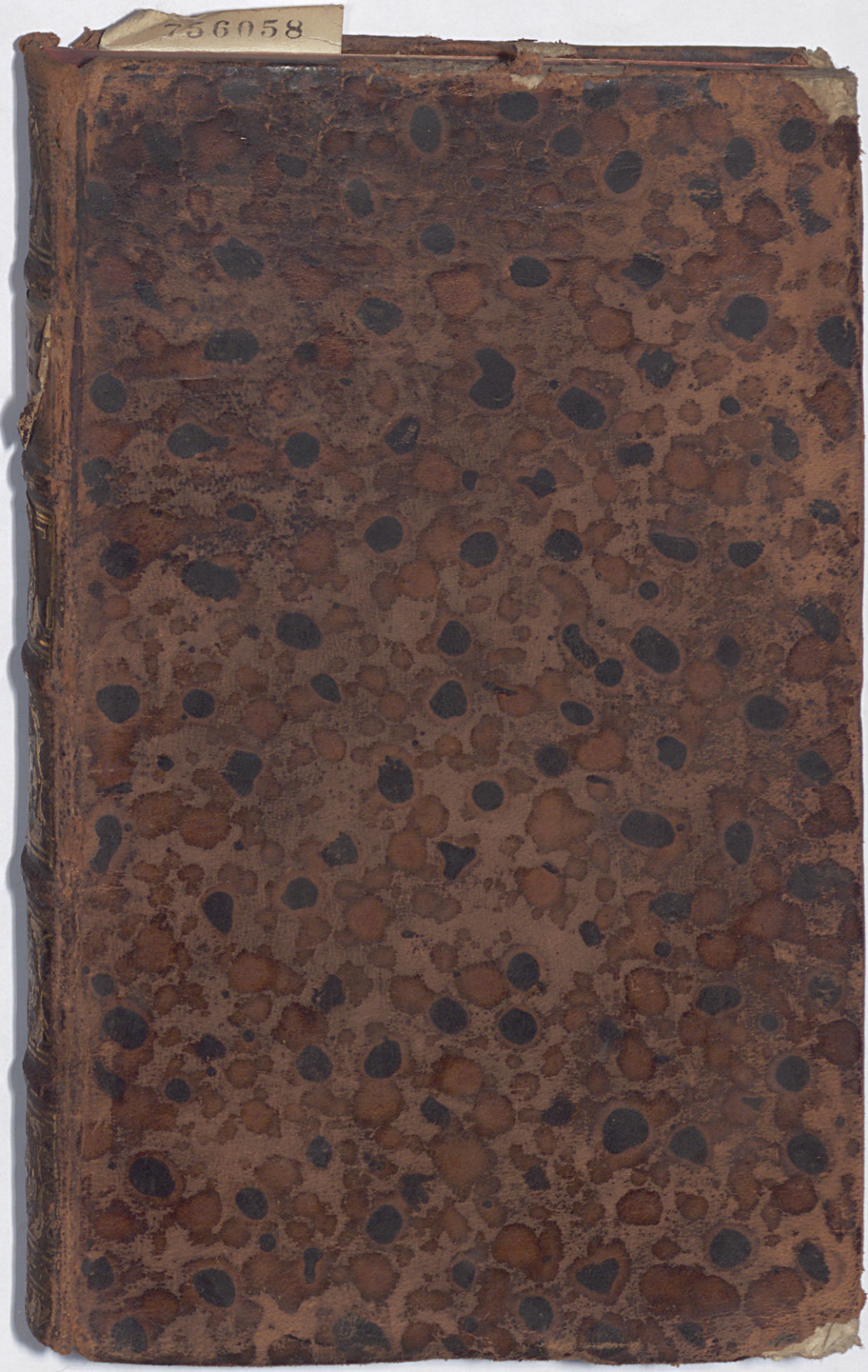


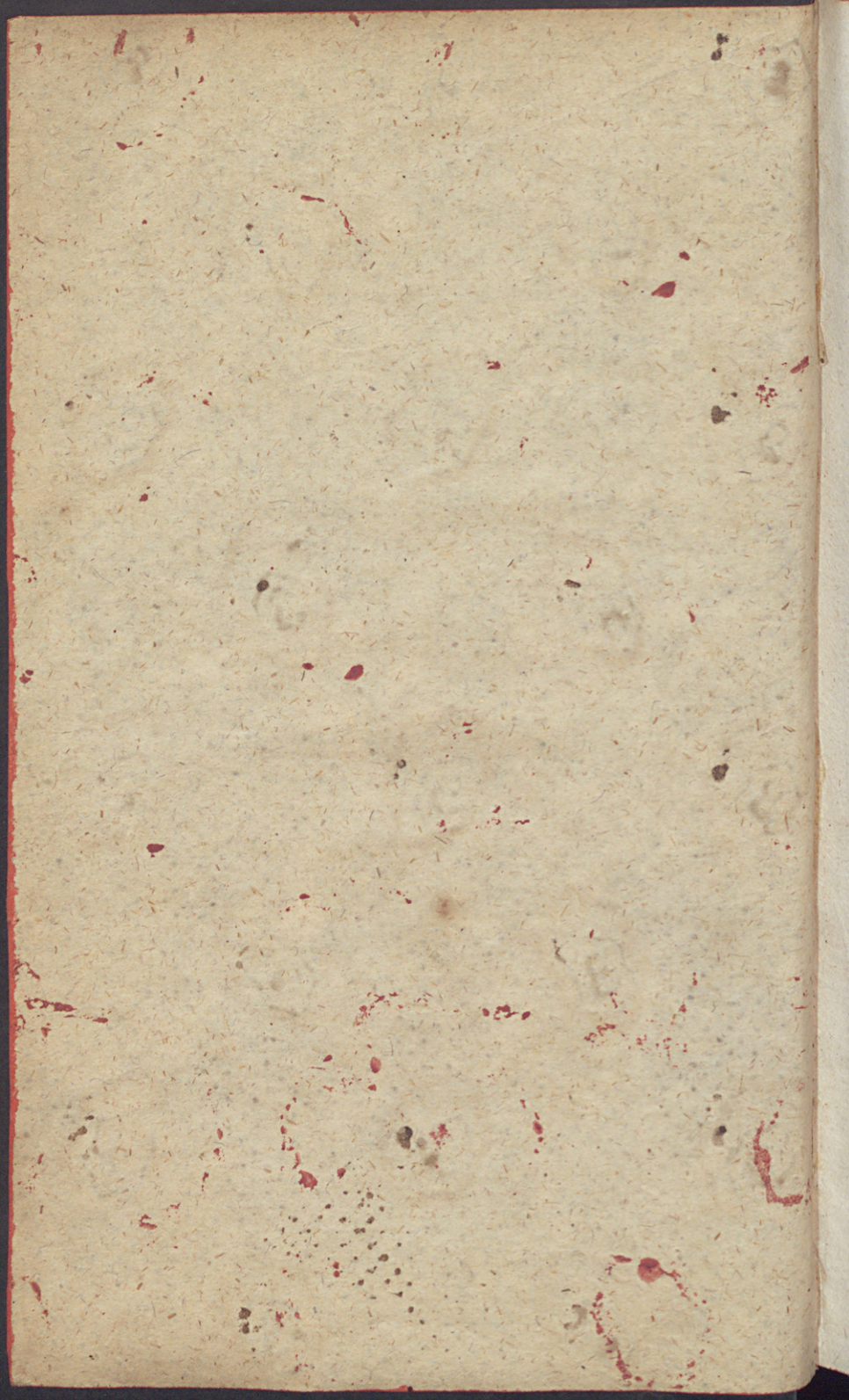
756058





1815





A'
MARHA-DÖGRÖL
VALO JEGYZÉSEK.

Az az:
O K T A T Á S,

Miképpen kellefsék a' Dög-nyavalyákat
meg-ismérni, 's el-távoztatni, a' meg-szökött
Marhákat orvofolni; 's minémü ítéllettel lehetünk
a' Barom-állatok meg-ölettetésérül a' Dögletefségnek idein,

MELLYET

WOLSTEIN AMADEUS JÁNOS

az Orvosi, és seb-gyógyító Tudománynak Docto-
ra, Felsőges Tsászári, 's Királyi Barom-Íspitályban
a' Barom-állatok orvoslásának mostani Tanítója, 's Directora
Német nyelven irt,

most pedig

Nemzetének, 's a' Köz-Jónak hasznáért Magyar-
nyelvre fordított, és az Elöl-járok engedel-
mével ki-botsátott

TOLNAY SÁNDOR

Egy az Embereket, és Barmokat orvosló-Tudo-
mánynak Tudosai közzül.



Bécsben, Nemes Kurtzbek József bötüivel, 1784.

Pellimur aegro est coelum, quod aegrum fecit. CAESUS.



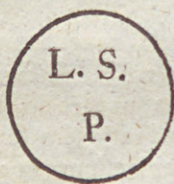
NOS JOSEPHUS
SECUNDUS DEI Gra-
tia Electus Romanorum
Imperator semper Augustus, Germaniæ,
Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Cro-
atiæ, Slavoniæ &c. Rex Apostolicus,
Archi-Dux Austriæ, Dux Burgundiæ,
& Lotharingiæ, Magnus Dux Hetru-
riæ, Magnus Princeps Transylvaniae,
Dux Mediolani, Mantuæ, Parmæ &c.
Comes Habspurgi, Flandriæ, Tyro-
lis &c. &c. Memoriam commendamus tenore
præsentium significantes quibus expedit Universis:
Quod Nos cum ad supplicem fidelis Nostri E-
gregii Alexandri Tolnay Medici, & Veterina-
rii Recursum Nostræ idcirco factum Majestati,
tum vero ex eo, quod fidelium Subditorum No-
strorum Commodis benigne simul & paterne pro-
spicere cupiamus, id Eidem Alexandro Tolnay
de Cæsareo - Regiæ potestatis Nostræ plenitudine,
& Gratia speciali clementer annuendum, atque
concedendum esse duximus, ne citra benignam
annuentiam Nostram per Sexennium ullus alter
Libros per fidelem Nostrum Joannem Amadeum
Wol-

Wolfstein Medicinæ, Chirurgiæque Doctorem, & in Archi-Ducali Civitate Nostra Viennensi Nosocomii Animalium Directorem, ac una Professore sub titulis primum: Anmerkungen über die Viehseuchen in Oesterreich, nebst einer Abhandlung gegen das Umbringen der Thiere in Seuchen; alterum: Die Bücher der Wundarznei der Thiere editos, & in commodum, & utilitatem Charæ Gentis Nostræ Hungaræ ab ipso supplicante in Idioma Hungaricum translatos, nec non titulis primum quidem, A Marha-Dögröl való Jegyzések, az az Oktatás miképen kelleffék a Dögnyavalyákat meg ismérni, 's el távoztatni, à meg szökött Marhákat orvosolni; 's minémü itélettel lehetünk à Barom-állatnak meg ölettetéséről a Dögleletességnek idein. Alterum vero, A Barmok seb-gyógyítása Tudományáról irt Könyvek insignitos per totum Nostrum Hungariæ Regnum Partesque Eidem adnexas cudere, recudere, aut cudi, recudique facere, distrahere, item vel ex aliis Regnis, & Provinciis in mox fatum Regnum, Partesque Eidem adnexas inducere sub Pœna confiscationis ejusdem, ac præterea decem Marcarum Auri puri in una medietate Privilegium hocce impetranti, in altera vero Fisco Nostro Regio applicandarum ausit, & præsumat, ita tamen, & ea lege, ut idem Alexander Tolnay observatis Censuræ legibus præadductorum duorum Librorum singilatim tria impressa Exemplaria Locumtenentiali Consilio Nostro Regio Hungarico transmittere obligetur, alioqui præsentis Gratia, & benigno Indultu Nostro haud quaquam gavifurus. Quapropter Vobis cujuscunque Status, Gradus,

duſ, Conditionis, & Præminentię fidelibus Sub-
ditis Noſtris in prærepetito Regno Hungarię Par-
tibusque Eidem adnexis conſtitutis, & commo-
rantibus harum ferie firmiter præcipientes com-
mittimus, & mandamus, quatenus toties nomi-
natum Alexandrum Tolnay in recuſione, nec
non diſtractione ſuprafatorum duorum Libro-
rum publice, vel privatim nullatenus turbare,
impedire, moleſtare, & prohibere præſumatis,
ſed Ipſum hac benigna Gratia, & Annuentia Ei
prævio modo conceſſa, libere, ſecure, & abs-
que ullo damno, moleſtia, & impedimento uti,
frui, & gaudere permittere, ac per eos, quo-
rum intereſt, vel intererit permitti facere modis
omnibus debeatis, ac teneamini; Bibliopolis ad
hęc, & Typographis, ac aliis quibuſcunque Regni
Noſtri Hungarię, & Partium Eidem adnexarum
Negotiationem librariam exercentibus Incolis ſer-
rio, ac diſtrictim interdiciamus, ne quiſpiam eo-
rundem prænotatos duos Libros hungarice, pri-
mum quidem: Á Marha Dögröl való Jegyzéſek.
Alterum vero: Á Barmok ſeb-gyógyitáſa Tудо-
mányáról irt Könyvek nuncupatos decurſu ſex
annorum qualicunq; typo, & forma recudere,
& diſtrahere ſub pœna prædeclarata pro quovis
contraventionis caſu ad rationem ſuperius expreſ-
ſatorum irremiſſibiliter deſumenda attentet. Ha-
rum Noſtrarum Secretario Sigillo Noſtro, quo ut
Rex Hungarię Apoſtolicus utimur impendenti
communitarum Vigore, & Teſtimonio Litera-
rum, quas poſt earum lecturam ſemper reddi vo-
lumus, & jubemus præſentanti. Datum per
manus fidelis Noſtri Nobis ſincere dilecti Specta-
bi-

bilis, ac Magnifici Comitis Caroli Palffy ab Erdöd,
Perpetui in Vöröskö, Aurei Velleris Equitis,
Comitatum Pofoniensis quidem Perpetui, Zem-
plinienfis vero Supremi Comitis, Arcis Nostræ
Regiæ Pofoniensis Hæreditarii Capitanei, Came-
rarii, Confiliarii Noftri Aëtualis Intimi, Curia
Nostræ Regiæ per Hungariam Magiftri, & per
antelatum Regnum Noftrom Hungariæ, ac Ma-
gnum Principatum Tranfylvaniæ Aulæ Nostræ
Vice- Cancellarii, in Archi- Ducali Civitate
Noftre Vienna Auftriæ, Die Decima Menfis
Martii Anno Domini Millefimo Septingentefimo
Oëtua gefimo Quinto, Regnorum Noftrorum,
Romani Vigefimo, Hungariæ, Bohemiæ, &
reliquorum Anno Quinto.

JOSEPHUS,



Comes Carolus Palffy.

Josephus Pavich.

NAGY
MÉLTÓSÁGU
GRÓF
GALANTHAI
ESZTERHÁZY
FERENTZ
URNAK,
FRAKNA VÁRA ÖRÖKÖS.
URÁNAK,
ARANY-GYAPJAS, ÉS SZ. ISTVÁN
APOSTOLI KIRÁLY
RENDE
NAGY VITÉZÉNEK,
FELSÉGES
TSÁSZÁRI 'S KIRÁLYI FEJEDELMÜNK
KAMARASSÁNAK,
BELSÖ - TITKOS
TANÁTSOSSÁNAK,

TÓT, HORVÁT, RÁTZ ORSZÁG

BÁNÁNAK,

ÉS FŐ KAPITÁNNYÁNAK,

A' KIRÁLYI BANÁLIS TÁBLA

P R Æ S S É N E K,

MAGYAR, ÉS ERDÉLY ORSZÁG

U D V A R I,

ÉS

SZENT ISTVÁN APOSTOLI KIRÁLY

R E N D E

FŐ - CANCELLARIUSSÁNAK,

KEGYELMES URAMNAK.

KEGYELMES URAM!



Mennél kegyelmesebben méltotzatott Excellentiád mind eddig kedves Magyar - Hazájának fiait , kik a' köz-jónak hasznáért munkálkodtak , szárnyai alá fogadni , azokat atyai szeretetével , és hatalmas segítségével vigasztalni , 's boldogítani : annál bizodalmaffabban bárorkodom én-is ezen Könyvet , mellyet drága Magyar - Nemzetemnek köz-jáváért nagy vigyázás mellet nem kevés fáradsággal fordítottam , Excellentiádnak

mélly alázatossággal ajánlani, 's azt Néki
szentelni.

Meg-vallom, Kegyelmes Uram!
nem kitsin félelem környékezte elein szive-
met, midön ezen együgyü Munkámat Ex-
cellentziádnak Országunk fő, 's hatalmas
Tagjának ditső Neve alatt ki-botsítani, 's
a' világ előtt betsefsé tenni merészlettem,
tartván attól, ne talántán az okos világ
kezébe vévén ezen Könyvemet, egyenes
szándékomat vakmerő bátorságnak itélje.

De ezen félelmemet meg-előzte Excel-
lentziádnak atyai kegyelmessége, midön
nem

nem annyira alázatos szolgájának igyekezetét, 's tehetségét, mint a' jelen valo Könyvnek arany-éremü velejét betsülvén, hogy ditső Neve alatt világot láthasson, 's az által édes Hazánknak haszna terjedgyen, önnön Maga kegyelmessen meg - engedni méltoztatot.

És valójában kinek ajánlhattam volna ezt méltábban, mint Excellentiádnak, Kinek rész szerént Országunkban kettős-Hivatalja Tekintetinek — nagyra termet Elméjének — buzgo fáradságinak — 's egyéb tökéletes nagy Erköltsinek: rész szerént pedig már régi hires idöktöl fogva ditsöség-

geffen virágzó nagy Méltoságu Háza jeles
Érdemének nagy részben köszönheti Aposto-
li Hazánk mind azon virágzó Tudományok-
nak, mind pedig azon szép Mesterségeknek
ki-terjesztését, mellyek naponként Orszá-
gunkat a' külső Tartományoknál inkább sze-
rentséltetik, 's boldogittyák.

Igaz ugyan Kegyelmes Uram, hogy
az Országoknak, és Tartományoknak bol-
dogsága főképpen az emberi tárfaságnak
bölcs kormányozásától, 's vezérlésétől függ:
de a' mellet azt sem tagadhattyuk, hogy
az ollyatén Országok, és Tartományok sze-
rentséje állandos nem lehet, ha tsak egy-
szer's-

fzer'smind különös gondunk a' szegény Ba-
rom-állatnak, mint társasági életünk egyik
felette hasznos, és szükséges tagjának meg-
tartására nem terjed.

A' közönzéges-jónak elő-mozdítása ki-
vánnya azért, hogy az Országnek Elöl-
jároi nem tsak az emberi lakosokat tekén-
tsék, hanem egyfzer'smind olly Törvényeket,
's Rendeléseket böltsen szabjanak, mellyek ál-
tal Marháink a' Dög-nyavalyának veszé-
lyétől örizteffenek, 's életben meg-tartassa-
nak; mert vallyon meg-maradhatna e' köz-
tünk a' társaságbéli élet, a' kereskedés, a'
falusi-gazdaság, és a' mesterségek üzése, ha

ezek el-vesznének? Vallyon ki táplálna —
ki-ruházna bennünket? ki szántaná — vetné
mezeinket, ha szarvas Marháink, Lóvaink,
Juhaink oda lennének.

Szemeink előtt vagyon ama számos
Országok, Városok, és Helységek firalom-
ra méltó állapottya, mellyeknek lakosi, fő-
képpen a' szegény falusi-emberek Marhá-
jok el-veszése után ki mondhatatlan ká-
rok mellet nem ritkán utolsó szükségre ju-
tottak.

Adná

Adná a' Felséges Ur Isten ; hogy bár Magyar-Házánk-is az Egeknek illy szörnyü tsapásit ne látta, 's süri könyhullatásával ne firatta volna: de szerentsétlenségére abban károsodot leg-inkább, mellyel ötöt az Egek - Ura egyéb Országoknál bőv-áldásával boldogabbá tenni látzatot; Marháiban tudni illik — termékeny földének leg-hafznofabb részében — leg-hirefsebb gyümöltsében.

Siralmas volt bizonyára kedves Házánk-nak ezen gyakor kárvallásról anyai jaj-panaszit hallani: de annál-is siralmasbb volt szemlélni, hogy Hazafiai közzül mind eddig

dig egy fem találtatott, ki-orvoslására, és
segétségére sietet volna.

Szívemre vévén azért kedves Hazám-
nak szánakodásra méltó forsát úgy talál-
tam, hogy mint sziükségére, mint pedig kö-
telefségemre nézve nagyobb áldozattal néki
nem kedveskedhetem, mintha ezt a' Köny-
vet hiven Magyarra fordítván örökös haf-
nára szentelni el-nem mulatnám.

Érdeme ezen Könyvnek elegendökép-
pen ki-tetfzik abból, hogy alig látot vilá-
got, már leg-ottan külömbbféle Nemzetek
kedvéért Frantzia, Spanyol, Olafz, Tseh,

Len-

Lengyel, Deák, és Tót nyelvre fordította,
's külömbféle Országokra számossan
osztatott,

Ennek szerzője a' Barom orvoslo-Tu-
dománynak fő, 's nevezetes mostani Tani-
toja Wolstein Amadeus János Ur volt; ki
is Német, Frantzia, Anglia, Dania, Hol-
landia, Prussia, és egyéb külső Tartomá-
nyokban Felsőes Urunk költségén utaz-
ván valamiket azokban több esztendőnek
forgása alatt az ott valo Böltsek tárfaságá-
ban a' Barmok orvoslásáról hallot, 's ta-
nult mindazokat számtalan tulajdon próbái,
és tapasztalái után hiven fel-jegyezvén, 's
ezen

ezen Könyvbe egybe győjtván, hogy örökös
hasznunkra szolgálának, Nevének, 's Ér-
demének halhatatlan hirivel világra bo-
tsátotta.

Minthogy azért Könyvemet Excellen-
tziádnak kegyes oltalma alatt ki-adni sze-
rentsém esett, ki Felsőges Urunk Udvará-
nál kedves Nemzetének Ügyét, mint Or-
szágunk első Istápjá fáradhatatlanul hor-
dozni, Tanátsival böltsen intézni, 's jeles
Érdemével támogatni méltóztatott — ki Ha-
za fiainak kegyes Attya lévén napjait mind
ekkoráig hasznunkra fel-áldozni nem sajnál-
latta; egy szoval ki most is Magyar Ha-
zánk-

zánknak szerentséltetését tulajdon boldogságának isméri, 's maga ditsőségének tartya: azon okbultovább-is mély alázatofsággal, 's olly fiui tisztelettel ajánlom azt Excellentiádnak kegyelmébe, a' minémü egyenes szándékkal kedves Hazámuak hafznára ki-botsátom.

Excellentiádat pedig (mellyet igaz, és tiszta szivvel kívánok) ékesítse a' Felséges Mennyei-Ur Országunk kettös Fő-Hivatalyában fok idökig; tartsa, és álogya Méltóságos Házának — Vérének — Erköltsinek Örökösit kedves Hazánknak öröme,

's Nemzetünknek ditsőségére , ki-is mélyly
tisztelettel vagyok

EXCELLENTZIÁDNAK

Alázatos Szolgája

TOLNAY SÁNDOR.

MÁSODIK JÓSEF
ROMAI-TSÁSZÁRNAK.



FELSÉGES TSÁSZÁR!



Ez amaz Irás, mellyet az el-
mult esztendőben a' Marha-
dög támadáskor Nagy The-
refia Felséged Afzfzony - Annyának
Parantsolattyára ki - botsáték. Irásom-
nak leg - főbb tzélya ama kérdésnek meg-
vizsgálásában áll, vallyon a' Marhák meg-
ölettetése meg-gátolo eszköze , 's orvolsá-
ga legyen e' a' mirigyes Pestisnek.

Austria Uralkodo Nagy Afzszonyának, ki errül itéletemet kíváná e' már többé nem használ; azért Felségednek nyujtom, 's kezeibe adom gyászos Thronusának láboi előtt, azon szent Árnýék helyet, mellyet Felséged Hertzzegekkel, magam pedig igaz, 's hiv polgárokkal tisztelünk.

Ha ezen Könyvetském az emberi társaságnak használ, azt Felséged, és Istenben boldogult Afzszony Annyának örök hála adó köszönettel tulajdonitom. Ennek meg-

meg-szerzőinek tanulására Felséged számos költségét költé; annak tudománya Felséged Munkája, minthogy egyszer's mind annak Alkotoja Felséged volt.

A' Dög-nyavalyát orvoslo Tudomány-
nak elő-mozdítása, 's annak továbbra va-
lo ki-terjesztése tsak egyedül Felséged
segétségétől függ. Azért a' Barom Ispitált,
a' segető tárfaimat, tanítványimat magam-
mal együtt mély alázatossággal Felsé-
gednek Kegyelmebe tovább-is ajánlom.
Mert-is ki nem tudja, hogy Felséged-
nek

nek kegyes, 's hatalmas fő oltalma nélkül mi fo ha tzélyunkat el nem érhetnénk?

A' bölts Tudományok szinte azt veszik a' Királyoktól, a' mit a' földi-teremtények az Égnek fekvésébül nyernek; ezek az Climának, amazok az Fejedelmek nagy lelkének köszönhetik gyümölcsözéseket.

Német Országi társaimnak jeles dicsősége most Jósef Thronusán támosz-

mozgódik , 's nyugszik. Felséged által
fognak egykor szomszédink mi rólunk ; a'
jövendő világ pedig a' mi ideinkrül , 's
Tudományunkrúl valaha szólnani ; mert
Német Ország hatalmas Férfiai között leg-
első Nagygya Felséged — Felséged
Fejedelme ezen Népnek.

Felséged tudgya mi emeli nagyra
a' Népeket — mi teszi hirefekké a' Vá-
rosokat — mi szerez halhatatlan bütsü-
letet az Uralkodoknak: tegye azért Fel-
séged azokat örökösé, légyen sok idő-

kig meg-tarto Attyok, maradgyon Hatal-
mas Tsáfzárók — Királyok — 's Urok,
én pedig mindenkor vagyok, 's leszek

FELSÉGEDNEK

Iráni Bécshen 1781-dik eszt:
Boldog Afzfzony hav.
18-dik napján.

Hiv jobbágya, és
polgára
WOLSTEIN A. J.

LAJ-



A' KÖNYVNEK LAJSTROMA.

Ajánlo Levelek.
Elöl-Járo Befizéd.

É L S Ö R É S Z.

ELSŐ SZAKASZT.

A' Barom-állatokról, azoknak Dög-nyavalyái
ról, és Orvosiról. 19

MASODIK SZAKASZT.

Az Elztendő-rétzeiről, mellyekben a' Dög-
nyalya leg-közönségebbeben támodni szo-
kot. 35

HARMADIK SZAKASZT.

A' Jelekről, mellyből a' Dög-nyavalyának
eredetét Ember meg-ismérheti. 47

NEGYEDIK SZAKASZT.

Olly kérdélek, mellyek szerént az Ifju Ba-
rom-Orvosok a' Dög-nyavalyának mi-
voltát meg-visgálhatták, és az Ország
Elöl-jároinak azt bé-jelenthetik. 59

ÖTÖDIK SZAKASZT.

A' Dög-nyavalya orvoslására vezetö ok-
tatás. 70

*

HA-

L A J S T R O M.

HATODIK SZAKASZT.

A' Dög-betegség belső orvosságának hathatóságáról, és a' Nyavalyáknak szokot orvoslásáról való jegyzések. 77

HETEDIK SZAKASZT.

Az egészséges Marhákkal való bánásról, és a' betegek orvoslásáról szóló jegyzések, midőn Tavalzkor Dög-nyavalyájok megjelenik. 89

NYOLTZADIK SZAKASZT.

Némelly jegyzések, miképpen kellefsék az egészséges Marhákkal bánni, és a' betegeket orvosolni a' Dög-nyavalyákkor, melyek Nyárban támodnak. 104

KILENTZEDIK SZAKASZT.

A' Dög-mirigyének a' testbe való bé-oltásáról. 114

TIZEDIK SZAKASZT.

A' meg-döglött Barmok bőrinek haszonvételeiről. 118

TIZEN EGYVEDIK SZAKASZT.

A' döggel veszet Barmok el-ásásáról. 128

L A J S T R O M.

TIZEN KETTŐDIK SZAKASZT.

Az Istállók, és Edények meg-tisztításáról. 136

TIZEN HARMADIK SZAKASZT.

Az uj Marhák meg-szerzéséről. 146

M Á S O D I K R É S Z.

Elöl-járo Intés. 153

ELSŐ SZAKASZT.

Kérdés, vallyon a' sebesßen terjedő Dög-nyavalyának egyetlen egy meg-gátoló eizköze, és orvofsága e' a' Barom-állatok meg-öletéle? 161

MÁSODIK SZAKASZT.

Tulajdon próbaim fzerént valo Tapafztalás, miképpen szok-meg tudni-illik a' természet az Állatokat, midön magát a' Dög ki-nyilatkoztattya. 172

HARMADIK SZAKASZT.

Egyéb veszedelmes bajokról, mellyekben a' meg-romlot idő a' mellette lévő okokbul rézesül, 's mellyek a' Dög-nyavalyát gonnoizsabbá tehetik; vagy önnön magokul azt oko zhattyák. 183

NE-

L A J S T R O M.

NEGYEDIK SZAKASZT.

A' Dög-nyavalyának határirul.

190

ÖTÖDIK SZAKASZT.

Az uj, és még eddig ismeretlen Jelekről
mellyekből meg-tudhattya az Ember; mi-
képpen szokta a' nyavalyás idő az egésé-
ges Macháknak testét meg-szökni; és hogy
mire kellelsék főképpen az Embernek vi-
gyázni, hogy az Allatokat betegeknek,
vagy egéségefeknek igazán álléthafla lenni. 200



ELÖL - JÁRO BESZÉD.



Ezen Könyvben tsak rövid Jedzések — kevés szemléltt Dolgok — 's ki-fejtett Kérdések — ; tsak mostanság támadot uj Tudománynak gyenge Bimboi foglaltatnak egyben.

Én ezeket külömbb-féle Időben — külömbb-féle Országokban — 's az Égnék külömbb-féle Tája alatt győjtöttem. Valamint a' Termézet

valóságában találtam, szinte úgy adom az Olvasónak mindezeket a' nyomtatás által, és éppen olly szín alatt rajzolom le, a' minémüben azokat láttam, 's elmémben meg-tartottam.

Eleinten ugyan ezen kevés proba Tapasztalások magamat tanítottak — magamnak voltak Mesterim. Most már Tanítványimat oktatásák — 's úgy vezetsék kívánom, hogy tulajdon ítéletek szerint láthassák, minémü tellyességgel, vagy fogyatkozással legyenek ezen Szemlélésim — ; mert mint az egygyik, mint pedig a' másokban a' Dolognak valóságát velem együtt nyilvánban meg-ismérhetik.

Ha talám nálam kívül olly Férfiu találkozónék, a' ki ezen Tudományban engemet nagyobb világosságra vihetne, annak kétség kívül különös köszönettel tartoznám.

Most ezen Munkámat az Országának, melly azt velem meczsze földéken gyöjte te, úgy nyujtom, a' mint hasznosnak álétom lenni.

A'

A' Polgári-lakosoknak — 's a' köz-népnek, melly velem Szerentséjét — Oltalmát — 's Igafságát közlé, olly kötelefséggel hagyom emlékezetül, a' minémü szivefséggel ök engemet számokba fogadni méltoztatának: Egy szoval az egész Emberi-nemzetnek olly szivbéli szándékkal ajánlom, a' minémü igaz ohajtással annak örökös hasznát, 's Szerentséjét mindenkor kívánom.

Plato, hogy Socrateffel élíhetet, az Egeknek köszönte, én pedig Montesquieutal az Egek Urának köszönöm, hogy e' mostani Idő-jártában helyheztetett — hogy sok jó-Akarokra találattott — hogy olly Fejedelm birtoka alá adot, ki engemet mint Jövevényt fel-vévén tulajdon költségével tartatott — tanitatott — 's végre ezen mostani Hivatalomba kegyelmessen helyheztetett.

Teremtömnek köszönhetem tovább, hogy olly Tudomány meg-tanulására választot engemet, mellyet Természetem hajlandosi-

ga szerént különösen kedvellek: — Nagyon örülök, hogy ennek ki-fejtésére rendelt — 's hogy alkalmatofságot adot olly helyen azt tanitanom, a' hol idővel az zöldelleni — virágozni — , és fok gyümölcstökkel bővelkedni fog.

A' Felsőges Hadi-Tanátsnak köszönhetem, a' mit tudok: Ez vívelt 1769-dik Esztendőtü fogva 1775-kig Tanításomról gondot — , Ez intézte Utazásimat.

Merzy Gróf d' Argenteau sokat segétt rajtam Párisban, hogy Frantzia Országban ezen Tudományból hasznos gyümölcstököt győjhettem magamnak.

Belgiojoso Gróf Ur Eö Méltóságának, 's Kegyelmének köszönhetem, hogy Londrában Hunter, és Pott bölts Tanitoim hiven oktattak — 's sokat fáradtak mellettem.

Báro Störck Urnak biztato-Tanátsi nélkül magamat soha ezen Munkába nem avattam volna.

Brambilla Ur nélkül pedig soha Barmok Orvosa nem volnék.

Kötelességemre nézve bizonyára nem hizelkedő kérdésnek, hanem Tanítványimat ferkengető igazságnak tarthatom inkább, midőn ezen érdemes Társaságbéli Férfiaknak Nevéről emlékezetet teszek: gyűlölyön bár azért kiki, valaki ebben hizelkedőnek lenni talál.

Ezen Munkátskámnak summájáról keveset szólhatok. Jollehet tiz Esztendeig fáradoztam annak állandos volta után, mindazonáltal, ha tekéntem, tsak egy erőtelen — 's gyenge Alkotmány az. Nem szólok itt a' nyelvnek, 's az írásnak módjáról —, vagy egyéb ékes beszélgetésnek neméről, minthogy ezren találtattnak, kik nálomnál ehhez jobban értenek: hanem tsak a' Munkának tökéletességéről teszek emlékezetet; mert

még chez fok szemlélések — fok nyavalyák tartoznak, mellyek azt tökéletessé tehetik.

A' minémü heányofsággal most vagyok, azt ugyan az Idő —, az Alkalmatosság —, és a' Történetek, mellyeket én vagy elegendőképpen észre nem vettem, vagy elégségesen meg nem ítéltem, helyre hozhatták. Azt pedig a' mi az Érzékenségnek tapasztalásában mélyen el-rejtett — 's mellyet az értelem meg-foghat ugyan, de a' nyelv ki nem mondhat, azt soha Könyvemnek meg nem adhatom: ugy vélem — ez az oka, hogy gyakran ugyan azon egy Irást, 's azon egy Tudományt gyakorló Férfiak közzül a' Dolgot néha kiki különben érti, 's magyarázza.

Ezen állapotnak alkalmatosságával szükséges tehát némelly Kifejező-szókat, mellyek gyakran elő kerülnek, 's talán némellyektől nem értetnek, világossan meg-magyaráznom. Midőn p. o. a' Dög-nyavalyákról, az Epidemiákról — a' Nyáj-betegségekről, — a' Crisisekről — a'

Con-

Contagiokról — a' beteges, és az egészséges Időről szólok.

Az öt első szókat változtatva egy értelemben vettem; az egygyik, 's másik alatt ugyan azon egy nyavalyát értem, melly egy féle Barmokon uralkodik — melly többeket egyszer's mind meg-szál, melly fok, vagy kevés ideig tart, 's egyaránt való változásokat okoz, de a' mellett nem olly természetű, hogy a' nyavalyájak az egészségeket meg-fertőztetnék, 's mérgeket velek közlenék, midön egy mást illetik.

A' Contagio, — Pestis szó alatt értem a' ragado Dög-nyavalyákat, az az olly betegségeket, mellyeknél a' Testben bizonyos materia készéttetik, melly, ha az egészséges Testbe oltatik, azt mérge által meg-szálla, 's meg-rontya. p. o. a' nyál, melly a' beteg Marhának orra lyukjából, és szemciből foly, 's tsöpög.

A' Criffen a' Nyavalyának meg-indulását —, a' Materiát, — az Idöt értem, a' mellyben a' méreg valamelly uton a' Testből ki-hajtatik p. o. az alfelen, — a' vizelet erin, és a' fekélyek fadékin 's a' t.

A' beteg Idö alatt jelentem mindazokat, mellyeket a' Természet-visgálok értelme szerént ama szó Idö — Constitutio alatt kell érteni, ugymint a' levegö-Eget —, az áthatatlan —, 's haború Idöt —, a' Szelet —, a' Hévséget —, a' Szárazságot —, a' Nedveséget, és az Idönek minden változást, mellyek a' Barmok Testét meg-változtattyák —, beteggé teszik —, 's egészségének ártanak.

Az egészséges Idö, 's az egészséges Elztendök jelentik nálam mindazokat, mellyekben a' Velemények mindenféle Neme az Égi Tartomány-nak Tájára nézve annak jó idejében ki-kél —, virágzik —, bimbozik —, meg-érik, 's elég-séges bővséggel szokot teremni.

Ezeknek rendetlen változását a' Dög-nyavalyának természet szerént való okának tulajdonítottam; az efféle nyavalyákat, azonban nem egyedül a' rendetlenség szerzi, hanem gyakorta a' társaságbéli-élet —, magok az Emberek —, azoknak szokása —, hamis vélekedése —, szegénysége —, okoskodása, és tudatlansága több nyavalyákat okoz, mintsem maga a' Természet.

Nem tudom, mi végre tartják az Embereket ezen nyavalyáknak okait olly Titoknak lenni, mellyet maga a' Természet befödöt, 's magának tartott. Miért szólnak, miért ítélnék az Emberek ezekről olly illetlenül. Vallyon nem szól e' elég világossan maga a' Természet szeminkel?

De vallyon még ezer Esztendőknek elfolyása mulva-is nem tudhattyuk e' hol a' Hiba —; jóllehet a' Természet mindenkor tanít, oktat, és dorgál bennünket? a' mi ennél

A 5. fejeletből

roszszabb, talám kétségbe esünk, hogy azt fo-
ha ki nem tanulhattuk?

Nem látjuk e', hogy többnyire a' Dög-
nyavalyák a' Tartásban való hibátul — az Ele-
del — Táplálás — Tisztogatás — és Gondvi-
seletlenségtől veszik eredeteket; és hogy a' Bar-
moknak gondatlan Tartása — az Itiloknak —,
Udvaroknak —, Faluknak Tisztátalansága, a'
levegő-Égnek büdös, és meg-romlot-Mivolta —
az Eledel fogyatkozása, a' Legeltető-helyek, a'
Barmoknak az eledelhez képest való folyós szá-
ma okozzák mind azokat?

Nem látjuk e', hogy az Eledel, és a' Bar-
mok között nagy legyen a' különbség? hogy
a' Rétek gondatlanul tartatnak? hogy a' Ve-
temények — Kertek —, Tók —, Mezők —,
minden hozzá tartozandokkal együtt, a' Ré-
tek-Tartásátul igen különböznek, és hogy az
Orvosságoktól annyi hasznot várni nem lehet,
a' mennyit a' jó Rendtartások — bölts Rende-
lések — és az értelmes Emberektől várhatni.

Mind

Mind az ilyen történetekben segétteni nem lehet, ha egyszer a' Dög-nyavalya ki-üt. Mert a' Marhák Teste, és Ereje meg-fogyatkozot, belső Nedveségek meg-romlot, 's így az ollyatén nyomorult állapottyokon többé se az Orvos, se az Orvofságok nem segíthetnek. A' betegség meg-gyözi őket, és rövid idő alatt minnyájokat meg-öli.

A' Barmokkal való Banásban leg-tudatlabbak az Emberek. Vallyon hogy élhetnek ezen nyomorult alkotmányok? Miképpen maradhatnak egészségben? Mímodon áthatnak ellene a' Dög-nyavalyának, ha mind a' nélkül szükölködnek, a' mi leg-inkább egészségeket támasztaná, 's oltalmazná.

A' jó legeltető-helyek tölök el-vetetett — a' só nem adatik nekik — a' szénával pedig, mellyel a' Szarvas Marhának kellene élni, legtöbb helyeken a' Lóvak tápláltattnak.

Vallyon az Ökrök, 's Tehenek nem Marha-állatok e'? Nem kell e' mindezeket a' Barom-állatokat ugy tartani, a' mint azt Nemek-természete, mellyre el oztattak, megkivánnya.

Ha ezek való Igafságok, vallyon miért nem járunk azok szerént. Nem láttyuk e' melly egségségek, melly erősek, 's vidámok az állatok, mellyek ezek szerént élnek; ellenben melly igen nyomorultak, 's veszendők, mellyek szalmával, polyvával, szétskával, és több a' féle hejába valóságokkal tápláltattnak?

Ideje valóban, hogy már minden Tárfáságbéli Emberek c. röl jobb értelemmel lenni iparkodnának, mintsem a' minémüvel most birnak, maga a' Termézet, és az Állatok vádolják ezt — az el-vesztek száma kiáltoz az ellen.

Vallyon nem maga a' Tapasztalás bizonyittya e', hogy nyavalyájok naponként érkezik — hogy szüntelen a' Marha veszély dühösködik

ködik — hogy az által az Országok — , 's Királyok el-szegényednek, a' Paraszt-ember pedig utolsó inségre , és koldulásra jut.

Nem látjuk e', hogy a' vad-állatok majd femmi némü Betegség azok közzul, mellyek a' fzeléd-állatokat vesztik, nem szorongattya, és hogy szinte tsudának lehetne tartani, ha a' fenc-állatoknál efféle Dög-nyavalya meg-jelenne. Nem bizonyittya e' ez, hogy a' Természet tsak igen ritkán indit Dög-nyavalyákat? és hogy inkább a' Tárfáságbéli életben kell azoknak okait keresni.

Vallyon a' vad-állatok olly szabadon maradnának e' a' veszélytől mint most, 's ekkoráig voltak, ha a' mi hatalmunk alatt állának — 's velünk együtt laknának — ha a' Ganéjon feküdnének — ha jó Legeltető-helyek nem volna — ha frifs Levegő-Ég nélkül szükölködnének — ha egyéb Eledelt nem nyernének, mint sem hitván szénát, szalmát, polyvát, vizet, és egy kevés szetskát?

Nem

Nem rettenetes dolog e', hogy az Emberek a' szegény Barom-állatokat, mellyeket szüntelen való huzás - vonyással kioznak, éppen nem taplálják! hogy a' Marhákkal, mellyeknek ereje, és segetése által élnek — Mezeiket szántyák, 's vetik, illy kegyetlenül bánnak, 's azokat elrontyák.

Bár egyszer észre vennék, 's el-hitetnék magokkal az Emberek, minéműt nagy hiba legyen ez! vajha által látnák, 's meg-ismérnék, melly igen irtozik maga a' Termézet ettől — melly igen káros legyen ez az Országoknak — Tartományoknak — a' Társaságnak, sőt magoknak az Embereknek — 's az Állatoknak.

Valameddig a' Marhákra jobb gondviseeléssel nem leszünk, 's azokat jobban nem tartjuk — még több, és jobb eledelt nekik nem adunk — meddig a' Szarvas-Marha, a' Juhok, és Lovak között kölömbseget nem teszünk — a' meddig a' Rétek, és Mezőken, 's általlyában a'

Falusi-gazdaságban jobb rend-tartást nem szerzünk — jobb féle, 's fajbéli Marhákra szert nem teszünk — azokat jobban nem nevelljük — jobb lútlalokat nem tartunk — jobb legeltető-helyekre nem vigyázunk — valameddig a' Marhák eledel, és kö-só nélkül szükölködnek, mind addig egészségtelenek — betegek lesznek, és szüntelen a' Dög-nyavalya alá vetetni fognak.

A' mit a' Falusi-Gazdák eddig a' rossz Tartások, és ártalmas Tudományok által el-rontottak azt az Orvosságok által akarták helyre hozni. Gondolattyaok ugyan jó, de a' Dolognak ki-menetele fölötte rossz volt, 's mint magok, 's mint pedig Marhájok szerentséltenségére ezen hibájokat észre nem vették.

A' mit az első Hiba meg-rontot, azt az utolsó gonoszszabbá tette. Az Orvosságok, a' mivé szükségképpen lenniék kellett, méreggéváltak. Illy formán az Emberek ezer meg ezer kizendöknek el-folyása alatt számtalan sereg

Nyá-

Nyájakat öltek, 's a' mi leg-kefervesbb, minden Birtokokat velek együtt földbe temették.

A' melly Gazda - Ember Szerentsés kíván lenni, semmire inkább ne vigyázzon, mintsem Marhái-egésége meg-tartására. Ezen Mesterséget szükség néki meg-tanulni, azt gyakorolyni, 's abban a' mennyire lehet naponként fölebb, 's előbbre menni igyekezzék. Erre kötelezi a' Hivatalja. Ez tartására —, ez Szerentséjének nevelésére szükséges; maga a' Természet kívánnya töle, hogy rólok szorgalmatoskodgyék. Mihelyest magát egyéb Mesterségbe avattya, mihelyest Orvosá akar lenni, azonnal szemeim előtt egy semmire kellő.

A' Tapasztalás elegendöképpen a' világ előtt bizonysgot téfzen, mennyi kívántatik egy Orvosnak Tisztihöz — mennyi Idő —, mennyi Értelem —, Tudomány —, Eszeség —, Szemlélés —, Meg-visgálás —, Tapasztalás,

lás — , mennyi Esztendők kívántattnak, még illyetén Orvosi-tudományok gyümölcsei megérnek.

Bár ezt az igazságot egyszer által látná a' Világ. Bár a' Barom-orvosok Tudományának kezdő Tanulói tellyeséggel ettül éllesztetnének. Vajha szavaimnak annyi világosságot — annyi magyarázatot — annyi-erőt adhatnék, hogy meg-ismértethetném az Emberekkel, melly igen gonoszul bánnak a' Marhákkal, melly távul járnak a' természetétől, és minémü nagy hibák legyenek ezek.

Egykor ugyan lehetö dolognak véltem a' Falusi-Gazdát bizonyos Irás által annyi érteleme-re vinni, hogy saját Marháinak Orvosa lehetfen; de most ezen gondolattul távul állok. Tanítványimat csak ennyire ohajtom vinni. A' Falusi-Embernek kívánok olly Könyvet, mellyből meg-tanulhassa, miképpen kelleisék Marháihoz természetekre nézve látni, 's azoknak egésége megtartására vigyázni; ehez-is pedig annyi erőt, 's okosságot, hogy azt helyessén tudhassa követni.

Tovább kívánom, hogy senki ezen Munkába ne avatkozzék a' Barmok Orvosa kívül, ki a' házi-állatok Természetét ismeri, 's Anyok szavát érti; senki egyéb ezt végbe nem viheti, mert tudatlan abban.

A' mi ezen Könyvet illeti, eröm, 's tehetségem szerént iparkodtam, hogy abban a' veszedelmes nyavalyákat, mellyekről szólok, le rajzoljam; a' végre némelly szükséges Dolgokról gyakran, és többször emlékeztem, a' mint a' Dolog meg-kivánta, 's Tanítványimnak szükségesnek álitottam lenni. Egy helyen meg-mutattam mennyire mentünk e' Tudományban, máltutt pedig mi héjával légyen az, 's mire kellesék főképpen tekintenünk, hogy azt tovább, 's nagyobbra vihefsük. A' mit tettem e' Munkában, el-nem mulattam. Bé-fejezem azért Tanítáfsomat ama választott mondással — olly Embernek szavával, kinek Könyve minnyájok kezében meg-fordulhat: ámbár-is nem mindenről, de leg-alább sok bajokról itt Tanáts adatik.





ELSŐ RÉSZ.

ELSŐ SZAKASZT.

A' Barom-állatokról, azoknak Dög-nyavalyáiról, és Orvosiról.

Nints olly Idő, melly a' Barom-állatoknak annyira kegyetlen, az Embereknek pedig olly felettebb kétséges volna, mintsem a' mellyben a' Dög-nyavalya, vagy Constitutio — az az az Idő-mivoltának meg-változásából támadot Betegségek szoktak meg-je enni. Nints ennél szomorubb állapot, ha a' közönsége Jót tekintjük. Semmi nem nyomja olly igen a' kereskedést. Az illetén Nyavalyák gyakran egész Országokat a' Marháktól meg-fosztják, a' Lakosoknak eledelét, a' szántó vető-földnek pedig nevelő erejét meg-veztik.

Ha a' Marha-Pestis valamely Országban a' házi Marhát öszveségeffen meg-szálván el-fogja, akkor az Emberi - állapot nyilvánssággal megromlik, a' Tárfaságnak pedig szoros - szövetsége fel-bomlik. — Mi lenne a' kereskedésből illytén hasznos teremtettség nélkül. Nem de nem meg-maradhatna e' az állhatatoson, vagy állhatat volna e' valaha illy erős talpra azok nélkül?

Nem vallyanak e' meg-mérhetetlen károkat az Emberek, ha valahol tsak egyféle a' házi-állatok közül el-vész? Nints e' ki-terjedt nagy haszna a' kis-állatoknak! — a' Tyuknak. Vallyon ki-ruházna bennünket? ki-táplálna? ki-szántaná, vetné Mezeinket, ha Szarvas-Marháink, Lovaink, Juhaink nem volnának?

A' Házi-állatok valóban az Emberi Tárfaságnak leg-erősebb karjai. Ezek által a' Falusi-gazdaság szereztek, a' Mezei-vetemények teremtetnek. Ezek segítségek által építettünk magunknak Házakat — Falukat — Városokat. Ezeknek haszna által a' Mesterségek, a' Tudományok nevelkedtek, az Emberi okosság pedig napról napra gyarapodot. Ezek nélkül talám mi magunk vad-tudatlanok volnánk.

Hogy

A' Bárom-állatokról, azoknak. 21

Hogy mostanság az Emberek ezen terem-
tett-állatok élete meg-tartásán valóban iparkod-
nak, a' mi folyó száz Elztendönknek, és annak
most harmad-részében uralkodo hatalmas Feje-
delmeknek különös ditséretire szolgál. Ti-
zen ötödik Lajosnak, Maria Theresiának,
Máfodik Jósefnek, és Hetedik Cristiánnak
ditséretes tselekedeteknek hire, hogy az házi-áll-
atok egésége' meg-tartásáról szorgalmatoskottak,
szüntelen emlékezetül fön marad.

Europának ezen hatalmas Uralkodoi bölts
rendelésének nyilvánággal köszönheti a' Világ
a' Barom Orvoslásnak első Mesterit. Mind ed-
dig a' történetig nem volt a' Barom-állatoknak
femmi jó Orvosok.

A' folyó száz-Elztendönknek közepéig ezen
Név a' Polgárnak hírét, 's nevét meg-motskol-
ta. A' ki valamely beteg Barom-állathoz nyult,
az az Emberektől tsufképpen meg-vettetett; a' ki
pedig döggel veszettet kezével illetet, az töb-
bé a' Tzéhbe bé nem vétetett, és Mivéből ki-
kergettetett.

Oh ti jó Emberek, és Atyák valóban nem
tudtátok, hogy magatok élete, az Barmok éle-
te meg-tartásától füg, hogy tulajdon Te-
steteknek ismerése, annak orvoslása, gyógyu-
lása

lása, amazok életének meg-fosztásával ki-nyil-
latkozot.

Az Uralkodo Fejedelmek, kikről mostan
emlékeztem, veletek nem éltek. Sok száz Elz-
tendőknek el-folyása alatt nem ismért még a
Világ Bertinre, Lacyra, Bernsdorféra, ezen Tu-
dománynak Alkotóira.

Ti pedig Hazámnak bölts-Polgári, meg-
bottsáfsatok nékem, hogy emlékezetül pennám-
mal Neveteket ide irom: kívánnya ezt Érdeme-
tek, mellyel az Embereknél emlékezeteteket bö-
tsősé, nálom pedig minden időkre el-felejthe-
tettlenné tettétek.

Engednék bár az Egek! hogy valakik öfz-
ve-kaptsolt szorgalmatofsággal a szép Tudomá-
nyokat előbre mozdítani igyekeznek, az Em-
beri-Társaságtól közelebről ismértettnének: ké-
tség kívül mint fel-válalt igyekezetekben szá-
mossabb követőiket látnák, mint pedig el-tö-
kéillet munkájoknak jeles-Tzélját, melly érde-
mek-Jutalma, hamarább el-érnék.

Eddig egy szemmel érdemes Fő-személyek-
re tekinték, most kezdett Munkámhoz térék.

Mi-

Minémü gondolattal és moddal voltak Eleink a' Dög-nyavalya mivoltáról, annak okairól, 's gyógyításáról, ki-tetűzik amaz állapotból, mellyben akkor a' Barom-állatok Orvoslásának Tudománya, az Orvosokkal együtt volt. Az akkori Tudomáynak kezdete, sőt maga a' Tudomány tsupa homályos költemények, és hamis vélekedésekből állot. Innént következet, hogy a' Dög-nyavalya bal-tsapáfikor ezek az Eget, amazok a' Tsillagokat, mások pedig az Isteneket okozták. Így, ha valahol dögleletes-betegség támadot, ha annak okairól Itéletet tettek, mindenkor az Emberi okofság ellen vétettek.

A' fegető-Orvofságok, mellyekkel az Emberek éltek, jobbára babonaságban, titokban, és tsalárdságban fundáltattak. Többek közülök ártalmassabbak valának, mint önnön a' Betegségek, mellyek orvoslására rendeltettek.

Voltak olly homályos Idők-is, mellyekben az Emberek a' meg-döglött Barmot az Istálokba ásták gondolván, hogy az által az egészséges Marhákat életben meg-tarthatták. Voltak ezen kívül más boldogtalan Idők, mellyekben az el-vezzteket földbe nem ásták —

mellyekben a' Betegeket fűfűölések — a' levegő-Égnek meg-fosztása — bizonyos fűeknek, és gyökereknek nyakokba való akasztása — babonás beszédek apprétása által, a' Dög-veszélytől meg-menteni akarták.

Az emberi okosság hamar meg-romlik, ha az Értelem igaz világozás, és bölts Tudomány nélkül szükölködik, az ilyen káros-Időnek jedző billege nem egyéb, hanem a' természet folyásából áradot, és a' tudatlansággal közös Tudomány.

Az leg-hatalmassabb Orvosságok, mellyek a' régi Idökről reánk maradtak, 's a' mellyekkel leg-jóbb haszonnal a' Dög-nyavalya ellen mái nap élni szoktunk, a' Sidok, Görögök, és Romaiak régi Eleitül vették eredeteket.

Iszrael fiai Moyses hagyásából a' dögleletességgel meg-szökteket, az egészséges Nyájtul el-választottak, a' tisztátalanakat, és oda veszteteket kézzel illetni éppen kemény Tiláalomnak tarták, és ha az utolsó ellen vétének, Törvények volt meg-fertözöt testek, és ruháztatoknak épségét azonnal az víznek tisztulása által meg-adni.

Homerus jeles bizonyosága szerint a Troja ostromlásakor támadott Marha Dög ellen erősen meg-parantsoltatott a Vitézeknek, hogy a mi az Táborban a Dögtől meg-szökötnek íteltetett lenni, azonnal azt a Tengerbe mártani, vagy a gyakor Imosás által undok mirigyéből ki-tisztítani el-ne mulassák, mert azt álitották, hogy semmi egyéb szerrel a sebessen el-terjedő Marha Pestisnek fene nyavalyáját hatalmasabban meg-nem gátolhatták.

A régi Romaiak gyógyító, és védelmező Orvosságiról Columella tett emlékezetet, melly közönségesen a Sinor-huzásban, a Tüzzel való okos élésben, a Levégő-Ég, és a szelek változásában állott.

Ezen hasznos Tudományokbólts gyakorlásából ki-tetszik mennyivel fellől haladták régenten a Természet vizsgáló Tudományban a Romaiak, és Görögök az utóbb támadott Böltsek mélységes Igyekezetét.

Melleyeknek orvoslo szokásokat, ha veszfűk, és ahoz hasonlittyuk, melly szerént a Barom-állatokat a meleg Istállóban el-rekeszték, 's így a friss szellőtől azokat meg-foszták, a Testet pedig gyakor Ér-nyitással, has

tisztító, 's izzasztó, és hevítő szerekkel éltető erejéből meg-foszták; tsudálkozásra méltó dolog, hogy csak egy darab Marha-is, melly a Dög-mirigyétől meg-futtatott, a veszélytől meg-menekedhetet.

Mert egy felől a nyavalyának sullyától a Pellistől nyomtatottak, más felől az ártalmas szerek erőltetésétül kizottattak, a vélek bálnoknak pedig gondviseletlensége, 's tudatlansága az Orvosoknak, általlyában szánakodásra méltóvá tette ezen nyomorult alkotmányok állapotját.

Hogy erejekben meg-tartattnának meg-foszták Testeket a szükséges vértül, hogy borzazto hidegleléeket vesztenék, hevítő Orvoságokkal kinzák — egy szóval azzal köték, azzal gyógyíták a szegény smlődő Marhát, mellynek se haszna, se ereje az orvoslásra nem volt.

A fok Patika-szerek, ujonnan költ Orvoságok, a fok Recipék, Gyógyítok, 's Orvoslok olly számossan támadanak, és következének egy más után, a Sidok ideitől fogva a mienkig, hogy annak se számát, se nevét nem tudhatni; mindazonáltal se a Termézetet, se

a' Probát, tanátsul nem vették, minémü hafznos ki-menetele volt eddig mindezeknek.

Valami hafznos a' Romaiak, és Görögök-tül a' Barmok orvoslásáról reánk maradot, az utánok következők meg-veték, el-felejték, és egy általyában hafzontalannak tarták lenni; ellenben az héjános, és hamis-ltéletből származott hagyománt nagy szorgalmatos vigyázással őrizték. Egy szóval valami az élet-erejének meg-fogyatkoztatásával akárminémü képpen egy valamihez illeni látzot, az olly okofsággal kaptsolatott öözve, melly ugyan a' Mesterségtül kevélyen fel-kisztetett, de a' Természet ismerésnek Tudományátul meg-erőtlenítettett.

A' Dög-nyavalyát tartoztato készületek gyakorta az Országoknak sullyos terhére voltak, néha fokkal inkább nevelték, hogysem fogyzották a' Marha-pestiít. A' Házak, Faluk, és Tartományok bé-zaráfa vallyon mit hafználhatot magánossan az Idő-változásából támadott nyavalyák ellen. A' Kardonok, 's Strásák vallyon mit tehetének a' gondviseletlenség, a' rozz Hajlékok, a' veszet, és ártalmas Időkre nézve; ki-gátolhattya meg ezekkel mindazokat, mellyeket ezen kívül a' Hévség, Szarazság, Nedveség, 's egészséges-Élélek fogyatko-
zása,

zása, egy szóval az Időnek bal változása csak hamar veszedelmessen okozhat.

Mi nagy károkat terjeszhetnek ellenben más felől ezek a' készülétek? Vallyon a' Paraszti-Munkának hátra maradása; a' tzebéli Polgárok mestersége üzefinek meg-kötése; az Országok, és Városok kereskedésinek meg-gátolása, egy szóval nem származik, nem következik e' mind egyik, és másíknak utolsó szükséges romlása, és veszedelme ezen Rendeléseknek sullyos meg-tartásából?

Egy Falusi-cmber sem él egyedül saját-haza termésibül, egyik szomszéd a' másikat segíti, egyik Falu, és Város a' másík, és többek után él; 'S miképpen taplálhattya életét, ha Háza bé-záratik, ha a' Faluk, és Városok környül vítettnek, az Utak Strásáktul öriztettnek.

Ha nyomoruságrul akarunk szólni, nyomoruságokon kell által mennünk szükséges, mert azoknak terhét tapasztalás nélkül nem tudhattuk.

Ebbül következet hogy majd egy bé-zárára sem figyelmeznék már annak modgya szerint az Emberek, ebből áradott, hogy az Emberek

berek olly fok szökő-Utakat találtak, mellyeket vagy pénzrel meg-váltának, vagy általlyában az Elöl-járok Zár tilalom alatt nem tartatának.

Ezen kívül a' mindennapi Tapasztalásbul tudgyuk, hogy az Ut félen kin-állo-Strásák sokkal inkább számat tartanak a' gyakor Ajándék vételre, hogy sem kötelelések bé-töltésére, a' Dög-nyavalyának távzítására; de mit emlétem az Ajándék vételt? Tudva vagyom, hogy mint a' szegödöt; mint pedig az oda kényszerített Strásák ajándék nélkül-is könnyen el-hadgyák ör-állásokat. Leg-vezedelmesbb dolog az, hogy az illyetén Emberek, az Istállokban szökvén, önnön magok által terjefztik a' Dög-nyavalyákat.

A' Marha rekesztések, és a' vezedelmes hajlékok le-rontásárúl, a' széna, és szalma meg-égetésárúl, a' külömbbféle, és nagy áru-Orvos-ságoknak veztegetésárúl, mellyek a' Nyavalyák ellen Tanátsul vetettnek, itt szöllani nem akarok; tapasztalva tudgyuk, hogy ezek által a' szegény Falusi-ember utolsó inségre jut, azonba pedig a' Pestis semmiképpen meg-nem gátoztatik.

Szinte így vagy on a' beteg-Marhák gondviseelésiről irtt számos Regulákkal, mellyeket a' Könyvekben találunk; ha meg - nem tsalatkozom úgy tetfzik, hogy azoknak szerzői Orvosló-oktatásokban néha tsak egy beteg Ökör, vagy Tehénre vetették szemeket; bizonyára sokkal tanátsosbban tselekedtek volna, ha a' gondviseelésnek Lajstromába az Márhákkal rakott Istálokknak ajtaja előtt a' házi-Gazda-aszfzönyra inkább, vagy egy, két szorgalmatos szolgáló Leányra tekintettek volna. A' takarékos, tisztaság, tisztogatás fokszor több kezek munkáját kívánnyá, hogy sem kevés beteges Marha körül egygyes Ember végbe vihet.

Az Itálnak, és Orvosságoknak nyujtása a' több egészséges, és beteg Marháknak gondviseelésé mellett annyi gondot ad fokszor, hogy a' miatt nem ritkán az egész Házi-kormányozás hátra-maradást szenved.

Mit nem fognak vallyon az Olvasóim ennyi-számos heányosságok fel-jedzése után reményleni, mit nem fognak tölem a' következő Szakaszokban várni, ha ezt odly igen ki-terjesztem. minémü Tanáts-adásokat, minémü Nyavalya-ellenző készületeket, 's mi halznos gyógyító Orvosságokat nem fognak azokban

ban keresni. Mindezekre azt felelem, sokat tud Ember, ha azt jól érti, és tudja, a' mi Embernek nem hasznos.

A' Nyavalyák gyógyításában magában az eggyügyü, és természet szerént való szert legjobbnak álítom lenni; nagyobb részre az állapotnak eszes meg-vizsgálásában, és a' Nyavalyá-fok szorgalmatos gondvifelésében áll.

Az Orvoslásnak modgya nem tsak a' Nyavalyák természetivel egyezzen, hanem az Országok, az Idő, a' Helységek, és a' Parasztnak értékenységihez alkalmaztatva légyen, szükséges.

A' Dög-nyavalya ellen bizonyos, 's annak neme szerént való orvofságot nem rendelhetik miképpen hiszem nem-is taláztatik ollyas. A' kik efféle orvofságok Titkát nagyra tsigázzák, való hogy a' mirigyes Nyavalyáknak voltát nem értik. Mészze határra terjed azért kívánságok, és talám tsak tsupa üres-reménységgel biztattyák magokat.

Ezek számában első helyet foglal az eggyügyü Köz-ember, e' szüntelen kérdészkedik utánnok, jól lehet maga kárával.

Ezt akármilyen tudatlan magában bizakodó, és tsatska-áméto-Ember könnyen Pénzétül megfosztva, sok oly ártalmas szert vízfén hozza, melly nem csak az Erfzénnyének, hanem Marháinak-is fölötté káros, sőt néha önnön a Dög-nyavalyát-is a Parafztnak házába szökteti.

Bár meg-ismérné azért az egygyügyü Falusi-ember az ilyen Embereknek tudatlanságát, s bár-öszönözés nélkül meg-mentené magát az ilyen Tsalárdoktul.

Az Országnek Fő-Vezérlői minden ki-telhetőképben iparkodának oly segítségnek fel-találásáru, melly elégséges volna a Dög-nyavalya meg-gátolására. Az Egészségre vigyázó Fő-személyek abban sok Idökig fáradtak; a Böltsék egész gyülekezete ezután szorgálmatosan értekezett, de egy se volt oly szeréntsés, ki próbáival meg-mutathatta volna, hogy olyas orvofsággal birna.

Valamihez a minket-követők kezdének, valamit a távul lévő-Nemzetek ezen Nyavalyák ellen ajánlottak, azt Austria Próba által tapasztalni akarta, kiváltképpen ha oly személyektől származtak, kik bölts-elmélkedélek által a Termézet Tudományát ki-nyilatkoztatták,

tak, de ezek mellett náloknál szerentsébbek nem lettünk, minthogy tudva marad, hogy a' mi szomszédink szinte mint mi bizonyos — *specifica* Orvosságok nélkül szükölködnek.

Austria a' Marhák meg-ölésében, Belgiumot ki-vévén másokat nem követet. A' mit effelöl itéltem, világossan ki-nyilatkoztattam. Ezen Itéletemet most-is olly hiv, 's igaz szándékkal adom a' Világ eleibe, a' mellyel azt a' Felséges Thronus eleibe terjesztém.

Az Marhák meg-ölése tapasztalva álitom, a' Dög-nyavalyát se meg-nem gátollya, se meg-nem fogyasztya; azt ellenző Orvóságnak nem tartom, mindazonáltal előre azt a' mit utobb az idő magával fog hozni, itt el-nem akarom végezni; ez ki-mutatja, minémü helyes, vagy helytelen légyen Itéletem.

Némellyek azt ígérték magoknak az illyetén Marhák le-vágása által, hogy a' Szökő-betegséget nem tsak meg-nem gátolhatták, hanem általlyában egészen ki-is írthatták a' veszedelmes nyavalyát, ha azonnal a' Dög támadásnak kezdetén a' meg-öléshez láthattak; de bár szégyenbe hagyattak volna kételkedésim ohajtások bé-tellyesíttésével!

Azónba mióta a' Marhák élnek, a' Nyavalyák-is szüntelen uralkodnak, 's talám alig mulik egy szempillantás a' Természetben, mellyben e', vagy ama alkotmány ezeknek kínos-sulyát nem szenvedné — Efféle Tsapáfok soha meg-nem szünnek, mind addig Dög-nyavalyák lesznek, még gonosz Constitutiok, 's ártalmas Idök fognak lenni.

Mért szökik meg-gyakorta a' szeléd-állatok, 's miért gyötrik olly ritkán a' vad, 's szabadon hagyottakat az ilyen Pestísek, annak is kétség kívül bizonyos oka lészén; én azt a' Természetben keresem, 's által látom, hogy a' jó Orvos inkább akadályoztathatta, hogy sem gyógyíthatta az illetén Dög-nyavalyákat.



MÁSODIK SZAKASZT.

Az Esztendő - részeiről , mellyekben
a' Dög-nyavalya leg - közönségesbben támod-
ni szokot.

A' Barom-állat Dög-nyavalyái Idő-béli Beteg-
ségek , mellyeket a' Constitutio olly név-
alatt ki-nyilatkoztat , a' minémü állapotban
meg-jelennek , és a' Marhákat meg-szökik.

Ezek mindenkor forrobéliek , mindenkor
gyuladással , melly a' belső részekben magát el-
röjti öszve kaptsoltnak.

Ez a' Gyuladás majd a' Torkokat , majd
a' Szügyek , 's majd pedig a' Hafok belső ré-
szeit szokta meg-szállani. Ezek közzül a' leg-
ártalmasbbak a' Gyomorba , és a' Bélekbe furják
mögokat.

Az emlétett okbul a' Dög-nyavalyák igen
hasonlok a' szokot forro hideglelésekhez , mel-
lyek ugyan azon rézerekre szállanak.

A leg-jelebb különbség, mellyet e kinosnyavalyák közt észre vehetni az, hogy fölötté sebesen, 's hamar terjednek; hogy szaporábban nevelkednek; a nyavalya változái hamarábban járnak; és hogy némelly tulajdon, 's magában bizonyos rettegéssel egyelesek.

Ezen rettegést éppen soha sem, vagy tsak ritkán vehetni észre a szokot Marha nyavalyáknál, ámbár még olly hertelen nevelkedgyenek is: e bizonyos méregnek jele, melly amazoknak nem tulajdon.

A hol ezen jelek, és számos beteg-Marhák találtnak, ott a Dög-nyavalya-is jelen vagon. Ezen Tsapások általlyaban ama okokkal, és az Égnek ama Tájjával egyeznek, mellyektül eredeteket veszik.

Az Okokra, és a Nyavalya nevelkedésre nézve néha ragadok, néha pedig nem, az elsőhöz képest Contagioknak mondattnak, a másodikra pedig nézve Dög-'s Nyáj-fereg nyavalyának hivatattnak; egyikbül a másik támad, 's következik.

Mind a kettő a Helységek sekvése, az Állatok különbsége, Testek termete, Börök színe,

szine, Nemek külömbözése, és Idejek korára nézve szoktak változni.

A' Tartás, az Eledel, a' Legeltetés, és a' Barmok hajléka, mindezek részes okai a' Dög-nyavalyáknak; az Esztendöknek minémül volta; az Időnek külömböző változása, a' Föld — ezek kézzittik mint a' kettőt. Az Orvos, az Orvofságok, és az Idő, mellyben azokat a' nyavalyásoknak nyujtja, és a' Gyógyito-szokás (Methodus) melly szerént azokat bé-adja, szokták a' Contagioknál, és a' Dög-nyavalyáknál a' veszedelmet vagy nagyobbítani, vagy kissebbíteni.

Probált Tudományom, mellyről itt szólok több Dologra-is tzelez, ugy mint a' fünek természetére, s korára; a' palánta vetemények minémüs-gére, s állapottyára; a' földnek meleg vagy hideg létére; a' legeltető-helyek tájára; a' viz, és levegő-Égnek mivoltára.

Mindezek szerént intéztetik az Állatok teste — munkálkodások — s mivelélek.

A' Dög-nyavalyák, mellyeket a' Tavaáz ki-nyilatkoztat, támodnak, midön a' hideg fogytában vagyon. Az Égnek azon Tája alatt, C 3 melly-

mellynek kedvéért irok, néha Böjt-más-havában, ollykor Sz. György-havában, néha pedig Pünkösd-havában-is, a' minémü tudni illik az Idö, észre vetetödnek.

Azok, mellyek Öszkor dühösködni kezdenek, ritkán szoktak Szent Mihály-hava vége, és Mint-Szent hava közepe előtt megjelenni, ekkoráig az egészséges-Idö, és a' jó legeltetéskor észre azokat nem vettem, az Idönek-ártalmas változásokor nem tsak Austriában, hanem más külső Országokban-is a' Dög-nyavalyák közönségek.

Roz Idövel nevelkednek; az egészséggel pedig fogynak; tapasztalva láthatni, hogy az állandóssan tartó nedves-idövel keletkeznek; a' lágy, 's gözös idövel ki-terjednek; a' déli széllel tsavarognak, szaporodnak — főképpen lapányos helyeken, a' hol a' legeltető helyek vizek — 's láthatni, hogy a' szép Idökor, a' tiszta Levegö-Ég, a' száraz hideg, és a' Holdnak nyötekor alább szálnak, a' nagy hévségben pedig ártalmasbakká válnak.

A' Tavaszi Dög-nyavalyák többnyire lalfanként kezdödnek; Eredetek lassü, tsak itt, 's amott szokik meg a' Barmot, ritkán szálnak

nak meg egy párt, 's még ritkábban az egész Istálló-béli marhát.

Azonban valamint a' melegség nevelkedik, és a' napok hosszabbodnak, azonképpen szoktak ök-is tovább tartozkodni; azon közben többeket egy Istállóbul, néha több Istalokat egy Helységben meg-szálnak, kiváltképpen, ha a' Barmok - állása, tartása, eledele, 's testi, mivelta látzatossan külömbözik. Szent Iván, és Szent Jakab havában szoktak a' Dög-nyavalyák, mellyek Tavaszkor támoztak, és a' Nyárban ki-nem irtattak, leg-inkább ölni; ezen két holnapokban a' Dögnek mérge leg-ártalmasabb a' Barmoknak.

Ekkor az Istallokból darabonként veszi a' Sereg-nyáját; a' betegség egy életének se kegyelmez, egyyet se ment-meg a' nyavalya sullyátul.

Ritkán történik ugyan szerentsére ez az állapot, de még-is elég sokszor meg-efik, midőn annak oka gonosz, az idő járása megromlott, 's beteges; a' nyavalyák természet szerint lassuak, járáfokban, 's helyekben tartosnak.

A' hévségnek fogytával fogyni látzik ereje a' méregnek, ezt nem ritkán már Kis-Afzszony havában, Szent Mihály havában, néha pedig még utóbb, 's későbben-is észre vehetni.

A' Marhák, mellyek Szent Iván, és Jakab havában harmad napig alig élnek akkor azok, ha halálos veszedelmü a' Dög-nyavalya, Kis-Afzszony havának vége felé ritkán döglenek a' hetedi, vagy kilentzedik nap előtt. Talám ez a' változás nem annyira a' Dög-méreg erőtelenségétül, mintsem a' friss szellő, 's hives Étszakáktul veszi eredetét. Akár honnend szármozzék elég, hogy a' tapasztalás, és proba így bizonyította, 's erősíti.

Kis-Afzszony havában többnyire a' Nyavalyások számával a' Döggel veszetek száma is alább szál; de a' mellet a' levegő-Ég ép, 's tiszta légyen, és az Étszaki szellő néha lengedezzen. Itt a' Nyári Dög-betegségrül szólok.

Ezen Holnapban az Idő egészségesbb kezd lenni, azon nyavaly'bul meg-jóbbul, melly a' Marháknaál a' Dög-veszélyt okozta; valameddig az utolsó meg-nem szünik, mint addig tart az Időnek, a' levegő-Égnek betegsége is, 's a' t.

Az Efstend. Rész. mellyekben. 41

Ha ezek meg-nem jöbbulnak, akkor a' Nyári Dög-nyavalyák Ötzi, 's nem ritkán Téli betegségekké válnak; ha ellenben a' meg-vezet Idő egészségesé leszén, akkor a' Dög-betegségek-is, mihelyest az Ösznek, vagy Télnek hivelsebb ideje a' Marhák testébe hat, azonnal meg-szünnek, 's meg-állapodnak.

A' Dög-nyavalyák, mellyek Öszszel támodnak, vagy az egészségtelen Nyártul, vagy a' Legtető-helyektül, vagy pedig a' Marháknak késő ki-hajtásától okoztatnak.

Auftriában, és egyéb Császári Országokban fölötte tanátsos Szent Mihály havának végén, 's ha jó Idő szolgál, leg-fellebb két héttel utánna a' Szarvas Marhát-jácsolra kötni.

Azokon a' Tájakon pedig, a' hol a' hideg, a' ködök, az első, és a' rossz idők korábban érkeznek, akkor ennek korábban végbe kell menni, ha külömben az Ötzi, 's Téli Dög-be egészet meg-akarjuk előzni, vagy meg-kisfebbíteni, 's el-fogyasztani.

Valameddig ez a' Tanáts, és Intés Törvényé nem válik, mind addig az Állatok egészségekben, 's életekben, a' Polgárok pedig ér-

tékekben szükség képpen kárt fognak szenvedni.

A' Nyavalyák, mellyek Őszel támodnak általlyában szólván fokkal sebesebben járnak, mint sem amazok, mellyek Tavaszszal meg-jelennek; nem ritkán mihelyest a' Marhákra szállnak, azonnal dühöséget mutatnak.

Az Istállók, mellyekbe magokat bé-furják a' veszedelmes Dög-nyavalyakor, etzer'smind beteges Marhakkal általlyában meg-telnek.

Nem tsak pedig az Istállók, hanem minnyáján azok a' Helységek-is, mellyek nyavalyás Tájál, rosz legeltető Mezőkkel, s egétségtelen Eledellel birnak, Őszel a' Dög-betegségtül ki-noztatnak; mellyek leg-lapányosbban fekszenek, azokra száll leg-elsöbben nedves idökor a' Dög-nyavalya. A' betegség a' földnek természete, és nem külömben a' Barom-állatoknak tartása minémüése szerént intézi járását.

A' hathato-Erök, mellyek ezen okokbul támodnak, tselekszük, hogy ugyan azon magában egy Dög-nyavalya a' természet —, a' veszedelem, és a' ki-menetelre nézve nem ritkán külömbbféle. Innénd vagyon, hogy ugyan azon
egy

Az Esztendő. Rész. mellyekben. 43

egy Dög-betegség itt egész Nyájokat, tellyeséggel meg-ront, amott pedig fok Hízokat, 's Istállokat, fok Falukat el-kerülvén, tsak egy darab Marhának sem árt, 's kárt nem okoz.

Az Okokat, mellyekbül ez következik, ez elöt valo Szakaszban meg-mondám. Ezek a' Tartásban, az Eledelben, az Idöben, a' Helységek lapány fekvésiben; az Esztendő-hideges részében, a' Ködökben, számos Esőben; a' Hóban, Nedvességben, a' levegő-Égben, a' Földben, az egéségtelen, 's meg-romlott Fűben, mellyel a' Barom-állatok a' legeltetéskor élni szoktak, közönségesen helyheztetnek.

Ezen Eledelnek, és ezen Fűeknek leve, 's nedvessége fölötte egéségtelen; E' nem tsak a' testet, hanem a' vért-is a' többi nedvességekkel együtt meg-változtattya a' Bárom-állatokban. Az O-vagy a' Nyári-fű az] Esztendőnek ezen részében meg-rothadt; az Öszi pedig Természet ellen valo. Az utólsónak nedvessége, 's leve éretlen; a' Hideg undor szagossá, a' Nedvesség pedig ártalmas erejüvé teszi. A' Gyökerek, mellyek azt teremtik, elégtelenek, ama nyöltető táplálásnak meg-adására, mellyet a' gyöngé Palánta részei meg-kivánnak. A' szín, a' szag, és illat, mint a' szálában, mint le-

levelében, mint pedig a virágában meg-változott.

Általában Őszel az Esztendőnek része, a Föld, az Idő, a levegő-Ég ollyas a veteményeknek, 's pálántáknak, hogy a későbben kelteknek, vagy-is ha ugy nevezni merézflem a vetemények másának lehetetlen hasznos, 's egészséges lehessen.

Illyenkor se a Patikák, se hadi-Ármádák meg-nem gátolhatták a Nyavalyáknak elő mentét, mellyet az ekkoraig említett Okok ki-költöttek.

Tsak a ki ezeket az okokat isméri, a tud nékiek határt szabni; tsak az illyen ellenezheti néha ki-fakadásokat, ha idején korán, minek előtte még a Nyavalya a testet meg-nem rontya, kifedelem nélkül hivattatik: Ha pedig hívásával el-késnek; akkor tsak azokat mentheti a veszélytől, mellyeknek Vére még eleven; Hufok vörös, Nyelvek pedig ikrás, és nyers: ellenben, mellyeknél ezen Testi tulajdonságok fel-nem találatnak, jobbára minnyájon el-veznek, ha tsak hertelen nagy hidegség nem érkezik, melly a Barom-állatoknak ki-hajtását akadályoztatná.

Ezen

Ezen Eset által gyakran egész Seregek megtartatnak. Néha egész Országok ennek köszönhetik Marhájok meg-szabadulását, mellyek külömben a' Dög-nyavalyába e' nélkül estek volna. E' nem ritkán az Orvos, a' Patika szerek, és egyéb Rendelések helyet szolgált.

Az egészséges Idő, és a' Hideg által a' Test, 's annak nedveségi meg-változtatnak; ez által rontatik-el a' Dög-nyavalyára valo hajlandóság, ez által jut egészségre a meg-romlot Idő; 's ez által mentetik meg a' Barmoknak élete.

Ha ez a' Történet meg-nem esik; és ha más honnand Tanáts nem szereztetik, akkor az Őszi Dög-betegségek Télické válnak, mellyek Karátson, 's Boldog-Afészony havában alább szállanak ugyan, de mindazonáltal Tavaszkor ismét ujonnan ki-kelenek, mihelyest a' nedveség, és a' melegség kezdődik.

Az Efstendőnek ugyan ezen Részében-is nem ritkán Dög-nyavalyában esnek a' Barmok; ha idein korán a' legeltetésre ki-hajtattnak; ha a' Téli időben a' meg-fonnyat, és rothadt fűvet, a' veteményekkel együtt, mellyek leg akkor a' gyökerekből tsirázkodnak, és a' honak
láe

lamával befödettek a nedves, földről fel-tépik,
's meg-eméztik.

Ez hasonlóképpen akkor-is történik, mi-
dön számossak az Elsők; ha a Déli szélnek
fuvása sokáig tart; ha a Marhák kemény Te-
let szenvedtek, bősős Istállóban meg-hevültek,
koplaltak, szabad Levegő-ég nélkül szükölköd-
tek, vagy pedig eh gyomorral a Legeltető-
helyekre botsátottak, hajtottak.

 HARMADIK SZAKASZT.

A' Jelekről, mellyekből a' Dög-nyavalyának eredetét Ember meg-ismérheti.

Kedvetlenség, szomorúság, és a' többi Nyájtul való el-maradás, első Jelek az Rétekre járo Marháknál, mellyekkel a' Dög-nyavalya magát ki-mutatja.

Ezeket követik az Eledelhez való kedvetlenség, és a' Marhához mutatott vidámtalanság, a' gyakor köhögés, bizonyos Feledékenség, és a' mozdulásban való Röftség.

Illyetén beteges Barom-állatok gyakorta jártokban meg-állapodnak, Fejeket, 's Fülöket le-hajtják, nehéz lélegzetet vesznek, 's alig mozdittyák Ágyékokat.

Ha szöröket tekentyük, tündöklés nélkül galályuk bizonyos borzaltságot, és halaván szint mutatnak, melly természet szerént való állapotyokka nem egygyez. Egyenesebben fel-
 nak

nak, mint sem egyébkor, 's ezután hamar felborzadznak.

Valamiket a' szőrök általlyában ki-mutatnak ugyan azokat a' Szemek, Fülelek, és egyéb Tagok, sőt az egész Testek hasonló Jelek által ki-nyilatkoztatták.

Minden részek a' Testnek bizonyos erőtlenségét jelentik. A' Barom-állatok gyakorta fejeket rázzák leg-inkább az ital után, 's minden ittak, többé szájukat nem nyalják.

Ha Testeket tapogattyuk, fokkal alább szállot melegségeket érezzük, 's ha Hátokat nyomogatással illettyük, közönségeffen fájdalmokat tapasztaljuk kiváltképpen a' Margyok körül.*

Szarvok, Fülelek, Orrrok, és a' Tzombnak leg-alsob-részei hidegek, fölsőbbek pedig a' szokat melegséget meg-tartják.

Ezekután hideggel egyeledet fel-borzás, következik az egész testben, kissébbeké vannak a' szemek, a' testeket hordózo részek meg-merevednek, 's egy a' hajlik olly könnyen, mind egéséséges körökban.

Az

* Vicsq 6' Atyr.

Az hévségnek idein borzas szörök alá hajulnak, hidegek, és borzadazások el-mulik — refzketések lassanként meg-szünik, és egész testekben fellebb szállot melegség ki-terjed.

A' Lélegzet-vétel szaporodik, az agyékok gyorsabban mozdulnak, a' szemek tüzesedni, az fülök, szarvok, nyelvek, és tzombok hevülni kezdenek —; vérek szaporábban indul; szívek, és az élet-erek, ha hideglelések sullyofodik, egy minutában 45. 48. 50. és többször-is ver.

Ez Történetet Dög - nyavalya hideglülésnek mondám lenni. Ez a' Tehenekben meg-apaztya a' tejet, és a' nedveséget ki-szárasztya, melly szemeket élteni; meg-süriti, és elfogyasztya a' nyálat, el-rontya az izüiséget, és kérödzéft — ellenzi az meg-eméztést, tartoztatya a' gancjláft, és néha a' vizellést. Ezen Történetet több környül állapotok meg-környékezik, ugy mint apró meg refzkedések a' bőr alatt, leg - inkább a' torok inas hufa között *, fog tsikorgatás, gyomor el-szorittás; has-járás, fő-refzkedés, félelem; erek járásinak változása. &c.

D

Ezek

* Vicsq d' Azyr.

Ezek a' Dög-nyavalyának közönséges elő-
járó jelei az első két napokban. Néha tsak
alattomban, és lopva jelentik magokat, és olly
kevés kinnal kezdődnek, hogy a' miatt éppen
a' Marhák szokot munkájokban hátra maradást,
és szokatlan nagy változást nem szenvednek.

Meg-marad még kedvek, és kívánságok
az abrak, és eledel vételre, tejet adnak, kérőd-
nek-is néha, kiváltképpen a' betegségnek elein.

Mindazáltal ha a' Nyavalya változási ször-
nyü hamar meg-jelennek, és szörnyüséggel
nagyra nevelkednek, második napra oda vész a'
Marha, magam ennyihány nap alatt Marhákkal
tölt egész lőtallokat láttam a' Dög által el-vefz-
ni. A' Dög ugy emészti, a' mint öket meg-
szállá, 6. 8. 12. és leg-tovább 24 óra alát bi-
zonyossan meg-öli azokat.

Ha a' Nyavalya gyengébb, ha annak vál-
tozási lassabban nevelkednek — ha a' Nyavalyá-
nak ki-menetele, akár jobbulásra, akár haldaklás-
ra hajullon — a' 12-dik napra terjed —; akkor a'
Dög-nyavalya második ki-jelentése, ama jelek-
től fűg, mellyek a' Nyavalya meg-szállása után
a' harmadik naptól a' negyedekig magokat
mutatják:

A' Jelek. mellyek. a' Dög. 51

Az Állatok szomorúak, erőtlenek, és se a' mellettek való Marhára, se egyéb őket illető állapotokra nem figyelmeznak, a' legyenek, és egyéb háborgató bogarak ellen magokat többé nem védelmezik.

Fejeket a' földhöz hajtván, 's fülök leeresztvén egynéhány lépésnyire a' jászoltól távol állanak.

Undorodnak az eledeltől, tejet nem adnak, és többé nem kérődnek, néha nagy szomjúságokat mutatják, előre örömeft nem indulnak a' hátulso szárákkal, jobb, és balra nehezen vitethetnek, fokkal inkább a' mint tetszik, a' hátra menésre igyekeznek.

Az Istállot szinte olly nehezen hadgyák el, mint amaz helyet, mellyet magoknak választottak, inkább verélt, ütést, szenvednek, hogy sem a' helyről, mellyet egyfizer magoknak választottak el-inditassanak.

Verés, és ütésekre érzékteleneknek láttatnak lenni; ha menésre és indulásra kényszeritetnek, crő nélkül szükölködnek, kiváltképpen a' hátulso tzombokban.

Ezek a jelek, mellyek által a Marha állásában, és menésében betegségét ki-mutatja, a testben pedig következendöket tapasztalunk.

A Test majd természet ellen meleg, és hévséges, majd abban ezen melegség szokás ellen alább fázal, melly az egészségnek tulajdonsága; az elsőre nézve még etszer szaporábban vernek az élet-erek, (arteriák) mint sem egészséges korokban, a másodikra nézve hamar járnak, de dobogásokat alég vehetni észre.

Az Lélekzet-vétel nehéz, rövid, és szaporra, a gyakor köhögéstül meg-indittatik, melly nagy nehezére válik a Marhának.

Szörök mindenkor szinetlenek, majd felállok, majd borzafok, majd le-hanyatlottak; agyékok baltája jobbára kemény. *

Szemek el-lankadt, és jól nem látnak, s hol gyulattabbak, s hol nem — eleinten ugyan vízelek, utób pedig eveségelek, és materiával tellyefek. Vicq d' Azyr kis férgeket benne látott.

Orrok-

* Vicq d' Azyr.

Orrokbul tsipás nedveség foly, szájbokbul pedig undok nyál, az első néha büdöséggel, a' második pedig nyulánk szivofással egyeles.

Nyelvek nyálás, és mofskos, néha közepettén száraz, és közönségellen a' gége felé hervadozot; gyakorta az utolsó helyen holyagokat találni, mellyek fene genetségeket okoznak.

Az említett Dög-nyavalya második változásában, közönségellen a' has szenved, az eledelek meg-eméiztéle meg-lafful, és a' gyomrok munkálkodása azonnal meg-állapodik, mihelyest azokat gyuladás el-futtya.

Mikor a' gyomrok az eledelek főzésébert meg-állanak, akkor a' bélek inkább meg-indulnak, jobbára mindenkor vagy ösztön által öfve gömbölnönek, és ezen erőlködés által olly ifzonyu vér-hasba esnek, melly miatt nagyobb részre el-is vesznek.

Elcinten nyáloft ganéjlanak, 's hamar utanna büdös evéséget eregetnek.

Minek clötte a' has-járás' rajtok meg-indul, a' bélek ropogási halattattnak a' testnek belső

részei fel-puffadnak, a' külső hás-tája meg-dagad, meg-feszül, 's killeb terjed.

Ha azt kotzintással illettyük, minden ütésre meg-töredezet hángozással fog felelni.

Ezen kínos állapotban a' fiatalok nyögéssel, az erősebbek orditással, a' vén-Marhák pedig mély foházkodással jelentik nyavalyájokat.

Emléett Betegségnek második változásokor vizelete a' nyavalyás Marhának vörös, annak végén barnás.

Annak meg-eresztése a' Nyavalya külömb-sége szerént külömbözik, némelleyek vízfsza tartoztattyák, némelleyek gyakorta el-botsáttják, némelleyek pedig éppen ritkán vizellenek, az egyik, és másik meg-eresztés tapasztalható has-fájással történik.

A' Tehenek tögye, és farka a' Nyavalya második változásokor meg-tsappanik; a' Betegség elein vagyon ugyan még ennyihány kálánra való sárgás-szinü teje, de vége felé vér szivárhozik abbul, ha fejés által meg-eröltetik.

A' borjus (vemhes) Marhákat , idétlen terhek , 's borjuk el - vetésére erőszakosan erőltetni , vagy azokat erőszakkal testekből a' végre ki venni , hogy a' beteges időben , életben meg-maradgyanak , nálunk közönséges , és azért nagy veszedelmü dolog.

Az Emberek közönségeffen a' Nyavalyák második változásában e' kettő között egyikkel élnek. A' mindennapi tapasztalás eddig a' Paraszt-emberrel még meg-nem ismértethette , hogy mind a' kettő a' halált sürgetve okozza , mint-hogy a' Borjuk , (Vemhek) természet szerént való el - vetése - is gyakorta halálos veszedelemmel szokot járni.

De bár efféle Emberek a' következő igazságok által egyszer meg-ismérnék , hogy az illyeten borjuk — vemhek vesztő hatható szerek nem adatnak , sőt ellenben , mellyek ez illyen név alatt javasoltatnak , tsupán a' Nyavalyát sullyosobbittyák , és hogy a' méhnek gyümölsét nem egyéb , hanem egyedül tsak a' Nyavalyának nevelkedése szokta a' testből ki-hajtani.

Másodszor , hogy minnyájan valakik az egészséges Tehenek testébül időnek előtte , és erő-

szakossan a' borjut — vehet ki-huzzák, életétül a' Tehenet meg-folztják.

A' Dög-nyavalyák, mellyek a' 12-dik nap felé az halál, vagy jobbulással változnak, a' harmadik Epochában következendö változásokat hoznak elő:

Az hatodik, 's leg-fellebb az hetedik nap kor alább szokot a' hévség szállani, a' testnek melegsége természet szerént valo gradussa alá szál.

Szarvok, fülök, és tzombok majd az derék testig hidegek.

A' Szemek fáradtak, mélyen feküsznek a' fejben, és evelséggel tellyefek.

Orrok piszokos tsipával tellyes, melly vagy meg-romlott természetibül, vagy ott valo helyhezttetésibül többnyire büdös, az elsőben veszedelmes, a' másodikban jóbbféle.

Also Ajakok meg-tsappant — Szájok többé nem nyálozik, és büdös szagot creízt magából.

Nyelvek éles, és száraz, kiváltképpen közepttén, gyakorta repedéket, néha apró holyagokat, 's kelevényeket lehet azon úzre venni.

Az

Minéműek a' Szemek, az Orrok, a' Szájak? Talám a' Szemek tüzesek, lankadtak, és könyvesek? talám igen ki-állok, vallyon nyitva tartják e' a' Marhák, vagy alá hajtyák? mennyire földi bé azokat a' szem héja?

Vallyon foly e' az Orrok, vagy talám száraz? az Ornak belső bőre vallyon mitsodás? vörös, halvány-e, nedves, vagy száraz e'? 's talám kelevények ismértetnek azon?

Minémű a' Szájok belől, és kívül; nyálatkat eresztik e' a' Marhák; mitsodás a' Nyelvek, vallyon nedves, száraz, vagy éles e'? az fellül, hegyén, közepettén, 's gyökerén vallyon minémű szint mutat — nem tapasztalhatni e' daganatot azon?

Fogok minémű — mitsodás? Inok, Gégéjek, Fülök, 's Szárvok vallyon hidegek e', vagy pedig melegék?

Külső-képpen vallyon mit vehetni észre általlyában a' Testen — a' Börön — a' Szőrön? fénylenek e', vagy színetlenek — fel-borzadozva állanak, vagy alá feküsznek e'?

Vallyon kelés nem látzik e' Börökön?
Nints e' daganat Vékonyokon, vagy Testek
egyéb részén?

Mitsodás a' Barmok állása, hogyan hely-
heztetik lábokat; vallyon a' hátulfok közel ál-
lanak e' az elsőkhöz, megszűz el-terjesztik e'
az elsőket, vagy talám keresztül hányják, 's kö-
zel egy máshoz rakják?

Le-feksznek e' a' Marhák, vagy talám fekvés
nélkül állanak? néha a' Betegek nem térdelnek
e', midön le nem fekszenek?

Mitsodás a' Hafok? kemény e', vagy lágy
— szél daganat nints e' bőrök alatt? Nem por-
tzog e', ha hátok nyomatik?

Minémü a' Farkok ereje. Nem huzzák
e' néha mélyen a' lábok közé, vagy talám le-
tsappanva erő nélkül alá logattyák; 's fel sem
emelik a' ganéjláskor.

Vallyon ganéjlanak, 's hugygyanak e' a'
Barmok, vagy talám el-rekettek? Mitsodás ga-
néjok, tömöt e', vagy lágy, hig &c. meg-va-
gyon e' természet szerént valo szine, szaga, 's
for-

formája? nem egyeles e' nyállal, vagy vérrel? Szokot bövséggel 's könnyiséggel megy e' tölök a' ganéj? Nem jelentik e' fájdalemakat, midön ganéjlanak? Nem fötskendik, vagy nem tolyyák e' magoktul ganéjokat gyengén, vagy talám tapasztalható erőszakkal, 's nyögéssel? Mikor látzanak has-járásba esni. Minémü a' hugyok, 's vizelletek? Vallyon gyakran, vagy ritkán hugygyoznak e' a' Marhák? Az italhoz képeft szokot bövséggel, fájdalom nélkül megy e' tölök a' vizellet?

A' Nyavalyának mellyik idejében szoktak leg-inkább illyes el-rekesztést szenvedni? Vallyon elcin e', vagy közepén — mikor leg-szabadjabb testek?

Ezen változások között nem tapasztalni e' némelly különbözőést, a' meddö, és borjas Marhák korára, és nemére nézve? 's ha talál-tatik, vallyon miben áll az?

Vallyon nem bontott e' egy valaki döglött Barom-állatokat? E' ha meg-történt, vallyon mikor vitetett végbe, a' Testen minémü jelei tapasztaltattak a' nyavalyának? Melly részek vizgáltattak meg főképpen? Mitso-dás volt a' Nyelvek, Torkok, Tüdejek,

Kereft-hártyájok, a' Gyomrok, a' Bélek, a' a' Májak, 's Lépek &c. — meg-volt e' szinek, lágyaságok, 's formájok, vagy talám nem tapasztaltattak e', e', vagy ama részben természet ellen valo nyomások.

Nyujtattak e' orvosságok a' beteg Barom-állatnak? Ezek mibül állottak — minémü hat-hato erejek volt. Miképpen érezték magokat ezen orvosságok után a' Marhák?

Vallyon Nyavalyát ellenző szerek nem adat-tak e' a' Marháknek — Mitsodással voltak — 's mellyeknek készítették azok? Egészségek ma-radtak e' azok, mellyek azokat bé-vették?

Esznek, és isznak e' még a' Barmok, minek utánna a' Dög-nyavalyátul meg-szökettek? Mikor szünik meg a' kerödzés? Mit esznek azok, 's példának okáért mennyit esznek — melly féle eledelt vesznek leg-inkább, mellyeket utálnak tellyeséggel? Vallyon a' száraz — zöld — vagy nyersfet kedvellik inkább; nem mutattyák e' inkább kívánságokat a' széna, a' korpa, a' héjas vetemények után, 's mitsodás nálók a' tej, midön a' Dög-nyavalya őket meg-ízöki? Iznak e' a' Barom-állatok? Vallyon a' betegségnek elein isznak e', vagy talám meg-vetik az italt? Minémüt

isznak — minémü italt kedvelnek leg-inkább —
's mennyit isznak? A' Nyavalyának mellyik nap-
ján jelentik leg-inkább szomjuságokat: Elém e',
közepén, vagy vége felé? Vagyon e' olly idő,
mellyben általlyában az italt meg-
vetik, 's u-
tályák.



 ÖTÖDIK SZAKASZT.

 A' Dög-nyavalya orvoslására vezető
 oktatás.

Minek előtte az Orvos egy valahol a' Dög-nyavalya ellen segítő bizonyos orvosságokat javasol, és rendel; e' következő dolgokat előbb szükséges szeme előtt forgassa: a' nyavalyás Marhákat tudni-illik, az ő tartásfokat — az egészséges, és döglöt Barmokat.

Ezek között mindenik a' természet - vizsgáló Tudománynak ismérését, az igaz Orvosi-okosságot, melly az értelemről meg-világosított, és a' proba tapasztalás által meg-bizonyított, meg-kivánnya.

Az egészségeseknél arra vigyáz főképpen a' jó Orvos, minémű a' Barmok termete, mitsoadás a' testek, 's millyen az állapottyok; általlyában miképpen tápláltattak, miképpen tartattak, 's minémű gondvielés alatt voltak az Állatok.

A nyavalyáfnál szükség néki meg-visgálni, miben áll a Dög-betegség; az után kell néki értekezni, miképpen kezdődött a nyavalya, mitsoda változásokkal jelent meg, fokfelvette e' áradáfit — fokakat, vagy kevéfeket ölt e' hertelen, vagy lassan vesztette e' a Marhákat?

A meg-döglöttekkel a fel-bontolásnak nyelve által kell az Orvosnak szólni, e' világossan fel-födi néki a Nyavalyának helyét, és a' részek mivoltát, mellyeket meg-szállot.

Ha ezen kevés Regulákat elméjével meg-fogta, és a' Constitutióval, az Esztendő részeivel, az idővel helyessen öszve hasonlította, akkor bizonyos lehet, hogy ezek ennyihány történeteket ki-vévén fölötte gyakorta az okoknak, és a' nyavalyának természetét világossan ki-fogják néki nyilatkoztatni.

A' ki egyedül csak a' Betegeket, 's nem pedig a' Nyavalyát tekinti, az mindenkor ezt a' tzel el-hibázza; 's annyival-is inkább elfogja hibázni, mivel a' Betegek számát semmiképpen nem lehet az egészségek számával egybe hasonlítani.

A' Dög - nyavalyáknál többnyire, sőt mondhatom minnyájoknál, mellyek veszedelmek, két harmad része azok közül el-vész, mellyeket a' Dög-nyavalya meg-szállot; következendőképpen a' meg-maradtak száma igen tsekély — azon kívül, ha az elsőeknek el-veztséhez az időt, a' fáradságot, az orvofságokat, és a' költségeket, mellyeket okoztak, számláljuk, mindenkor igen alá való áruak, és bősüek lesznek, mellyek a' Dög-haláltól megmenekettek.

A' Tárfaságbéli haszon ellen járunk azért, ha az egészségeket oltalmazni el-mulasztjuk; midőn a' betegeket meg-szabadittani akarjuk. Az utolsóakra nézve állandóssan az Orvost keressük; az elsőkrül pedig keveset, 's ritkán gondolkodunk, hogy igaz forrásbul vett orvofságokkal segítségekre lehetnénk.

Azoknak ugyan, mellyekkel mái napig az egészséges Barmokat a' Dög-nyavalya ellen védelmezni akarjuk, szomorú ki menetele volt. Az ér-nyitás, a' has-tisztítás, az izzasztás, a' keférrü füvek, 's gyökereknek bé-adása fokkal inkább az egészséges-Állatot a' Dög-betegségnek fel-vételére készítette, hogy sem attul meg-mentette volna.

Külömbb - szereket kell tehát az előbbeniéknél keresnünk ; azon forrásokbul szükség őket vennünk , mellyek erejek által az egészséget meg-szerzik ; olyakkal pedig élnünk soha nem kell, mellyek vagy erőtlenné teszik a' Testet , vagy egészségének ártanak.

Nem ismérek olly állapotot, mellyben a' fölötte keferü szerek a' szarvas Marhának hasznosok lehetnének — ; kezeim után ilyenek jó erejét, 's hathatóságát soha nem láttam ; a' Lovaknak néha — többnyire pedig a' Juhoknak használnak — ha vigyázva, 's kis mértékkel adatnak nekik. Azomban ezeknek-is ártalmára lehetnek, ha az Orvos olyanokat választ, mellyek az örömnél keferüebbek.

Hasonloképpen történik az ördög-szarral, a' szapannyal, bűdös olajokkal, kövér, és megfenyvedt szerekkel. Mindezek, és egyéb számtalanok, mellyek szokásba vetettek, nem tsak a' beteg, hanem az egészséges Marháknak-is fölötte ártalmasok.

Már Celsus tudta, hogy a' szokás ellen való, általlyában ártalmas ; azomban kívánám, bár ne mondotta volna, hogy helyesebben tsele-

kefzik az Orvos, midön bizonytalan orvofsá-
gat választ, mintsem midön egygyel sem él.
Az utolsó a' Világnak köz-példa mondása, de
bár helyében az elsőt választotta volna.

A' Természetnek ezer uttya vagyon, a' se-
gedelemre, ha az Orvos nem segethet; a' Bar-
mok teste épületinek minden mivelési orvofsá-
gok — még az élet szikrája benne vagyon,
mind addig Orvos helyet szolgálnak. Az egész
Barom orvoslásban nints olly orvofság, melly
ártalmassá nem lehetne —; minnyájan méreggé
válnak, ha bövségeffen, vagy az időnek ren-
din kívül adatnak: ha általlyában igazán szól-
lani akarok; a' Dög-nyavalya ellen hathatosbb
szert nem ismérek a' tiszta-levegő-ég, a' só, és
a' salétromnál. Gyakorta a' betegeknek haszno-
sok; az egészségeseknek pedig soha nem ártá-
nak.

Ha mondom, hogy az Orvos inkább az
egészes marháktól igyekezzék a' nyavalyát
el-távoztatni, mint sem a' Döggel meg-szállot-
takat betegségekben ki-gyógyítani, abból nem
következik, hogy az utolsókat el-hadgya: ezek
éppenségeffen tzéllához tartoznak: söt ellen-
ben azok nyavalyáját gyökeréből kell néki is-
mér-

A Dög-nyavalya orvoslására. 75

mérni — szükség néki a' betegségnek egész járását, minden változást, 's a' természetnek minden történetit tudni, ha külömben azokat, mellyek egészségeknek látzanak lenni, a' Dög-nyavalyától meg akarja menteni, 's oltalmazni.

A' ki az elsőknek külső, és belső állapotját ismeri, keveseket fog közzülök találni, mellyek ezt a' nevet meg-érdemlenék; az Ész-tendőnek részei, az idő mivolta, és az okok, mellyek a' Dög-betegséget meg-indították, 's okozzák, és a' t. a' testeket meg-változtatták: ezeknek erejét nem tsak egyedül a' betegek, hanem az egészségek-is érezték, 's azért nem egészségek. A' szemek színe, a' nyelvnek minémü volta; az orrok belső bőrének, és a' test egyéb részeinek állapotja nyilvánossággal azt az ismerőnek ki-mutattya, a' miről én itt emlékezem, a' Dög-nyavalyának ki-terjedése-is ezt bizonyította.

De vallyon el-távoztathattya e' a' Barmok Orvosa a' hathato okokat, mellyek ezen változásokra alkalmatosságot adnak? Vallyon a' szeleket meg-változtathattya e' —? az Ész-tendőnek részeit meg-málttathattya e' —? az időt meg-külömböztetheti e' —? éppen nem; semmi

mi dolga az idővel, semmi köze annak változásával; egyedül csak a Test az ő tzéllya. Valóban boldog, ha annyira viheti Tudományával a' dolgot, hogy a' Testnek indulattyát, melly a' Dög-nyavalyára alkalmatofságot ad, okos intézésével meg-változtathattya.



HATODIK SZAKASZT.

A' Dög - betegség belső orvofságinak hathatóságáról, és a' Nyavalyáknak szokot orvoslásáról való jegyzék.

Hofszas tapasztalás , és a' leg-értelmesebb Orvosok bizonyítása szerént mind eddig még egy Szer sem mutatta hathato erejét a' Dögnyavalya ellen. A' leg-jóbb orvofságok ártalmára voltak a' beteg marhának. Ama Állatoknak élete, mellyek a' haláltól meg-szabadultak, a' természet ereje, és a' nyavalyának szerentsés ki-menetele által mentetett-meg.

Ha ezek igazságok, valóban akkor, vagy tudatlannak, vagy pedig vakmerőnek mondhattuk az Orvost, ki a' beteg-állatnak segítő orvofságokat nyújt.

A' bizonyos, hogy azok a' belső orvoslo-szerek, mellyek a' testen erőszakot tesznek, soha hatható jó erővel nem birnak; az-is igaz, hogy a' leg-jobbak közzülök ártalmasok szoktak lenni, ha a' beteg-marháknak a' meg-emésztés-

tésnek meg-állapodásakor nyújtatnak; mivel ezen történetkor azok a gyomorban emésztetlen maradnak; 's a vérrrel egybe nem keverednek; az-is tagadhatatlan, hogy mind az, a mi a Marháknak erőszakossan, 's az időnek rendin kívül bé-adatik, nekik sokkal többet árt, mintsem használ.

Az erőszak meg-erőteleníti a betegeket; azok kezek nyomási, kik az orvóságot erőszakkal bé-adják, a barmok rettegető félelmét — forroságát — nyavalyájok változását — 's hidegleléseket szokták süllyosbbítani, fokasíttani.

Ezek az okok okozzák rész szerént, hogy a' belső orvóságok, mellyek a Dög-nyavalyakor nyújtatnak, illy rossz hathatokká válnak.

Minekutánna a tapasztalás meg-mutata, hogy ilyenkor az Orvosok kevés reménységgel lehetnek az orvoslo szerek hathatóságáról, ama gondolatra jutának, hogy a Dög-betegségek orvosolhatatlanok; hogy azok ellen gyógyító orvosság nem adatik; hogy a nyavalyáfokat tsupán a vak szerentsére kell bizni; 's hogy leg-jóbb légyen körülök semmit nem mivelni.

Igaz

Igaz ugyan, hogy ezek a' Nyavalyák gyakran halálos veszedelműek, mind azon által nem azon okból szoktak ártalmasok lenni, mivel az orvosságok nem használnak; hanem inkább, mivel a' Nyavalyák hamar nevelkednek; mivel a' változások fölötté hertelen valók, és az okok, mellyek azokra alkalmatóságot adtak, halálofok voltak; láttam olly Marhákat, mellyek minék előtte még az orvosság el-készítettett, a' nyavalyától meg-szökettétvén csak hamar le-betegedtek, 's oda veszték.

Ez nem csak a' mérges, hanem mind azon Nyavalyákról-is meg-bizonyodik, mellyek a' testnek életbéli részeit el-foglallják.

A' Változások, mellyekkel meg-jelenni szoktak, olly nagyok — olly hathatok — 's olly erősek, hogy néha ennyihány ora — két — három nap alatt — sőt némelykor mind-járt kezdetekben halálofókká válnak.

Mennél inkább ezek nevelkednek, annál hamarabb következik a' halál utánok; azon Marhák között, mellyeknél a' betegség tizenkét nappal tovább tart, kevesén fognak megszabadulni; 's ebből meg-láthatni, melly keveseknek kell azoknak lenni, mellyek, midőn

a' nyavalya ötödik, vagy hetedik nap szünni kezd, életben meg-maradnak.

Általában minden legető orvosságokkal haszontalan élünk, ha a' természetnek elegendő ereje — ideje — 's belső tehetsége nints a' Nyavalyának tellyes meg-indítására.

A' Barmok minnyájan el-vesznek, mellyek a' Dög-nyavalyáknak kezdetekor orditanak — mellyek fejeket ágyékokhoz le-szegeznek — mellyek a' betegség elein has-menésbe esnek — mellyek eves materiát, el-öszlött vért, 's húgyszinü vizet fetskendeznek alfelekből.

Ezen modon történik ama Tehenekkel-is, mellyek a' betegség kezdetin borjúkat (vembeket) el-vetik.

Azok között egy sem menekedik-meg a' haláltól, mellyeknek, midön hafok belől dagad kívül seggek nyitva áll; mellyeknek nyelvek lágy — meg-tsappant — 's olom színü szokot lenni.

Tsak azok szabadulnak-meg, mellyeket a' Nyavalya sokáig kínoz — mellyeknél a' válto-
za-

zások lassanként hol nevelkednek, hol pedig alább szálnak, mellyeknél a' betegség gyengén öregbedik, 's mellyeknél a' nyavalyában tellyes Crifis okoztatik.

Veszedelemben forognak ellenben azok; mellyeknek Nyelve szélein sárgás holyagotskák keletkeznek, azok pedig leg-bizonyosabban elvesznek, mellyeknél az említett Nyelv-tájan kék holyagok támodnak — 's kiváltképpen, ha barnás evéséget foglalnak magokban, 's utánnak fenés kelevényeket hagynak.

A' Betegség mind azon által egy helyben mindenkor magával nem erányos, ha külömben nem szokó, hanem marados.

Az Országok — a' Helységek — a' Mezők fekvése, és az Eledelenek minémüése ebben nagy külömbözött téfszen.

A' Barmok termete — testek minémüése — tartások, az Esztendőnek részei, az idő, a' szeleknek változando járási — majd nevelik — majd fogyaztyák a' veszedelmet.

A' melegség, a' nedveség, 's vizeség a' Dög-nyavalya öfzve kaptsolását meg-vál-

toztattya; a' hiveség ama betegséget meg-tsil-lapittya, melly a' hévségkor veszedelmessé vált; a' hideg pedig amazt el-enyéfti, melly a' hév-ségtől támodot.

Sokszor a' veszedelem azon egy Dög-beteg-ségnél, a' fiatal, 's vén Marha között látha-to képpen különböző szokot lenni.

A' Betegségnek erős mivolta nem ritkán mint a' két nembéli Állatok között — a' Bika, 's Ökör — a' borjas, fejs, 's meddő Marhák között meg-vagyon változtatva.

Az Orvos, a' ki ezt nem isméri, 's a' ki ezen sohól sem tud segíteni, az maga a' Dög-nyavalyánál ártalmassabb.

Egy okos értelmű Embernek illy számos különbözőségek között — a' nyavalyának növelke-désére nézve, azon Helyeknek, 's azon Álla-tonak kell mindenkéül fölöt segítségére lenni, mellyekről bizonyos lehet, hogy segíthet, 's mellyek különben segedelme nélkül el-vesz-nének.

Ez a' Történet majd mindenkéül lehetsé-ges: ha a' vépeket meg-nem mentheti; akkor

a' fiatalokhoz lásson — ; ha az erőflek vesznek, akkor az erőtleneket segítse ; soha ott fáradságát, munkáját, 's tudományát ne vesztegetse, a' hol ezek használni nem látzanak.

A' szükségnek idején eleget tévzen, ha azoknak életét meg-tartya, mellyek tanátsa nélkül, vagy gondatlan el-hagyattatnának, vagy talám meg-is ölettetnének.

De talám felettébb valo, 's haszontalan ez a' tanáts. Az előre láto Bölts. külömben bának, tsak az kíván minnyájokat meg-menteni, a' ki egygyen sem tud segíteni.

Vallyon mi tévö légyen azért az Ember, midön az orvofságok nem használnak? Szerenstétlen az az Orvos, a' ki bé-öntö italoknál egyebet nem ismer — ; ezek leg-erötlenebb fegyveri. Tsak távulrul látom azon idöket, mellyek a' Barom orvoslo értelmet a' mély sötétségböl ki-vonzák, igaz utakra vezetik, 's igazittyák.

Nagy nyavalyák ellen leg-nagyobb orvofság az Orvosnak okofága ; tsak az bir ezen drága nagy bötsü szerrel, a' ki a' beteget nyavalyájok környül állafi, az idönek, és a' Bar-

mok természetire nézve intézni, 's vezetni tudja.

A' Nyavalyákat, mellyeket a' belső orvosságok meg-nem győzhetnek, sokszor a' tartás — a' táplálás, és az itallal való jó élés — az eledelnek meg-változtatása, 's el-távoztatása szokta meg-győzni.

Ha az Élet addig tartozkodhatik, még a' segéző orvosságok hathatokká válhatnak, és a' természet a' nyavalyát meg-indíthattya, akkor a' betegek meg-gyógyulnak.

A' Nyavalyások akkor-is néha meg-jobbulnak, midőn az Orvos a' környül lévő állapotokat meg-változtattya; azokat tudni-illik, mellyek a' Dög-nyavalyának okaihoz nem tartoznak, hanem tsak véletlen a' betegséghez ütnek, 's azt meg-sullyosbbittyák.

A' mértékletes melegség, a' meg-romlott időnek változása, a' nyugodalom, a' tisztaság, a' tudomány, a' beteg-marhák állóhelye, ezek ha olly képpen vannak a' körül álló dolgokhoz alkalmaztatva, hogy crejek hathatóságát meg-kisfebbéhetik, akkor ezek olly orv-

vofságokká válnak, mellyekkel mindenkor fö-
lötte jó haszonnal élhetni.

Ha a' belső orvofságok nem hathatok —
ha a' nyavalyának mivoltát rofszabbá te-
szik —; akkor gyakran a' külső-szerek szoktak
segéteni — ezek gyógyítanak.

Az utofok közzül, mellyekkel a' Dög-
nyavalyakor az Orvos élhet, leg-jobbak az öz-
tönözö szerek, a' mesterséges kelevények, a'
tüz, 's a' tüzes vas.

Ezek a' szerek mind hathatok, ha azok
egy valakitöl annak idejében, annak helyén, a'
nyavalyának felebb, vagy alább szállása szerént,
's elegendö bövséggel intéztetnek.

Ha pedig egyik a' másik helyet vetetik,
ha azokkal késön élnek, vagy nem jól intéz-
tetnek, akkor nem tsak nem haszontalanok,
hanem egyszer'smind ártalmasok-is; szinte e'
következik, ha fölötte gyengén, vagy igen-is
eröffen alkalmaztatnak, 's rendeltetnek.

Ha minnyájan ártalmasok az orvofságok
— fokszor azok szoktak használni, mellyek

önnön magától a' baromi-indulattól, a' nyavalyás testnek javoltatnak.

Ezeket a' Marhától foza egy valaki meg ne fogja, ha az Érzékenység azokat meg-kivánnya — ha a' Természet-indulattjától arra ösztönöztették, ámbár olly dolgok legyenek, melyek a' méreg nevét viselik.

A' mi a' nyavalyakor az Érzékenységeknek kedvez, az igazsággal méregnek nem mondathatik. Mert sokan ezek közzül tsak bizonyos állapotba érdemlik ezt a' nevet; az illyen mérgek efféle állapotokra nézve sokszor tápláló eledellé, és orvosságokká —; a' leg-ártatlanabb dolgok pedig nem ritkán mérgekké válnak.

Maga az Élet, a' Természet indulattya — az Állatok — és a' Tapasztalás bizonyította ezt; mi-is a' természettel ellenkeznénk, ha különben szólanánk.

Valamint a' Dög-nyavalyák a' testet meg-erőtelenítik — a' vért, és a' nedveségeket megváltoztattják; szinte azonképpen változik a' Baromok-indulattya-is — ha különben jó emészto a' gyomrok.

A' melegség, hidegség, nedvesség, és az esztendőnek részei másképpen intézik az inakat; a' Nyelvnek természet ellen valósága, az iny- nek más izet ad; a' Gyomor vagy eledel u- tán kivánczozik, vagy tsömör-undorodásba esik, valahányszor a' nyavalyának állapotja meg vál- tozik.

Mínnyan a' többi segítő szerek, 's or- voslo szokások, (methodusok) mellyek más for- ráfokból származának, öltek, 's hol többet, hol kevesebbet ártattak.

Általában valami a' Nyavalyások testire e- réjével hat, az a' nyavalyát vagy orvofolya, vagy meg-rozsizabbittya; valamit az Orvos ta- nátsol, ámbár tsak egy pakrotz, egy puha ta- karmány, egy bé-zárt, vagy ki-nyílt ablak lé- gyen-is, azt általában a' betegségnek járása szerént kell választani — a' vérszedelem változá- si szerént legyenek alkalmaztattva — az esz- tendő részei, az idő, és a' környül álló-állapo- tokhoz képest szükség azokat szabni, 's in- tézni, ne talántán külömben ártalmasokká vál- lyanak.

Ezen különbözőzésekre nézve az orvoslás-
nak modgya-is mint a'Dög-nyavalyáknál, mint
pedig a' Marhák egyéb betegségénél különbb-
féle szokot lenni.



HETEDIK SZAKASZT.

Az egészséges Marhákkal való bánásról, és a' betegek orvoslásáról szóló jegyzékek, midőn Tavaszkor Dög-nyavalyájok megjelenik.

Az egészséges, és beteg Marhák ismeretinek — az elő-járo Constitutioknak, és az okoknak, mellyek a' nedveségeket meg-változtatják — meg-visgállásának kell ama utat el-készíteni, mellyen az egészségeket meg lehet tartani, a' betegeket pedig orvოსolni.

Az idő — a' környül lévő állapotok — és az időnek változása meg-szokták ezen utnak valóját változtatni.

A' Dög-nyavalyának okai fokszor se az el-múlt, se a' jelenlévő időben nem helyheztenek. A' Tél fokszor jó, fokszor az idő egészséges volt: de azomban a' Barom-állatok a' tartásban, a' táplálásban, a' fris levegő égben, és az egészséges eledelben szükséget láttak.

Talám a' széna, a' farju, a' szalma gyöjtéskor — a' kazalokban — a' rongyos házszin, 's födél alatt meg-károfordot; talám ezen száraz eledel féliek a' száraztáskor a' fokáig tar-to csök által nagyon meg-áztak; vagy talám ezután történt meg-romlások.

Mind ezeket szükség az Orvosnak meg-visgálni, meg-fontolni.

Ezeknek ki-jelentői a' Barmoknak kövérsége, 's soványsága, néha pedig erejek, 's testi állapottyok szokot lenni.

Azokat a' Szemek tüzeisége, a' Nyelvek szine, az Orrok belső bőre nyilván ki nyilatkoztattya; ismét azokat olykor a' Szívnek idobogása, az Élet erek verése gyakran meg-smértetik, 's szinte szóval mondgyák, miképpen kellelsék az egészségeket meg-tartani, a' betegeket pedig orvosolni, 's vélek bánni.

Valaki ezt jól meg-fontolya, bizonyos lehet, hogy jó utra fog igazodni — 's valóság-gal előre jövendeléft tehet, az illyen fokszor meg-mentheti a' Marhát, melly még igen közel a' Dög-veszélyhez nintsem; ha a' betegség fölötte nem nevelkedik, fok nyavalyá-
so-

Az egészséges Marhával való bán. 91

fokat meg-gyógyíthat; 's leg-alább meg-tudhat-tya, némelyeken mért segíthet, 's némelyeken miért nem.

Ha a' Barmok, minek előtte a' Dög-be-tetségtől meg-szállottatnak, soványok, 's erö-telenek, akkor a' nyavalyások többnyire mind el-veznek — 's ugyan rövid napok mulva.

Ez akkor-is meg-történik, midön a' Marhák fölötte egészséges testel bírnak, midön nyava-lyások előtt vérek nem sűrű — nem piros —; ilyenkor csak azok gyógyulnak-meg, mellyek-nek jobb testi nedvességek vagyon.

Valaki ezen állapotkor Marhán eret nyit; az az Állatot, mellyből a' vért ki veszi, ám-bár még olly kevés légyen-is, bizonynal éle-tétül meg-fosztja.

Valameddig a' Vér az érből foly, 's még a' melegségét meg-tartja, mind addig a' szine sötét barna — feketés —, 's higg szokot len-ni. Ez pedig kiváltképpen akkor történik — midön a' Tél esses — az Idő lanyás, 's az Istál-
lok fölötte melegek voltak.

Midön

Midőn a' Barmok a' Teli holnapokban roszszul tapláltattak, midőn tsak hitvan, üres, 's által ászott szénát, közönséges roszszalmát, poros, 's szemetlen polyvát rágtak, 's eledeleket vagy semmi, vagy pedig tsak kevés sóval ették, akkor mind ezekben az állapotokban a' vér erő nélkül vagyon; mert se pirosága, se élete, se elevensége nintsen.

Az Orvos, kit szemei a' Barom-állat orvoslására tanítottak; ki tisztá Tudománnyal, 's tellyes értelemmel bir; kinek érzékenségi próbált tapasztalásokon által mentek, már az ereken isméri a' Barmok testi nedveségének állapotját: nem szükség néki eret nyitni — már külső képpen által láttya az okokat, mellyek a' testnek belsőbb részeibe erejek által magokat bé-furták, és a' nedveségeket meg-változtatván meg-rontották.

Ha a' Tél hideg volt — ha az Esztendő részei jók, és az Ég tájához, melly alatt a' Barmok élnek alkalmaztatva voltak; akkor a' Dög-nyavalyának okai az istállóban — a' tartásban — az eledelben — annak természetiben — fogyatkozásában — vagy a' Marhák bé-rekesztésében állanak.

Az egészséges Marhákkal való bán. 93

Efféle állapotkor a' látzo egétségfek, melyek a' Dög-betegséghez még olly közel nintsenek — e' nyavalyától meg mentetnek, ha mingyárt eleinten egymás után ennyihány napig az ajtok, 's ablakok meg-nyittatnak — ; ha az istállók ki-tisztittatnak ; ha a' ganéjtól — a' motsároktól ; ha a' hügy-vizelettől ; ha a' fölötte számos Marháktól hajlékok meg-szabadittatik.

Ha az Istállók ki-tisztitása után a' napnak tiszta oráikor a' tiszta udvarokra ki-hajtatnak a' Marhák, 's azokon szellőztetnek.

Ha velek a' szabad szellőn kö sőt nyallattatnak — ; ha só — vagy sós viz adatik nekik, ha a' szellőztetéssel a' sónak száma meg-bövéttetik.

Ha a' Marháknak egészséges fenyő fa, 's egyéb fiatal még ki nem fakadott fának ágotskái, hogy azokat rághassák, hejjasztúl adatnak.

Ha Eledelek meg-változtatik — meg-jobbitatik — 's meg-fokafittatik.

Ha az Eledel fogyatkozásakor, a' Barmok száma-is még alábbra szállittatik ; ha kiváltképpen

pen azon félicken ki-adunk, mellyek vagy nagyobb részre el-veztek, vagy meg-betegedtek p. o. a' véneken — a' fiatalakon — az erőffek — 's erőtleneken 's a' t.

A' többieket az előbbeni mod szerént kell tartani — táplálni — 's gondjokat viselni.

Az egészségefeket szükség a' betegektül el-távoztatni — azokat szükség naponként tisztogatni — döngölni — motskos részeket megmosogatni; egy szoval szükség testek épségét tisztán tartani.

Ojja azért magát ezen idő közben a' Gazda-ember Marhát, ámbár az idő engedné, a' legeltető helyekre ki-hajtani. Ezt tsak a' Tavaszi Dög-nyavalyáknál kell érteni, 's azon Pestifekről, mellyek Böjt elő, 's második, mint pedig Sz. György havában támodnak; 's az Égnek olly tájáról értem én-is, mellyek hasznára ezeket irám.

Valaki a' Marhákat a' Mezöre hajtya, még az idő nedves, még a' föld vizes — hideges — rohdadt füvel bé fődött, és a' ho-levétől által áztatott —; mind az a' Dög-nyavalyára való hajlandoságot neveli, nagyobbittya. Az
éret-

Az egészséges Marhákkal való bán. 95

éretlen fiatal fű, melly akkoron a' földből kirtsirázik mint egy eledele a' Pestisnek. Ezen tulajdonságban mind addig marad, valameddig a' szálának tömötsége, es a' nedveséginek meg-érése nem következik.

Ezen hafonlo modon kell az Orvosnak az egészséges Marhákat a' Dög-nyavalya ellen oltalmazni, ha arra testek a' Constitutiok által hajlandokká tetettek.

Illyenkor a' Hus — a' Vér szinte illy állapotban vannak, a' minémüben az előbbeni történetkor válanak; tudniillik a' midön a' Dögnyavalya a' roz tartáfok — az eledel fogyatkozásából — es az iftállók tisztátalanságotól vette eredetét: a' betegségnek tovább való tartásánál, tudtomra egyéb külömbbséget észre nem vettem; de ezt-is tsak akkor tapasztaltam, midön az Idő az ö tulajdonságit meg-nem változtatta.

Azomban igaz, hogy ezeknek, 's az illyen Nyavalyáknak egyetlen egy oka ritkán szokot maga a' Constitutio lenni; mert azok az okok, mellyekről szollék majd mindenkor vele együtt vannak egybe kaptsolva; 's ezt a' Constitutio, vagy-is az Időnek változása szokta ki-nyilatkoztatni.

A'

A' leg-jóbb védelmező orvosságok, mellyekkel a' nedves — lanyás, és egyéb büdőségektől támodot Dög-betegség ellen élhetünk, ezek szoktak lenni, ha illendő bövséggel nyujtatnak, 's lassanként meg-szaporittatnak: ugyanind, a' száraz istállók, a' jó allok, a' száraz eledel, a' kö-só, a' törkök, a' lisztes por, a' korpa, a' darált bab, az öreggen öllöt zab, árpa, 's egyéb efféle a' szarvas Marháknak hasznos héjjas veteményi gyümölsök.

Ama beteg Marháknak meg-gyógyulása, mellyek Tavaszkor Dög-nyavalyában estek, főképpen a' nyavalyának erejétől — hamar vagy szapora járásától — a' meg-szököt részekről — a' test-mivoltától — az egészséges Marhák tartásától — az Orvos tudományától — az időtől, és orvoslo szerektől függ.

Mennél fulljosbb a' betegség, annál nehezebb azt az Orvosnak meg-gyógyítani; 's mennél szaporábban nevelkedik a' nyavalya, annál kevesebb Marhát fog a' betegek közzül a' haláltól meg-menteni.

A' leg-hathatosbb orvosság, mellyet az Orvos, mihelyest nyavalyáját a' Marha jelenti, rendel-

Az egészséges Marhák. való bánás. 97

delhet; ama hely szokot lenni, mellyen a' Bárom állatnak a' betegségén által kell menni.

A' hely választásakor, főképpen az időre, az idő változására, és annak környül lévő állapotira kell vigyázni. A' Betegségnek kezdete, 's vége felé főképpen a' melegséget, a' hideget, a' nedvességet, a' nyavalyás testnek felborzozását — egy szóval a' hideglelésnek helyebb, 's alább való szállását jól meg kell fontolni; ezekre pedig mind helyessen meg-tanítassanak azok, kik a' Marhák gondviselésére rendeltetnek.

Ha a' Barmok álla helyét egy valaki megváltoztatta, és a' forroságnak helye meg-ismérettet, akkor ezen szerekkel lehet élni:

Vegyén az Ember egy hüvelknyi vastagságu, 's tallér forma kerekés tüzes vasat, 's égesse a' beteg Marhának bőrét a' Gyomor, 's Köldöke völgyének táján, és a' Szügynek közepén mind addig, valameddig annak felső szine világos barnává, és gesztenye színüvé nem válik.

Szinte ezen időkor; az az az első jelkor, mellyet a' Bárom állat nyavalyájának meg-szökéséről ad, szükség a' Szügynek elein vagy a'

Ször-madzag (Setatium) huzása által, vagy pedig a' Hunyor - gyökérnek bé-iktatása által mester-séges egy kelevényt támasztani.

A' ki inkább a' Hunyor gyökeret, mind sem a' Ször-madzagot választja, annak szükséges, hogy a' leg-hathatosbbat, 's leg-erősebbet vegye; ennek pedig olly erejűnek kell lenni, hogy egy nap alatt egy erős nagy daganatot okozhasson.

A' rendelt helyen azomban a' beteg Marha meg-marad; a' borzadozásnak idején b-füdetik — hevülésében pedig füdetlen hagyattatik; midön az első történik, az ablakok, és ajok bé-tetetnek; midön pedig a' másik meg-esik, akkor meg nyittatnak.

Valameddig a' Hideglelés nevelkedik, mind addig a' sós, és a' salétrommal kevert friss víz Orvosság gyanánt szolgál a' beteg Marhának; valami pedig azt táplálhattya, mind az ártalmas méreg szokot néki lenni; itt azon félieket érteni nem akarom; mellyeket maga a' természet indulattya meg-kivántat vele, hanem csak azokat bár töle valaki meg-fogná, mellyeket a' fájdalom — a' rettegő félelem — és az unalom vele választat.

Az egészséges Marhák. való bánás. 99

De szerentsétlenségre ezt a' beteg Marhák gondviselei nem értik; azért jobb, ha az Orvos eleintem a' száraz Eledeleket meg-tiltya, 's tsak az Italt engedi meg, ha külömben a' Marhák erőltetés nélkül inni akarnak: ha pedig önnön magoktól nem isznak, akkor azt felette rosz jelnek kell tartani.

Minden itatás előtt a' beteg Marhának Szája, Nyelve, és a' Fogai egy rövid páltzikára tekert, 's annak végén meg-erősített tiszta spongia által erős sós vizzel meg-mosattassék.

Ha a' Nyelve tisztátalan, és szivos materiával, mint egy hártával bé-födett, akkor a' nyavalyás Marhának, egy derék falatu só, 's korpából készített, 's tiszta gyolts ruhába takart Pogátsa tetessék szájába.

Mihelyest Szemei tüzesedni kezdenek, legottan többször napjában friss hideg vizzel meg-mosattassanak. Ha Orrokból takony-szivárogdik, ha Szemek könnyeznek, akkor mind addig kell ezen szerrel élni, még a' nyavalya tart, 's meg-nem változik.

Ugyan ezen modon tisztítatnak meg külső képpen-is a' szörre ragadott materiától a' mester-

séges kelevények — az Év kötélék — S'nor huzások, 's azok a' febek, mellyek a' Hunyorgyökér által okoztattak.

A' Spongiát, mellyel az ilyen részek tisztításkor élünk, szükséges mind annyiszor megmosni, 's a' levegő égen meg-száraztani, valahányszor vele élünk. Azzal senki egészséges Marhát ne bátorkodgyék meg-mosni; mert, ha az előbbeniek betegsége ragados volt, akkor az ilyen Eszközök általlyában meg-mérgesednek, mihelyest afféle materiától meg-förtöztetnek.

A' Hason, 's Szügyön tett égetésen nints mit mihelyenek a' Marha gondviselek. Ha ezen égetések némelly helyeken evet szürnének; 's talám a' Marhák fekvése miatt senés kelevényekké válnának, akkor hideg fris, vagy sós vizzel meg-kell mosni; többnyire nézve pedig a' természetre kell bizni.

Harmad, 's negyed nap mulva a' sós fris viz helyet, Széna, 's Kenyér-héjból készített ital adásék a' nyavalyás Marhának.

Ez az Ital a' betegségnek minémiségére nézve hol mézzel; hol salétrommal öszve kevertésék, 's mindenkor, de főképpen, mikor
al-



Az egészséges Marhák. való bánás. 101

alfelek meg-reked, derék erős portio fött, vagy kö sóval lavanyitva adásék nékik.

Ezen állapotkor a' közönséges Széna-ital előtt téj melegségü Klifir adatik nékik: ez ugyan ritkán, de néha még-is használ, 's segét rajtok; mert meg-índittya tudni-illik a' ganéjt ennek; ha tapasztalásim szerént akarok szólni, bizonyos — hogy ezt a' Szert fokkal inkább magasztallyák az Orvosok, mint sem azt önnön tulajdonsága, 's ereje ditsérné.

Azon Dög-nyavalyáknál, mellyek a' 12-dik napkor meg-szűnnek, többnyire a' beteg Marhák a' harmadik, 's negyedik napon vérhasba esnek. Ez ellen Orvofságot nem tudok; azok közzül, mellyeket ismerek, leg-hasznosbbnak tartom a' lisztes moslékot, piritot kenyérből, földi almából, pohánkából, 's a' darából készített levest.

Az egyik, 's másfiktól napjában két, 's háromszor egy egy megszelyel, vagy fontal bélehet nékik adni.

Ezen Leveseknek különös erejek abban áll, hogy mint gyógyításra, mind pedig táplálásra szolgálnak, kiváltképpen, ha ezek után kíván-

ságokat mutatták a' Marhák; ha ezt észre lehet rajtok venni, akkor az választásék, a' mi után leg-inkább kívánczoknak; valamit pedig akkor Ember nékik bé-ad, azt csak vízben, vagy széna levében szükség meg főzni, 's sóval keverve nékik bé-adni.

Ha azomban a' beteges Marhák el-crötenednének, akkor ezen Káfa-főztet szükséges egy teli pohár-Borral, vagy Sörrel, az előbbeni italt meg-hagyván meg-cröfíteni; melly italt ismét fiatal Tölgyfa öregén tört hejjával szükség meg-főzni, 's ugy a' Marhának italul adni napjában háromszor.

Én ezen Orovosló szerrel a' beteg, 's ugy nevezet egélséges Marhák körül ama Dög-nyalyákkor szoktam élni, mellyek Tavaszkor támodnak. A' jó tartás, gondviselés, a' tisztaság a' jó allyok, a' száraz Istálló, a' tiszta levegő Ég, a' vigyázás, a' teltnék szellőztetése, a' földönök levétele, midön a' hideglelés háborgattya a' Marhákat, 's annak fel-tevése, midön hévségbe, vagy borzadozásba esnek, az ablakok bé-tevése, 's meg-nyitása; mind ezek a' fölötte nagy hasznos, és segítő Szerek közé számláltatnak, ha idein, 's annak modjával intéztetnek.

Ha

Az egészséges Marhák. való bánás. 103

Ha az Ember ezen Szerek által a' Marhákat mind addig életben meg-tarthattya, még a' Természet változást okozhat; akkor a' veszélytől meg-mentetn-k. Ha ellenben a' Nyavalya olly mérgezésé válik, hogy hamarjában kezdű ölni, 's veszteni a' Marhákat, akkor az Orvos mind addig várakozzék, méglen az idő segítségül nem jö, és az esetek a' nyavalyára nem unnak, 's meg-nem szűnnek.



 NYOLTZADIK SZAKASZT.

Némelly jegyzések, miképpen kellesek az egélséges Marhákkal bánni, 's a' betegeket orvosolni a' Dög-nyavalyákkor, melyek Nyárban támodnak.

A' Nyári Dög-betegségek a' hévségnek idején leg-gonoszszabbak. Ezen időben a' Nyavalyások rész szerént a' Hideglelésnek tüzetül, rész szerént, pedig a' betegségnek változástól, mellyek ezen tüzet gerjeztik, vagy meg-ölettetnek, vagy halálos veszedelembé ejtettnék.

Itt valóban proba köre vettetik az Orvosnak böstülete; egy felől a' Pestis, más felől az Emberek hamis ítélete vitattya azt, itt az Emberi tudatlansággal küszködik, amott az Elementomoktól — a' Constitutiótól — az Idötül üldöztetik.

Akkoron általlyában minden maga, 's tudományának ellenségivé válik; az Idö, a' Nyavalya, a' Test, és az Állatok vére; mind ezek mérget szülnek.

Ezen

Ezen veszedelmes állapotkor, szükséges közel néki meg-visgálni, mi okozza néki, és a Marháknak a leg-nagyobb károkat, mi fokafittya leg-többnyire a Nyavalya változást — mi teszi leg-inkább gonoszabbá a Dög-nyavalyát — mi okozza, hogy a Pestis olly mérgeffe vált. A Nyavalyás helynek fekvése, tája; a legeltető helyek — a lakások —; a taplálás, a tartás, és gondviselés —; a hévség, szárazság, nedveség; az el-múlt idő; mind ezeknek meg-ismérése fokszor az Orvosnak elegendő világossan mint a Dög-nyavalyának fő okait, mint pedig az okokat, mellyek azt gonoszsabbá teszik, meg-magyarazza.

Mind azon által ebből nem következik, hogy a Nyavalyások meg-gyógyíttatnak, és a Dög-betegség azonnal ki-irtatik, ha azon okokat egy valaki tudgya, mellyek ezen nyavalyákat okozták; a lehetetlenség nem ritkán az Orvost, és a Természetet-is meg-gyözi; Mert is vallyon, ki parantsolhat a Szeleknek, ki-akadályoztathatta a Viz-áradásokat — ki-foszthattya-meg a Felhőket a víztől — ki-olthattya-el a Napnak tüzét.

Elegendő azon közben, ha az Orvos a mellette lévő okokat, mellyek a betegséget vesze-

szedelmessé teszik, alább szállíthattya — meg kifejtheti.

Ez jobbára majd mindenkor meg-történhetik, ha azokkal hasznosan tud élni, mellyek az Orvosi természet tudományból származnak —; a' mellette lévő okoknak, mellyek a' Nyavalyát sullyosbityák, el-ofzlaltatása, az egészséges, és beteg Marhának használ, főképpen az egészségeknek, mivel azokban a' Dögleteléségre való hajlandóságot meg-erőtleníti.

A' Betegeket ritkán mentetni-meg a' Nyári-meleg holnapokban, még az alá való Dögnyavalyákkor-is azoknak többnyire el-kell veszni, mellyeket a' betegség meg-szál. Mert Hideglelések a' nagy hévségben annyira nevelkedik, hogy végre minden Testi nedvességeket el-mérgefiti, és annak utánna a' közönséges dögleteléségeket, ragado Nyavalyákká — Contagiokká változtattya.

Mennél nehezebb ezen Esétkor a' beteg Marhát életben meg-tartani, annál nehezebb az Orvosnak az egészségeket a' Dög-betegségtül meg-örizni: mert a' beteges helyeken majd alig találattik egészséges Marha-állat. Ha Testek állapottját, 's nedvességek minémüségét tekéntyük,
által

által láttyuk, hogy többnyire azok fölötté közel járnak a' Dög-nyavalyához, igen kevesen pedig attúl közölök távul vannak.

A' jó Orvos mind azon által a' Betegeknek számát meg-kissebbitheti, ha a' fő okokat, mellyek a' Dög-nyavalyát ki-nyilatkoztattyák, a' mellette lévő okokkal együtt, mellyek a' Nyavalyát gonofszabbá teszik, tudgya, 's isméri. Az Idönek tsupa vontatása-is fokszor a' Nyavalyának terjedését meg-gyözi. — Ha ezen Idökört az Orvos meg-hofszabbithattya, akkor a' Barmok egéségek maradnak.

Ezen Tzélynak el-érése az Orvosnak értelmétől, annak tudományához tarto Emberek bizodalmatul, 's okofságatul, kikkel tanását közli, az Állatok testi állapotjátul, az Ország-tájátul, a' lakosok értékétől, 's több efféle mellete lévő dolgoktul, mellyekkel azok közösök, függ.

Ha a' Szerek, mellyek által a' beteges Marhák száma alább szállitathatik, jelen vannak, akkor azoknak hathatosága ama intzésnek modgyától függ, mellyel tudnyi illik azon Szerekkel egy valaki él.

Midön a' szokás, mellyel az Orvoslo-szereket intézzük a' környül álló állapotoktól vezéreltetik; midön azt a' Constitutio — az Idő — a' Barmok testi mivolta, és a' Dögletettségnek okai szerént kell választani — midön ez a' Természet tudományától, az okos elmétül, 's nem pedig magunk ránázásától függ: szükség képpen következik, hogy külömbbfélinek kell lenni; nehéz azért el-végzeni, miben állyon a' szokás, melly az egészséges Marhát a' Dög-nyavalya elöl megszűre el-távoztathatya — ha ki a' mellette valo dolgokat, mellyek ellen a' szokásnak hartzolni kellene, nem isméri.

Veszem észre, hogy hofszura terjed beszédem; de a' mellet azt-is találom, hogy olly igazságokról szólok, mellyek a' dologhoz tartozandok, 's mellyekről szólanom szükséges. — Ha a' Hévség nagyra nevelkedet — ha az Helység, 's annak fekvésére nézve — ha az Idő, és az Égnek tájához képest, hol a' Marha állatok el-döglenek, szokatlan, és természet ellen valo; akkor a' Dög-nyavalyának fő oka szokot lenni.

A' mellette valo okok, mellyek akkor a' Nyavalyát gonofszabbá, a' egészséges Marhákat betegekké; és a' Betegséget halálofsá teszik, következők: a' körülünk lévő izáraz levegő-Eg; a' levegő Égben

ben szükséges viznek — a' frísitő, és savanyu vetemények fogyasztása, mellyeket a' heves Constitutiók meg-fojtanak, el-rontanak, 's nyölni nem engedik — ; továbbá a' haszon vételre való fünek, és általyában az eledelnek fogyasztása szokot lenni.

A' fü-szerfzamos füveknek bövsége, a' heves, és száraz föld — főképpen a' lapos Tájakon; az árnyéknak, a' fáknak, és leveles ágoknak fogyasztása, 's a' t. Ezek, és több efféle okok akadálaztattyák, és fokszor lehetetlené teszik, hogy az egészséges Marhákat a' Dög-leletéségtől, a' betegeket pedig a' Dög-haláltól, meg-lehessen menteni.

Ebbül következik, hogy ugyan azon egy Időben, ugyan azon egy Helységben tsak azon féli Marhák betegesznek le, mellyeknek az emlétett okoknak ereje ártalmassá lett; innénd vagyon, hogy a' Juhok magokat jól érzik, midön a' Szarvas-marhákat a' Pestis öli; hogy az utolsoknak dögleletes nyavalyája tsak bizonyos Helyeken, tsak különös Nyájok között, 's nem pedig minden Seregeknél, és minden Tájakban uralkodik.

Ama egyetlen egy hátra lévő Orvosság, mellyel azokat a Dög-betegségtől meg-menthettyük, mellyek ahoz még annyira közel nintsenek, abban áll:

Hogy nappal a' Bárom-állatokat tágos Istállóban tartsuk, és tsak éjjel hajtsuk a' Legeltető helyekre;

Hogy az Istállokat a' mennyire lehet szelőfén tartsuk; hogy a' helynek táját, mellyen a' szellő az Istállóba bé hat, a' napnak legnagyobb hévségben, friss vízzel szorgalmatosan meg-öntözzük;

Hogy a' Marhákat napjában egyszer, vagy kétszer meg-uztassuk, hideg vízzel meg-mossuk, 's fürözzük.

Hogy a' beteg Marhákat Erdőkre, 's árnyékos Tájokra hajtsuk; Hogy azokat szorgalmatosan itassuk, és a' sőt velek nyalassuk.

Hogy az Barom-állatokat lóherrel — Lucernával, 's egyéb minden féle konyhabéli zöldségek levelével, 's gyökerével a' mennyire lehető tápláljuk.

Ha talám a' nedves, 's ködös, Tava-
szok; ha nedves Nyárok, posványos Legeltető
helyek alkalmatóságot adtak, a' Dögletes nyava-
lyákra, akkor a' Marhák sík mezőkre, döm-
bos halmokra hajtassanak — a' tó, 's folyó vi-
zektől el-távoztassanak —; 's ha arra alkalmatós-
ság nem esnék, akkor az Istállóban élegendő
szénával, szalmával, és kö-sóval tartassa-
nak — 's száraz eledellel tápláltassanak.

Ehez hasonlo moddal szükséges, hogy az
Orvos, és a' Falusi ember az egészséges Marhá-
kat ama Dög-nyavalyák ellen oltalmazza, mel-
lyeknek Özfzel a' nedves, és bözös Constitu-
tiók, a' vizes Legeltető-helyek a' sáros Istál-
lok, a' posványos Udvarok, vagy Faluk fő okai
voltak.

Ha a' Pestis ezen okokból akár minémü
időben támod, ojjá magát az Orvos, hogy az-
on orvoslo szerekkel ne éljen, mellyek addig
olly keveset használtak a' Világnak, az Álla-
toknak pedig olly igen ártottak, efféliek p. o.
az ér-nyitás, a' felettébb valo szorongato, iz-
zasztó, 's has tisztító szerek.

Az uztatás — a' mosás — a' fürösztés —,
melly a' hévségtől támodot Dögletesésgkor az
egéf-

egészséges Marhával a' Dög-nyavalyát el-kerülteti, az itteni mind méreg gyanánt esik.

Szinte illy rosz következéseket okozhatnak némelly állapotokban a' Sinor-huzások — Év-kötök, a' Tüz, és a' Tüzes vas, ha azokkal az Emberek, egymint kívántatik, 's annak idejében nem élnek.

Valahányszor a' nedves Constitutio, a' Dög-betegségnek vagy fő, vagy mellette lévő oka volt, mind annyiszor, ezen két okoknak el-távoztatása után, (a' mennyire tudni-illik magokat el-távoztatni engedik) egyetlen egy hathatós Orvosságok, mellyek a' Dögletéség, és a' Constitutioknak ellene állanak: a' kö-só; a' száraz eledel, és ifállok; a' testnek, a' Faluknak, az udvaroknak tisztasága; a' száraz dögölések; a' gyapju takarétkok; a' lobogo tüz, és olly szerek, mellyek meg-enyhittik ugyan, de meg-nem rothaztyák a' levegő Éget; a' savanyu almák &c.

A' Betegeket Orvoslo szokásról a' hetedik szakaszban, a' mint leg-jobban tudtam, és magam tapasztalása tanított, utat mutattam; az okok változtattyák a' dolgot, az állapotok pedig azt meg-magyarázzák.

Némelly jegy. miképpen kellesték. 113

Az Orvosságok, mellyek a' hévségtől támo-
dot Dög-nyavalyában a' beteg Marhának leg-
inkább használnak, következők: a' hives tar-
tás, a' tiszta, fris levegő Ég, a' fris viz, a'
kö-só, salétrom, szénábul készített ital, savanyu
gyümöltsök, 's zöldségek, a' kenyér, a' lisztes
moslák, tölgy fa héjjábul főtt ital, a' sinor hu-
zások, a' hunyor-gyökér, a' tüzes vas, a' tisz-
taság, a' helyes tartás, a' jó gondviselés.



 KILENTZEDIK SZAKA SZT.

A' Dög-mirigyének a' testbe valo bé oltásárúl.

A' Dög-mirigynek a' testbe valo bé-oltása, a' Gyermeknek himlöinek bé-oltásárúl vette eredetit.

En ugyan ezen Operatiot semmiképpen nem álitom olly Segető-orvofságnak lenni, melly által a' Dögletetéseket meg-lehetne enyhétenyi, hanem tsak olly Proba-szernek tartom, melly meg-ismérteti, ha a' Dögletetésegek ragado nyavalyák e', vagy nem.

A' beteges helyen soha nem hasznos a' bé-oltás; kiváltképpen, ha a' nyavalya gonofszéli.

A' melly Barmok a' mesterség által a' Dögnek-mirigyétül meg-szökettek, azoknak, a' magátul támodott, s Dög-betegségbe estek nyavalyájához hasonló betegségek érkeznek.

A'

A' Dög-mirigyének a' testbe valo 115

A' gyakor Tapasztalások ennek igazságát jobbára minden Országokban elegendőképpen meg-bizonyították; ámbár az Emberek annak világos magyarázattját meg-vetették.

Hogy a' Dög-mirigyének bé-oltása a' beteges helyeken haszontalanná válik, nem egyéb az oka, hanem mivel az egészséges Marhák a' meg-szökött helyeken egészségtelen testel, és meg-romlott nedvességgel birnak.

Ide tartozando, hogy azoknak leg-jobb, 's leg-nagyobb számába, a' borjuzo Tehenekbe tudni illik a' Dög-mirigyét szabadon nem olt-hattjuk, ha tsak etzer'smind borjukat vélek el-vettetni, 's magokat halálos védelemre juttatni nem akarjuk.

A' jó következesek, mellyeket a' bé-oltásrul tudunk, rész szerént az egészséges Helyektül, az egészséges Barmoktul, rész szerént pedig a' felette jó oltato Materiától vették eredeteket.

En ezeket nem az oltato szokásnak, hanem inkább az ilyen nyavalyák gyenge mivoltának tulajdonitom; mert ugyan azon intézés, azon Orvosok, más időben, más holnapban,

az időnek más változásokor, ugyan azon előbeni szokásnak, más, 's külömbféléi ki-meneteletit tapasztalták.

A' veszedelmes, 's hertelen vesztő Dögleletéségekkor ezek a' szerek soha erejeket gyöngén nem mutattyák, 's nem-is mutathattyák; ezek által szinte annyi Marhát fogunk el-veszteni, a' mennyit el-vesztenénk a' természet szerént való Nyavalyának meg-szökéfe által; 's ez olly kegyetlenné válik, a' minémü kegyetlen szokot lenni a' valóságos Pestis.

Ezen Munkának szerentsés ki-menetele, az Elztendő részétől, a' Tefől, a' mellybe a' Dögmirigye oltatik, és a' Materiának gyöngeségétől, melly által a' méreg a' Barommal közöltetik, főképpen, 's egyedül függ.

Ha az Elztendőnek része egészségtelen, ha felette heves, nedves, vizes, száraz, hideg; ha a' Barmok, mellyeken a' bé oltás efik, nem tellyességgel, egészségek —; ha vérek vizes, lukatsos, higg —; ha kevés elevenséggel, és pirosággal bir, akkor a' bé-oltásnak ki-menetele szomorú lézen.

Ha

A' Dög-mirigyének a' testbe valo. 117

Hasonlo veszedelmet várhat az Ember; midőn a' bé-olto — materia beteg Marhából, rohadással járó Hideglelésnek nyavalyájából, vagy olly Bárom-állatokból vetetik, mellyeknek vagy vére meg-higgot; vagy hufok el-lankat, 's félig rothat, vagy pedig más egyéb meg-romlot tetfi nedveségekkel birnak. Mind ezekben az Esetekben, általlyában azok a' Marhák leg-kifsebb meg-mentés nélkül el-vesznek, mellyeknek betegsége ezen ártalmas materia által okoztatott.

En ugyan noha ezen Operátiók által kevés szerentsét várok, mindazonáltal mind azoknak nagy hálaadással köteles maradok, valakik errül proba tapasztalásokat ki-jelentették, 's oktatásokat levelek által vélem közlötték.

Camper, Reinders, Tode, v. Oerzen Urak, és több efféle renden lévő férfiak méltán meg-érdemlik, hogy tőlünk tiszteltetvén, errül tett probáikat a' jövő Világnak által írjuk, 's érdemek szerént javasollyuk.



 TIZEDIK SZAKASZT.

A' meg-döglött Barmok bőrinek haszon-vételéről,

Vallyon a' Döggel veszett Barmokat bőrös-tül kell e' el-ásni, vagy szabad e' bőröket le-huzni, 's valamely haszonra fordítani? e' már harmintz Esztendök előtt kérdésben vetetett; annak előtte nem-is lett volna szabad arról emlékezni; mái napig pedig, noha ollytén egy dolog légyen, melly minden Országokat illet, mind azon által, tsak némelly helyeken engedtetik-meg.

Errül hogy bizonyossak lehetsünk, nem kell itt sokat kérdezőskedniük — tegyük inkább próbát. A' dolog meg-érdemli; 's kinek kinek hasznát illeti.

Azok a' próbák, mellyeket, Marquis Cor-tivron Ur 1745-dikben Isuntiban maga jószá-gán —; Vicq d' Azyr 1775-dikben, és Professor Camper Ur 1769-dik Esztendőben Hollandiá-ban

A meg-döglött Barmok bőrinek. 119

ban az egészséges Barmokon a' Döggel veszett Marhák bőrivel az egészségtelen helyeken végben vitt, ezen kérdésnek meg-fejezésére nem tsak kevesék, hanem efszersmind bizonytalanok-is.

Ha ezen három Férfiaknak probájok végbe vitélérül valo bizonyság tételeket olvassuk, világossan nem tudhattuk; ha azok a' Marhák, mellyek egészségtelen bőrökkel bé-födettek, a' Dög-nyavalyátul meg-szökettek e', vagy nem?

Az első azt mondgya; hogy ama két Marhának, mellyre a' beteg bőrt terítette, tsak igen tsekély nyavalyájok érkezet*; a' másik pedig, a' ki nyoltz darab Marhán hasonlo probát tett, azt feleli, hogy a' Barmoknak, az ételben valo undorodásokon kívül, egyéb bajokat nem tapasztalta. * *

H 4

Cam-

* Il ne furent que peu incommodé, et sans éprouvés symptomes ordinaires de la maladie. Countivron.

Tsak egy kevesé voltak betegesek, és a' nyavalyának szokot változást nem szenvedték. Countivron.

** Iai inutilement renouvelé les cuirs sur le dos de huit vaches, à quatre reprises, sans quelles aient éprouvé d' autre symptome que du degout pour les alimens. Vicq d' Azyr. pag. 102.

A nyoltz Tehenek hatát haszontalan főttem bé egy más után négyfzer a' beteg bőrral. Mert a' nyavalya változást közzül, az ételben valo undorodáson kívül, egyéb nem következet. Vicq d' Azyr. p. 102.

Camper Ur más próbát nem tett, hanem tsak egy szalma kunnyoba rekefztett két esztendő Borjuk közé egy beteg bört helyhez-tetett.

Im olvashattyuk ezen hires, 's nevezetes Férfinak levelét, mellyet 1770-dik Esztendőben Pünkösöd havának 11-dik napján a' F. Daniai Király első Orvosának, 's Tanátsofsának, Berger Urnak a' Dög-mirigynek meg-szökéfiről irtt. Belöle tsak ezen szokot hozom elő: „ Mi a' „ döggel veszett Marhák böribül — husából — „ kövéribül 's a' t. bé-oltottunk; ezen Materiát „ néha nyoltzad nap mulva vettük halálok „ után, a' Dög-nyavalya reájok ragadot ugyan, „ de szerentsétlenségre! tsak nem minnyájon el „ vesztek a' Tehenek, mellyeken az efféle bé- „ oltás tétetett. *

Nyilván láthattyuk, hogy ama kevés próbák, mellyekről szollottam, azon dolgot, mellyet volta képpen tudni kívánnánk, világossan ki nem fejtik; azért szükséges, hogy ujjakhoz fogjunk; 's olly próbákat tegyünk, mellyek világossan, 's értelmessen velünk szollanak, mellyek kétséget, 's gyanakodást magok után ne hadgyanak, mellyek ki-jelentsék, mitül le-
dig

* A' bé-oltásnak homályos meg-írása.

A meg-döglött Barmok bőrinek. 121

hefsék, 's mitül ne kellefsék félünk, ezek pedig a' probák ne kevés, hanem több, 's nagyobb számon viteffenek végbe.

Nem elegendő, erre tsak egy pár Ökröt, vagy Tehenet rendelni; tsak egy Contagios bőrrel öket bé-földni, nem elégséges efféle bőröket az egészségesek orra elejbe helyheztetni, eledellel meg-hinteni, hogy azokrul egyenek; nem elég a' Marhákkal olly vizet itatnunk, mellyekbe Contagios bőröket áztattunk, és a' t; hanem bizonyitva kell lenni —; a' bé-oltás által szükség légyen meg bizonyitva, hogy az Barom állatok, mellyeknek bőröket le-huzzuk, ragado nyavalya által vefztekel.

Ezeket a' probákat szükséges való egészséges helyeken, általlyában egészséges Marhákon, mellyek korokra, nemekre, és testi minémüségekre nézve egymástul különböznek, az Ország közönséges költségén véghez vinni, 's nem pedig engedni, hogy ezeket egy maga agya furt Ember intézzen.

Tizen két, vagy tizen öt darabokkal azon probákat lehetne tenni, mellyeket az utolsó előt való szakaszban nevezék.

Más Istállóban, ennyihány Borjúkat, Tinokat, Ökröket, Bikákat, fiatal, 's öreg Teheneket 48 oraig Contágios bőrökbe takarva hadni lehetne.

Ezen 48 orák el-folyása után a' mérges bőröket el-kell távoztatni; a' Barmoknak a' közönséges szokás szerént gondgyokat kell viselni — 's leg-alább 14 napot kell várni, minek előtte uj probát tehetünk.

Egy harmadik Istállóban ennyihány Contágios bőröket fel-lehetne akasztani, 's azokat mind addig abban hadni lehetne, még tellyeséggel ki-szárodának.

Negyedik Istállóban napjában ennyihány-szor az eledel-vételnek előtte, utánna következendő képpen éh, 's téli gyomorral a' Marhákkal fris Contágios bőröket lehetne szagoltatni.

Az ötödikben száraz bőröket lehetne a' Barmokba oltani, 's látni, ha vallyon ezen állapotban közlik e' vélek, vagy sem, a' Dög-nyalyát, 's betegséget.

Hogy pedig ezen dolog igazságáról tellyesen bizonyossá lehetnénk, szükség volna ezeket különbözőféle időben, és a nyavalyának különbözőféle történetkor próbálni, 's ennyihányszor gyakorolni. Kevés Marhákon semmit sem végeznek, semmit ki nem jelentenek —, Ennek nem egyéb az oka, hanem, mivel a kevés számu Barmok között lehetetlen azok foka leheffenek, mellyek a Dög-nyavalyának meg-szökésére hajlandok volnának.

Ezen kevés, és tsekély költségű próbák leg-nagyobb bizonyossággal minden időkre ama kérdésnek végét szakaszthatnák, mikor, 's miképpen legyenek a Marha bőrei ragado-nyavalyások; igen meg-lehető, hogy tsak a nyers, zöldek botsáttanak mérget; a szárazak pedig ártalmas tulajdonsággal nem bírnak, fő képpen, ha a szabad szellőn tartatnak, 's általlyában már még száraztak.

Ezen idő előtt igen-is árthatnak az egészséges Barom állatoknak a' fris Contagios börok, ha azonnal bé nem ásztatnak, a' Tsáva kádban meg-nem érnek, ha a' Timár munkája, 's gyaluja alá nem veszi, 's ha ekképpen szorgalmatossággal nem őrisztetnek, gond reájok nem viseltetik.

Ezt tanátslotta Vicq d' Azyr Ur ; Hol-
sátiában, 's Daniában uralkodo Dög-nyavalyának
alkalmatosságával minden Faluban azon helyen,
's szempillantásban a' nyavalyás bőrök a' Tsá-
va-kádba hanyattattak.

Mennél igazabb egy felől, hogy a' ragado
Betegségek idejekor, a' nyers bőrök méreggel
tellyesek, annál bizonyosbb az-is más felől, hogy
ekkoráig Európában számtalan bőröket el-ázták
az Emberek, mellyeket, minthogy mérgefek
nem valának, félelem nélkül bátran munkájok
által hafzonra fordithattak volna.

Ezek közé azokat számlálom főképpen,
mellyek Testestül el-áztak ; 's mellyek nem
a' ragado, hanem a' közönséges Nyáj betegség
által vesztették életüket.

Szerentsétlenségre ; mind ekkoráig a' Ba-
rom-orvoslásban e' két-féle gonosz nyavalya kö-
zött még külömbbség nem tétetett ; a' Dög-
nyavalyák tsak egyedül azon név alatt, melly-
rül azokat a' közönséges Falusi-gazda Ember
isméri, 's nem pedig azoknak természete szerént,
vizgáltattak.

A' meg-döglött Barmok bőrinek. 125

Tsak ennyihány esztendeje, hogy a' Fel-séges Tsászári, 's Királyi, és a' Prussiai Tartományokban a' beteg bőrökkel valo kereskedés, meg-engettetett. Ez Baro van Swieten Urnak különös bötsületire válik. De a' bőrök le-huzása eránt még azon hibával vannak az Embe-rek; hogy a' ragado Betegségek, és a' közön-séges Epidemiákkor a' veszedelemre nézve sem-mi különbözést nem tesznek; melly veszélyt az első, az az a' ragado bőrök, ha idején lúgban nem áztatnak, vagy ennyihány napig fris vízbe nem tetetnek, helyel, 's közben igen is okozhatják.

Nagy ellen mondást szenved, midőn a' beteges bőrökkel valo kereskedés meg-engedte-tik, a' Kutyáknak pedig, a' Matskáknak, és egyéb Állatoknak, mellyeknek a' Dög-nyavalyá-hoz semmi közök nintsem, agyon verettéle pa-rantsoltatik. Ezek helyet jobb volna a' Pat-kányakat, az Egereket, kiváltképpen pedig a' Legyeket el-veszteni, az utolsó talám ártalmas-bak, hogy sem hiszszük: Ezek egyik Állatrul a' másikra szállanak; a' Dögletes mérget szivják, és az egészségekre kenik, ki tudja, 's talán azt néha bé-is oltyák.

Ha történik, hogy a' Barom állatok olly ragado nyavalyák miatt vesznek el; mellyek fadékok; himlök, a' bőrön meg-tettség eves kelevények, varas, közös sebekkel, 's pestis daganatokkal 's a' t. szoktak meg-jelenni; akkor fel-bontatlan testtül, 's bőröstül el-kell ásní; hasonló képpen kell velek bánni, midön hamar eleven korokban bűdösödni kezdenek — ha a' testnek háló-modra szövöt része fenécsé, a' hus pedig hamu, 's olom színüvé válik.

Mint az egyik, mint pedig a' másik történetkor a' Döglöt Marhák bőre nem csak az egészséges Barmoknak, hanem még az Embereknek-is, kik azt a' testtül le-huzzák — vagy illetik, fölötte ártalmas. Ebbül következtek ama fok szerentsétlenségek, mellyeket a' könyvekben találunk; hogy tudni-illik a' nyuzok, 's egyéb afféle Emberek, kik testeket az ollytén bőrökkel meg-motskolták, vagy meg-holtak, vagy Pestis daganatokat, himlököt kaptak, avagy pedig egyébként szerentsétlenekké lettek.

Magam egy Tábori Kovátsot ismerek * ki midön a' Pestis által meg-döglöt Lóvat fel-bon-

* A' nevezet szerént Müller, Lobkovits Regimentyének fő-Kovátsa.

A' meg-döglött Barmok bőrinek. 127

bontot volna, karjain fene holyagokat, és fe-
nés kelevényeket nyert; Ez bizonyította, hogy
a' Bőrök között külömbözést kell tenni, és
hogy azoknak le-huzását se általlyában meg en-
gedni, se pedig tellyeséggel meg tiltani nem
tanátsos.



 TIZEN EGYEDIK SZAKASZT.

 A' Döggel veszet Barmok el-ásásáról.

A' Dög minden ép, 's egészséges Barom állatnak, melly azzal nem él, ártalmas. Annak teste a' levegő Eget, 's a' hol fekszik, a' páras-helyet meg-mérgesíti; leg-többnyire pedig a' félieknek ártalmas, mellyek közé teste tartozando.

Az egészséges Barom nem tsak magáért, az az faját testiért, hanem egyéb testek, és teremtetett állatokért-is, mellyek vele együtt egy Társaságban élnek, egészséges szokot lenni; kíváltképpen pedig azon féliekért, mellyek nemébül fajzatott.

A' Nyáj - seregek leg - inkább egészségesek szoktak lenni, midön a' fiatal, 's vén Barmok, mind a' két nembéliek, a' jó tartás, és gondviseles mellet tágos, 's szellős Istállóban együtt laknak.

A' Marhák efféle egybe gyülesét maga a természet meg-kivánnya, 's ezt nekünk-is követnünk kell; mert azon nembéli Barmok, ámbár egyfélék legyenek-is, mindazonáltal a' szokás, vagy kényszerítés nélkül vagy soha sem, vagy tsak ritkán maradnak együtt, ki-vévén az, Ökröket, noha ezek-is természetesek.

Talán ártalmasbb, ha egy Istállóba több-féle marha egybe rekesztetik; p. o. Lóvak, Szarvas-marhák, Juhok, Birkák és a' t. Mivel a' lehöleték, a' bőröken átalható bözők, 's a' genejlások, és a' t. egy mással olly annyira ellenkezik, és a' Barmok érzékenségeinek olly igen ellen való; hogy az által minnyájoknak szervenvedni, 's egésségeikben kárt vallani keletik.

De ennél fokkal ártalmasbb dolog, midön az egésséges Marhákat a' betegekkel öszve rekesztik; ez a' tselekedet, ha jól meg-visgályuk, nyilván a' természettel ellenkezik. Mert a' Marhák, mellyek már belső képpen nyavalyások, egéz testekben betegek; akkor vérek, testek nedvessége, lehöleték, izzadáások, 's általlyában a' materiák, mellyeket orrokon, szájakon, 's alfeleken ki-hánynak, egésségtelenek.

Valami ezen állapotban a beteg Marhához közelit, rész szerént nyavalyájában részesül; kiváltképen azok az Állatok, mellyek a betegesek fajából valok. Mindenek előtt ez a merég a göznek helyét meg-tölti, leg-inkább, ha köze szük, 's regett.

Ha e tisztátalan, 's nem szellös — akkor szükség képpen egészségtelennek kell lenni. A' Barom testére ható ereje akkor a nyavalyát előbbre segíti — az egészségeket betegké tefzi —, 's továbbá testeket a Dög-nyavalyának, vagy ama Betegségnek fel-vételére készíti, melly azokat gyötri, kiknek Döge a göznek helyét meg-mérgefitette.

A' Nyavalyások jobbulásával, a' bözös hely-is jobbulni kezd; 's azoknak tellyes gyógyulásával ez-is meg-egészeledik; ezen állapotkor nints mitül félthetnénk, az egészséges Marhákat; az Ifálló, és a' levegő-Ég meg-tisztult; mind a' kettő, ha úgy mondani szabad, egészségre jutottak; az Íspítál meg-szünt, 's egészséges álló-helyé vált. — A' végre az egészséges Barmok már nem csak magokért — tudniillik saját testekért, hanem egyéb teremtetett állatokért-is, mellyek hajlékokban velek élnek, egészségetek.

A' Döggel veszet Barmok el-úsás. 131

Az ilyen állapot idején fajzanak, 's magokkal fajzatokat, és benniünket el-tartanak. Tejek, Hufok, Kövérek táplálva testünket, 's valamivel belőlök eledel gyanánt élünk, általlyában egészséges.

Sokkal különbben vannak a' nyavalyás testeknek tápláló részei; ezeknek Hufa lágy, testi nedveségek meg-változott; Fejek, 's iros Vajok hol több, hol kevesebbé meg-romlottak — következendő képpen egészségtelenségek-is hol nagyobb, hol kisebb szokot lenni. Valóban nem tudom, mint kérdezőskedhetünk még arról, ha a' meg-döglöt Állatoknak hufa egészségtelenségére lehet e' az Embereknek, ha árthat e' nekik, vagy sem?

Valaki ennek mivoltát isméri, lehetetlen, hogy errül kérdést tegyen, a' ki a' nyavalyás Hufot az egészségeshez hasonlittya, az a' tagoknak minden rostos részetskéit betegeknak talállya lenni. A' gyúladáskor meg-gyúladt, lágy, puha, 's több, vagy kevesebbé meg-változott; a' rothadt Betegségekben a' részeknek külömbbsége szerént külömbbféle — halavány, hamu színű, zöld, fekete, sárga, büdös, és fenés evéséggel egyeles szokot lenni.

A' szag, 's böz, mellyet a' fris meg-holt testek magoktól botsáttanak, azoknak az Állatoknak ártalmas, mellyek Dögi hússal élnek; Ahoz tsak akkor közelitlenek, midön a' Dög büze el-ozlott; midön a' szellő azt meg-járta, 's midön a' holt-test mintegy természetét meg-változtatta. Ha azt ugy el-metéli az Ember, hogy annak a' darabgyait könnyen el-vihessék, akkor azt el-hordván fokban egy ideig a' földbe ássák, és tsak akkor készdik meg-emészteni, midön azon tulajdonságra jut, melly Testek táplálására kívánatos.

Illy módon szokta a' Kutya, a' Róka, és a' Farkas, minek előtte azt meg-emészti, magának cledelül el-készíteni.

Mivel a' Döggel vészett Állatoknak húsa ezeknek, és efféle ragadozó-állatoknak nem szokot ártalmas lenni, azért az emberek elhittették magokkal, hogy nekik sem árthat; de mennyire távol nem eset az Emberi természet az Ebnek természetül?

Itt magamat az egészséges, a' beteg, és a' döglöt Marháknak meg-visgálására adtam — mivel ezeknek a' ragado nyavalyával közök vagy on; ezt pedig egyedül azon okból tselekettem,

A' Döggel vesztet Barmok el-ásás. 133

tem ; mivel az Emberek a' ragado betegségre nézve inkább a' Nyavalyáfoktól , mintsem a' Döglöttektül félnek ; 's ezen okból a' Döglötteteket , vagy el-nem temetik , vagy tsak felyenyire szokták el-ásni. Ez valóban közönséges nagy hiba?

Az én ítéletem szerént a' Barmok életek fogyta után leg-mérgesbbek. Valameddig az Állatok érzékenséggel , és Testi elevenséggel bírnak , mind addig a' Dögleletéségnek materiája azon erőre nem jut , mellyel leg-ártalmasabban mérgefithetne ; Ezt az erőt tsak akkor nyerik , midön az életek fonala el-metzetik. Az utólso az egétségnek még egy grádust enged ugyan , mellyben magát más egyebekkel együtt a' Dög , 's hálál ellen , oltalmazhattya ; de a' hálál mindent , valami tsak életben vagon , általlyában gyüöl.

Ö minden Crisisek közzül a' leg-alább való ; mert egyetlen egy Barom sem vész-el , mellynek nyavalyáját az élet tellyeséggel megváltoztattya.

Nem tsak azok a' Barom-állatok , mellyek a' Dög-nyavalya , 's Contagiok által szoktak el-veszni , hanem azok-is minnyájon , mellyek egyébként meg-ölettetnek , oda veszték után

halálos ártalmu erőt nyernek; ez az erő magát hol korábban, hol későbbben jelenti. Én ezek szíjából semmi némü egészséges állatot — még azokat sem veszem ki, mellyek a' kés által meg-ölettetnek; Mert ez a' halálos ártalmu erő a' rothadásnak bizonyos gradusában, mellybe az el-holt Test esik, látzik helyhezteni. Bizonyságink ebben a' hadi-ütközetek.

Én ugyan probát nem tettem; de abban bizonyos vagyok; hogy mindenféle Hus, ha egyszerű a' rothadásnak bizonyos gradusát elérte, az egészséges Marhákat mérge által meg-ronthattya.

Bizonyos vagyok, hogy nem csak a' Hus, hanem a' Bőrök, és az egészséges Marhának minden némü részei meg-szökettethetnek; ha rozszul szároztatnak, ha gondatlan tartatnak, vagy más egyéb miatt ama rothadáfok érkezik, melly benne az említett mérget készíti.

Errül ugyan, a' mit itt elő hozok, tudtom szerént még senki nem emlékezett; de akár miképpen légyen, elég az, hogy, valami illy fontos dologban az egészséget illeti, felelte meg-érdemli, hogy arrul szorgalmas vigyázással legyünk.

A' Döggel vesztet Barmok. el-ásás. 135

Ha valo igazság az utolso ; akkor bizonyára a' döglöt Barmokat soha elegendő korán, 's elég mélyen el nem áshattuk ; mihelyest meg-szünnék élni , azonnal az Itállokból eltávolztassanak ; a' szabados szellön kevesebbet ártanak, mintsem a' meleg ganéjon , és a' megrekesztet levegő Egen. Igen kívánám , ha ezeknek félre valo takarítására olly láda forma szekerek rendeltetnének , mellyekből semmi ki nem hullana , 's el-nem veszne.

Ezeknek el-ásására olly helyet kell rendelni, melly a' Házaiktól, az Ország utaktól, és a' legeltető helyektől távol esik.

Azomba az Elöl-járokknak főképpen a' veremnek mélységére kell vigyázni ; mert a' szokot vermek mélységét szinte annyiba kell tartanunk , mint ha a' Marhák el sem áfattatnának.

Frantzia Országban meg-parantsoltatott, hogy efféle vermek tiz láb-nyomui mélységüek legyenek. Ez a' rendelés nem felettéb valo ; kívánám bár nálunk tsak nyoltz láb-nyomni mélységüek áfattatnának ; akkor — a' mészre, mellyet most nagy költségen meg-szerzünk , és a' döglöt Barmokra hintünk , semmi szükségünk nem lenne.

 TIZEN KETTŐDIK SZAKASZT.

Az Istállók, és edények meg-tisztításáról.

A' leg-jobb Regulák, 's leg-helyesbb rendelések, mellyeket az Istállók tisztogatásáról tudunk, e' következendőkben állanak:

Először a' ganéjt ki kell belölk hánni, és azt tiz láb-nyomni mélységü verembe ásni; ha ez véghez ment:

Másodszor, az Istálló palloját szükség felszaggatni; az alatta valo földet egy fél láb-nyomnyira ki-kell hordani, a' fráklákat, és az állások körül lévő deszkákat le-kell szedni — az ágyokat az Istálokból ki kell hánni, és a' fa Eszközöket mind forro vízzel meg-kell forrázni, erőssen meg-dörgölni, a' lobogo tűznek lángjain által vinni, 's ezután az etzetnek gözivel szükség meg-jártatni.

Harmadszor, a' falakat le-kell vakarni, a' váluakat, és egyéb edényeket leg-tisztábbra meg kell

Az Istállók, és edények meg-tisz. 137

kell mosni, 's ha az Istálló fábul, vagy deszkából volna, akkor ezzel-is a' fellyebb említett moddal kell banni.

Negyedszer az Istállóban lévő gözös ke-
rületet, és a' Dög-mirigyének részetskéit, mel-
lyek magokat a' falba, és a' hasadékokba el-
jöttették, szükség a' tűznek lángjai által ki-
hajtani; ezt pedig ennyihány napig egy más
után az Istálloknak külömbbféle részein; de
föképpen azon a' helyen, a' mellyen a' Barmok
el-vesztek, végbe kell vinni.

Ötödször, ebbe a' tűzbe több izbe kén-
követ, puska-port, és salétromot szükség
vetni. *

Hatodszor, jó az etzet gözivel, a' gálitz
kö olojával, és a' sóval ennyihány napokig
gyakorolva élni.

Hetedszer, az Istállókat ki kell fejrétteni,
az ablakokat, és az ajtokat meg-nyitni; ez-
után először Lovakat kell azokban állítani,
mintsem Ökrök, Tehenek hajlékává rendel-
tessenek.

I 5

Nyol-

* Erre a' végre Fűszerfzamos Fűveknek tüje-is a' gyantával, a'
szurkal, és egyéb illatu szerekkel készített fűölések-is, nagy
hasznossan rendelkeznek.

Nyoltzadszor, szükséges, hogy minden szerzámok, és fából csinált Eszközök, mellyeket a' Betegek a' Dög-nyavalyakor nyálokkal meg-motskoltak, hamuvá égettessenek.

Kilentzedszer, azokat az Istállókat, mellyek földel szalmából vagyon, le-kell földni, és a' szalmát meg-égetni. Azokkal-is hasonló képpen kell bánni, mellyek a' Betegek számára deszkából, vagy lágy fából öszve ragasztattak.

Mind ezek a' Tudománynak ama fő értelme, és fundamentomi szerént rendeltettek, mellyekkel ekkoráig a' Dög-nyavalyának terméizetirül, ragadoságárul, és ama méregrül, mellyet a' Betegségek magoktúl hotsáttanak, és a' testekkel közlenek, bíránk; a' mi ezen rendelkezéknél leg-nehezebb az, hogy az Istállókat, ambár tsak egy darab Marha veszet légyen el azokban, azonnal az emlétett mod szerént szükséges meg-tisztogatni.

A' ki ezen materiáról többet tudni kíván az olvassa l' *Exposé des Moyens curatifs, et preservatifs* par Mr. Vicq d' Azyr edition de Paris 1776 depuis pag. 550 — 560. és más egyéb hasznos jó könyv szerzőket, kik a' Dög-nyavalyáról irtak.

**Az Istállók tisztogatásáról való
jegyzések.**

Ha az okok, mellyek tulajdonképpen a' Dögnya-
nyavalyát szerzik, semmit többé nem mivelnek, —
akkor az Istállók tiszták; A' méreg ritkán szor-
kot az Istállókban el-röjtözkedni, e' nem ezekben,
hanem az Állatok testében lakik közön-
ségesen. Ha valaki a' testek kemény, s vizes ré-
szeknek azon egészséget meg-adhatná, mellyel e-
gészséges korokban birnak, akkor a' Marhák a'
Döggel meg-szökött Istállókban-is, ha külöm-
ben elegendő tágosok, világosok, és szellősek
volnának, rozsfzabbúl magokat nem éreznék.
Akkoron azokhoz hasonlanának, mellyek a' nya-
valyán által mentek.

De azomba, ha a' Testek felette meg-rom-
lottak, és a' nedvességek igen el-hasonlottak,
akkor a' Barmok más külömbb szer által meg-
nem gyógyulhatnak; ha tsak az előbbeni egé-
ségekre vagy az esetek, mellyek azt késérik,
vagy a' Nyavalyának hertelen, s tellyes válto-
zása által nem jutnak.

Ha egy valaki egyéb más Nyavalyáknál,
mellyek nem ragadossák, a' fellyebb meg-irt-
mod szerént az Istállokat meg-tisztogatná, az
nem

nem csak felette szükségtelen dolgot nem vinné végbe, hanem etízer'smind a' nevetésre méltová tenné magát; mert ez valóban olly rendelés volna, melly a' Barom orvosi okosságának nem kevés kissebbségére, 's gyalázattá válnék; a' meg-irt modot mondám, mert a' többirül nem szóllok; az ugy-is tudni való, hogy az Istálloknak, mint Istálloknak mindenkor, hogy egélségelek maradgyanak, tisztáknak kellek lenni.

A' Contagiok-is főkkal kevesébbet ártanak mérgek által az Istálloknak, mint sem azt magunkal el-hitettyük. Néha a' falak, a' Marhák körül lévő deszkák — sött az Edények-is, mellyekből a' betegeknek az ital, és eledel nyujtatik, főkkal gyanuságosabbak mint sem mérgeffek; de bár meg-engedgyük, hogy mérgeffek legyenek, mindazáltal egy könnyen nem mérgesétenek.

A' materiának, mellyel a' mérégnek meg-éréfe előtt, és a' Nyavalyának hertelen jóra való változása után meg-motskoltathatnak, 's bé-mázoltathatnak, ragados ereje nintsen; ha az utólso, az az a' változás meg-történik, akkor Camper Urnak tett probái arra tanittanak,
 hogy

Az Istallok tisztogatásáról való Jegy. 141

hogy a' Dögleletességnek mérge mérgefitteni nem szokot, midön a' Barmoktól el-nyelettetik.

A' nedves allokkal — ganéjokkal, a' nedves földel fokkal külömben történik a' dolog; főképpen azon a' helyen, a' mellyen a' Betegek vagy állattak, vagy el-vesztek. Ezek igen-is meg-mérgefithetnék az Állatokat, ha ki olly gondatlan bännék vélek, 's öket az illyen helyre, minek előtte azt meg-tisztitaná, helyheztené.

Efféle helyen — mondám az egészségek meg-fertöztetése igen-is meg-történhetnék; mivel illyenkor a' nedves mérge, mellyen állanak, 's fekszenek, a' bőrön lévő lyukakon, és a' szivo tsévék által a' testbe hat, 's abba mint egy bé-oltatik. De ez-is tsak fejtetlen dolog, ha Marquis v. Courtivron Urnak próbái, mellyeket beteg bőrön tett, bizontalanok.

Általlyában szolván, a' Barmok fokkal többször fertöztetnek meg az Istalloktul, mint sem ezek a' Barmoktul; ez nem tsak a' nyavalyás, hanem az egészséges állapotban-is bizonyos szokot lenni: mert száz közzül alig vagyon egynek ép, 's egészséges épülete.

Ha tudni akarjuk, mért legyenek mérgek által ártalmasok, könnyen meg-tudhattuk az okát, ha rossz fekvéseket, ha szűk közöket, és alaton födeleket tekéntjük.

Ezeknek nagyobb része világosság * tágoság, és szellő nélkül szűkölködik; jobbára a Marhák számához képest azok mind szűkök, melegek, tisztatalanok; egynek fints közülök elegendő téreisége, elegendő ablaka, 's szellője.

Ezen okból egészségtelenek azok többnyire a' Marháknak; ezért terjesztik olly könnyen a' Dög-nyavalyát; erre való nézve történik, hogy a' Barmok sokkal többször fertőzöttek meg az Istálloktól, hogy sem az Istállók a' Barmoktól, kiváltképpen a' rossz Constitutiokban.

Ál-

* Ama haszonnal telyes erőt, melyet a' vetemények a' Nap-tól, 's a' világosságtól vesznek, 's melyet mint az Emberek mint pedig a' Barom-állatok számára a' hozzánk közel lévő levegő égnek kerületiben magoktól bősáttanak, rövid idő előtt ama híres Ingen-Houfz Ur világosan ki-nyilatkoztatja. Azon ártalmas tulajdonságokat-is, melyeket a' vetemények éjjel, és az árnyék helyeken mint egy magoktól ki-lehelnek, ugyan ez a' nagy természet vizsgáló kiváltképpen való proba által nyilván meg-bizonyította.

Általában még Német Országban annyira nem mentünk, a' mint kívántatott volna az egészséges Istálloknak építésében. Általában szőlök, mert egy fetske nyárt nem tsinál, sem kettő egy sereget nem tesz. Mihelyest jobb Istállokat építenénk, azonnal jobb, 's egészségsbb hussal, téjjel, 's vajjal élhetnénk.

Szerentséffek vagyunk abbúl, hogy vágo-Marháinkat olly Országból nyerjük, a' hol azok a' szabad levegő Ég alatt neveltetnek, tápláltatnak, 's hizláltatnak. Mert -is vallyon honnend lehetne kövér teste az állatoknak, midön némellyek tsak nem egéz életeket egy rothadt bözü kerületben lelik?

En mint az egészséges, mint pedig a' nyavalys Istállók számára szolgáló leg-jobb tisztító szernek álitom; ha az Istállók nap-kelet felé való helyheztetésén — az Anglia, és Hollandiai tisztaságon — a' szükséges térségen — a' fényeségen, 's világoságon kívül, némelly bizonyos mint egy téglá formáju bözi-lyukak, a' padláson, 's földélen által tetetnének.

Ezekkel, és a' jó legeltető helyekkel; a' jó tartással, 's gondviseléssel; a' kevesebb, 's jobb Marhákkal, könnyen meg-lehetne fogyaztani,

tani a' Dög-betegségeket, 's Nyavalyákat. Vallyon a' mesterséges tudomány által mit tarthatunk meg; ha a' dolognak el-intézésében a' természetűl el-távoznak? nem de nem maga a' valo tudomány tsupa természet?

A' vörös, 's fok-hajmáknak, és egyéb fűszer számos, fűveknek fel-aggatása — a' tollakkal, szarval, faru-talpal, ördök szarral való füstölgések, az etzetnek, és gálitz könek a' tüzes vason tett gözölgése, a' puska-por, 's salétromnak el-ropogtatása még soha a' Dögnyavalyát meg-nem akadályoztatták, az Istállokat tisztákká nem tették. Én ezeket, ha tsak jó, 's együgyü Szándékból nem Szármoznának, szemfény vesztésnek mondanám.

Vallyon mennyit nem kellene mind ezekből el-égetni, minckelötte egy Istállot, mellyben talám tsak egy Marha tartatik, ki-lehetne Szároztani, savanyu, 's fűszerszámos jó illattal bé-tölteni? nem tsak a' gözös kerületre, és a' füst illattyára kell egyedül tekéntenünk, hanem etfzersmind az Istállok fekvésére, és a' földnek, mellyen a' Marhák állanak, nedveségére, 's egyebekre-is szükséges szemeinket vetnünk.

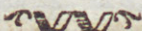
Az Istállók tisztogatásáról való jegy. 145

Én örömesbb tanátsolnám a földet etzettel meg öntözni, mint sem abbul gözt indétani; ez sokkal hathatosbb erejét mutatná; ha külömben a roszszul helheztetett Istállóban a Dög-nyavalya ellen hathatos erővel bír.

Söt maga az Istállóban készétett lobogo tüztül senki jot, 's hafznost ne várjon; ez a levegő Eget inkább nyavalyássa, mint sem egészségsé teszi. A ki valamelly rothadt, 's büdös helyen a bözt bővetteni akarja, tsak illeszzen azon a helyen tüzet, 's valóban annak nagyobb bözit érezni fogja.

A Dög-mirégyétül meg-szököt Istállók tisztulására rendeltetett szerek közzül leg-jobb a viz, és a szabadon járo szellő; az utolso a nedves földet meg-szárasztja — az első pedig a Valukat — a Fa-cszközöket, és az Edényeket a beteg Marhák meg-nyalazásátül meg-tisztétya, ha külömben az emberi kéz által jól meg-mosattatnak, 's jól meg-dörgöltetnek.

A ki azért Contágios Istállokat meg-tisztétani akar, az nyissa meg először a mennyire lehet az ajtókat, 's ablakokat, azután valamit a Contágios Barmok meg-motskoltak, mind meg-mosossa.



 TIZEN HARMADIK SZAKASZT.

 Az uj Marhák meg-szerzéséről.

A' Törvények ekkoráig tsak bizonyos idő-
ben szokták az uj Marháknak meg-szerzé-
sét, 's vevését meg-engedni.

Némelly Országokban a' Dög-vesély után
hat Hetek, másoknál három holnapok, egye-
beknél fél esztendő rendeltetett a' Marha vá-
sárlására.

Ezen külömbbféle hol rövidebb, hol hosz-
szabb időnek szabása nem egyébbül támodot, ha-
nem mivel külömbbféle Nemzetek az Istallo-
ban el-röjtött méregnek tartzkodásáról, 's
erejéről külömbbféle itélettel voltak.

Ha azt az itéletet a' való igaz próbákhoz
hafonlittyuk, akkor a' tapasztalás meg-tanit;
hogy a' Dög-mérgének tartása nem a' Helyektül,
hanem ama időtül függ, mellyben a' Dög-nya-
valya

valya el cnyézet; mihelyest etzer ez el-mult; nints utob mitül félyünk.

De vallyon midön mulik ez el? Erre azt felelem, akkor szokot tudni-illik ez történni; mikor a' Constitutiok meg-változnak —; mikor a' szelek más utat vesznek —; mikor az esztendő részei — és az idő egészségesebbé válik; 's folyását meg-ujétya.

Maga a' Dög-nyavalya, ha annak ki-meneteletét tekentyük elegendő világossan ki-jelenti azokat a' jeleket, mellyek az emlétett változásokat ki-terjesztteni szokták.

A' Nyavalyának — Ezen ideje alatt kevés egészségtelen Marhát lehet találni; mert ezeknek száma naponként alább száll; az egészségesek egészségekben meg-maradnak —; a' betegek meg-jobbulnak; a' veszedelemben forgók a' Dög-halált el-kerülik; a' Dögletések meg-gyöngébednek, alább szállanak, 's veszedelmek nem olly nagy, mint annak előtte.

Mihelyest ez az Idő közelit, leg-ottan a' Gazda emberek a' Marha vásárláshoz láthatnak, 's azon károkat, mellyeket szenvedtek, helyre állithatták.

Ezen idő alatt, ámbár egy leg-nehezebb beteg Marha légyen-is, soha egy falut meg-nem förtöztet, ha nyavalyájának a' Conlütutiok, és az Idő ellent állanak.

Attól leg-többnyire tsak ennyihány darab szökettetik meg —; igen soknak állithattjuk, ha egy helységben két, vagy három Istálló találja meg-szállatni. Ha a' dolgot próbára vesztjük, akkor meg-szünik a' nyavalya, 's többé a' betegségnek ki-nyilatkoztatására nem találta-tik hajlandóság a' Testben.

A' Dög-nyavalya uttyát el-veszti; 's napról napra erőtlenebbé lesz —;

A' beteg Ökör, vagy Tehén, melly más egészségeset Dög-mérgivel meg-förtöztetet, néha életét el-veszti; a' meg-mérgesített ellenben sullyos nyavalyája után előbbenyi egészsé-gére tér;

Ezen moddal minden darab beteg Marhán meg-törődik, 's alább szál a' nyavalya —; így vész, 's így szünik - meg végtére, midőn többé tápláló eledelre nem talál.

Ez közönségesen akkor szokot meg-történni, midön az Étszak a' nap hosszával meg-egyez főképpen a' Téli solsticiumkor, minthogy az Ész-tendőnek akkori része a' Testet, a' Vért, a' nedveségeket — söt önnön a' tulajdon öztönét meg-változtattya.

Az egészséges Barom állatoknál, a' Marhák szeme, nyelve, orrok, szemérmes testek, és az alfelek belső bőre eleven színt mutatnak; a' le-vágot Marhák húsa ikrásabb, tömöttebb, 's pirossabb; az először említett részek holt színeket; a' vér vizes higságát; 's a' hus halavánságát el-vesztette.

Minck előtte ezen jeleket észre vehetni; fölötte veszedelmes Marhákat vásárlani — ámbár a' Dög-betegség meg-tsillapodni lázatsáfék, vagy valóságban meg-állapodgyék-is —; Ez néha meg-történik; 's azért szükséges, hogy a' falusi-emberek ezen jelek után annyival-is inkább szorgalmatosán vizsgálodgyanak, mint hogy ezek még tudtom szerént ezen kívül sohol sem tállatnak meg-irva, 's fel-jegyezve.

A' Helyek, mellyekről a' Marhákat vásárluk, 's választyuk, örizkedő vigyázást érdemelnek; ez pedig különösképpen azokat illeti;

kik, midőn a' Dög-vezélye által Barom állatokban meg-károsodtak, ujjakat szerezni kívánnak magoknak ; a' tájnak fekvését — a' legeltető helyeket, a' veteményeket, mellyek akkor teremnek — ; az eledelnek természetét ; a' tartást, 's gondvisélést szorgalmatosan meg-kell vizsgálni, 's tekénten.

Ha az uj Marhák a' Hegy, vagy Erdőbéli legelő helyekhez szoktak ; ha sík Tartományban, vagy halmos tájokon fel-neveltettek : akkor mihelyest to-közi, posványos, 's alatsón tájra vitetnek, leg-ottan el-veznek.

A'

DÖG-NYAVÁLYÁBAN ESETT
BARMOKNAK

MEG-ÖLETÉSÉRÜL.

318

NEQUE SIBI QUAEVIMUS, QUAEVIMUS, RAMMAZZINI.



ELÖL - JÁRO INTÉS:

Hogy én a' Dög-nyavalyának kemény tsapáfikor a' Marháknak meg-ölettetését meg-vetem; hogy a' fejszével, késsel, vagy egyéb a' féle eszközzel ezen nyomorult alkotmányok életén való Mészárlást senkinek nem javallom, sőt hogy még ezeknek az egyikéhez, vagy másíkához való bizodalmat-is hazontalan-nak tartom, azt én nem ellenkezö szivbul, hanem az igaz proba tapasztalástul meg-gyö-zettetvén tselekszem; mert ha ezt általlyában veszszük, 's jól meg-fontolyuk, olly gonosz-nak talályuk, melly nem tsak az Országoknak, a' társaságbéli életnek, és a' közönséges jónak fölötte ártalmas; de néha még maga a' Dög-nyavalyáknál-is veszedelmesebb szokot lenni.

Ha azt egy valaki meg-engedi, hogy a' Dög-betegségek fokszor a' természetbéli okok-tul, és a' gondvifelésnek hibájtul támodnak — hogy a' viz-áradások, a' Hadakozások, és a' szük Esztendők azokra alkalmatóságot adnak! —, hogy a' hévség — a' szárazság — a' nedveség ki-fakasztyák —; hogy az egésztelen eledel; a' tisztátalan levegő Ég — a' táplálásban, a' tartásban, és a' gondvifelésben való fogyatkózás azokat meg-indittyák —; hogy az Irtások, Udvarok, és Faluknak tisztátalansága azokra okot adnak; 's végtére ha még ezer féle természetbéli okoktul-is mind azok gerjesztethetnek; akkor azt-is szükséges néki meg-vallani, hogy a' Marháknak meg-ölettetése, 's agyon verettetése a' Dög-nyavalyát semmiképpen meg-nem gátolhattya, 's meg-nem tartoztathattya.

Vallyon a' Barom orvos nem vesztené e' el idővel általlyában mind a' Marhákat, ha azokat szünetlen ölettetné, midön az említett okoknak egyike a' Dög-nyavalyára alkalmatósá-

ságot adna? nem ő néki tulajdonittatnék e' a-
kár, mellyet agyon veretteték okozna; ha a'
Dög-nyavalyák nem Contagiok, és ragados tsa-
páfok, hanem tsak közönséges Epidemiák, és
szokot Nyái-betegségek volnának? Vallyon, kik
a' Marha meg-ölettetést javaslották, meg-fontol-
ták e' elegendőképpen az okokat, mellyekről
itt szollok; vallyon meg-visgáltak e' jól min-
deneket, meg-tekéntették e' a' környül lévő ál-
lapotokat; meg-külömböztették e' az eseteket?

Vallyon tanátsul hívták e' a' természetet
helyesen meg-tanították az ifju Barom Orvosokat,
minek előtte ezen meg-ölö-specificumot nekik
által adták? vallyon, nem fognak e' ezek az
első — és minden egyéb alkalmatóságoknál
ezen irtoztato, 's kegyetlen szerrel, mint egy
leg-hathatosbb orvossággal a' Dög-nyavalyának
el-távoztatására élni; nem fogja e' fáját kárával
tapasztalni a' világ; hogy tudományak tsak
tsalárdságbúl állot; és hogy Orvosi, 's Tanítói
mély tövelgyésben voltak?

Mind

Mind ezekről, a' mit itéltem, meg-mondottam; a' Dögletettségnek el-ragadását, a' mint hiszem elég bőven, 's világossan meg-magyaráztom: — Azt jól tudom, hogy az én itéltem az Emberek közönséges itéletétül nagyon különbözik, abban-is bizonyos vagyok, hogy az Emberek a' Dög-mérgét tetzések szerént ide, 's tova hordoztattyák; az-is jól tudomra vagyok, hogy ama hires Marha veszély, melly 1711-dik Esztendőben Olasz Országban ki-tütöt, 's azután sok Tartományokban el-terjedet, egy Magyar Ökörnek, mintha az oda vitte volna, tulajdonittatik; tudom a' következendö Dögnyavalyáknak-is hasonlo okát adják; 's hogy mái napig sokan hiszik, 's tartják, hogy e' vagy ama Barom állat innend amoda; ebbül a' faluból a' máfikká által vitte betegségét; e' vagy ama Tsordával közlötte nyavalyáját; de azt-is tudom, hogy ezek tsak tsupa vélekedések, emberi találmányok, és meg-nem visgált dolgok, mellyeket először a' Falusi együgyü

Em-

Emberek hamar el-hittek, 's utánnak a' többiek-is könnyen magokkal el-hitették,

Vallyon ki-merné magára valólni az olyatén Dög-nyavalyában esett Ökörnek Magyar Országbul Olasz Országba valo által vivését; ki-hajthatná, vagy ki-vezethetné azt oda, ámbar ezer modot keresne-is benne? de Magyar Országban vala e' akkor a' Dög-nyavalya? semmiképpén; mert a' mint a' történetek Historiájából tudom, ez még tsak azután érkezet oda.

Meg-engedem, hogy ezen világ hires Ökörnek az uton érkezet Dög-nyavalyája; de tudni akarnám hol, 's mikor? vallyon álló-hehelyből megszűzebb hajthatott volna e', holyot olly nyavalyával kinlodot, mellyben Lancifius, és Rammazzini bizonyosága szerént a' Marhák tsak hamar el-vesztek, 's meg-döglöttek? Magyar Országbul vihette e' azért ragados betegségét? Nem hihetőbb e'; hogy annak vesztét az ele-
del-

delnek, a' viznek, a' levegő Égnek meg-változtatása — a' hévség — az álhatatlan idő — a' hosszú utazás okozta légyen? de ideje már, hogy ezen tévelygésből világosságra térjünk — ideje, hogy kérdezkedni meg-szünnyek, ne talántám Elő-járo rövid beszédemet haszontalan szo - szaporittással hosszabbítsam.



MÁSODIK RÉSZ.

ELSŐ SZAKASZT.

Kérdés — „ Vallyon a' sebessen terje-
„ dö Dög-nyavalyának egyetlen egy meg-
„ gátoló eszköze, és orvofsága e' a'
„ Barom-állatok meg-öletése?

Fzen kérdésre az Itélő-Birák — a' Marha ve-
szélyre nézve — azt felelik — hogy igen-
is : Európának leg-főbb Orvosi ezt így tanítot-
ták — ezek szavai után fogának szomszédink a'
munkához — 's szemünkre vetik — hogy pél-
dájokat nem követtyük.

Ennek fel-találása közel hetven Esztendő.
Ez 1711-dik Esztendőben Olasz Országban ki-
ütött,

ütöt, és az akkori Szentséges Páának parantsó-
lattyára öszve gyült Kárdinálok, 's Böltsektül
a' Romai Páának ama hires Lancifius orvosá-
nak jelen-létében meg-visgáltatott Dög-nyava-
lya ellen javasoltatott, 's tanátsoltatott.

1714-dik Esztendőben kezdének először
az Anglusok véle élni.

Frantzia Országban azt a' Clere, Duffot,
de Larse, Vieq d' Azyr, és a' a hires Barmok
orvosa Bourgelát nagyra ditsérék.

Minek utánna ezek, és több hires Orvó-
fok ezt helybe hagyták, Frantzia Országban
1774-dik Esztendőben a' Felséges Királyi belső
Tanáts által a' Marhák meg-öletése meg-
parantsoltatott, és 1776-ban az egész Országban
publikaltatott.

Hollándaában v. Monchii, és Vinki. Hel-
vetziában pedig nagy emlékezetü Haller kinek
kinek azt javallották. Az Ausztriai Belgiumban
1769-dikben szokásba vetetett. 1778-dik Esz-
tendőben Boldog Afzszony havának 27-dik nap-
ján jelent meg Berger Urnak a' Marhák meg-
öletését javaslo munkája, mellyért a' Frantzia Ki-
rályi

Kérdés — „Vallyon a' sebessen terjedö. 161
rályi Bölts Orvosok társasága a' borostyán ko-
szorut nyoma fejébe.

Ha már egy valaki ezen férfiaktól kérdi, mi
hafzna légyen a' Marha meg-ölettetésének, azt
szokták felelni:

Hogy ez a' mirigynek ragadoságát — , 's
ki-terjedését uttyában meg-akadályoztattya.

Hogy eredetekor ezen Nyavalyáknak okait
ki-irtja, 's el-törli.

Hogy a' betegeknek meg-ölése, és az egéf-
ségeknek, mellyek a' nyavalyások körül vol-
tak agyon ütése, egyedül ama szer, 's eszköz,
melly által e' kettös tzeélyt el-érhettyük.

Hogy ezzel idein élvén a' Dögleletesség-
nek mérgét naponként alább szálléhattyuk, 's
lassanként el-is olthattjuk.

Igy szollanak az Orvosok, kik a' meg-
ölést nyavalya ellenző eszközüül javasollyák. Ez
molt a' Marha dögről köz-mondás.

Ez a' tanítás ama értelembüil vette erede-
tét, mellyel ekkoraig a' világ a' Dög-nyavalyá-

L

nak

nak terjedését —, a' mirigyos Materiának elhordozását — és a' meg-szökésnek modját magyarázta.

Ez a' Dög-betegséget olly nyavalyának tartja, melly egygyik helyről a' másikra vitetik, egygyik tsordárul a' másik nyájra szökik — olly betegségnek állétya, melly magát el-röjti —; olly nyavalyának ismérü, melly az Emberekkel, Marhákkal, 's egyéb partékákkal az Országokat által járja; egy szóval olly mirigynek mondgya, melly mindeneket meg-fertöztet —, mindenek-re ragad, 's minden testeket által hat.

Sokan mái napig azt vélik, hogy a' mirigyos Dög-materia állandóssan a' természetben röjtzöködik, 's hogy mind ekkoráig az első magvából mérget, 's magvat meg-tartot.

E' minémü Országokat meg-járt —, minémü partékákkal vitettetett az Országokban —, minémü Marhák által jutot a' Tartományokban, az irásokból, mellyeket nyomdokiról olvafunk, nyilván ki-tettség.

Ezen értelem szerént választattak több száz esztendőtil fogva a' Dög-nyavalyát ellenző szerk, 's eszközök; e' szerént tetettek a' rendelték

Kérdés — „Vallyon a' sebessen terjedő. 163
lélek — e' szerént vonattattak a' kordonok;
állittattak a' Strázsák, e' szerént rekesztettek bé
a' helységek, mellyeken erőszakot vett a' Dög-
nyavalya. Ebből következnek a' kutyáknak, a'
matskáknek, 's egyéb fene állatoknak agyon
verése, és a' t.

Ugyan ezen tudományból költ; hogy a'
gyapju, 's szőr partékával való kereskedés meg-
tiltatott, hogy az Istállók, és edények el-rontat-
tak, hogy az abrak, 's széna eledel a' tűz ál-
tal meg-emésztetett —; hogy az Emberek ru-
hástul fölötte mérgeknek tartattak. — Egy szo-
val, ebből következtek végtére a' számtalan el-
lenző szerek; az oltalmazó orvosságok, és a'
Marhák meg-ölése.

Valaki tsak a' Marha veszélyről emléke-
zet, szöllum, és irt; mind az ezt a' szokást uj
találmányival todta, 's hozfiszabétotta.

A' mennyire tudtomra vagyon; (a' bé-ol-
tást ki-vévén) még kevés próbát tett arrúl a'
világ; mi teszi ragadosá, 's mi nem a' nya-
vályát. — Következendő képpen bizonytalan,
a' mit bizonyosnak itélüük; 's talám általlyá-
ban hamiság, valamit ekkoráig e' vagy ama
testtel; e' — vagy ama partékával történt Dög-

nyavalyának el-terjedéséről hiteles dolognak tartottunk. Mindazonáltal olly bátran szollanak erről a' Könyvek, mintha tellyeséggel igaz volna, hogy a' Marhákat minden meg-mérgefsítheti. *

A' kik a' bé-oltással éltek, tudják, melly nehéz legyen a' Dögleletéségnek mérgét hatatósá tenni; a' leg-kissebb szellő azt megrontya; sőt maga a' betegek testében hasznatalanná válik, Professzor Camper Urnak próbái szerént még a' leg-erősebb mirigyos materia sem ártot az egészséges Marháknak, midőn az vizzel egyelitve italul nékik bé-atta.

Ezen híres férfinak tett próbái meg-érdemlenék, hogy többzör-is gyakoroltatnának: Ha igazságok a' tapasztalásból meg-bizonyodnék; akkor

* L' Auteur de l' instruction de l' Ecole Royale Veterinaire de Paris sur la maladie contagieuse, a compare ce venin, a un feu, dont une seule etincelle pourroit suffire a l' embrasement de l' Europe etiere. Voyez journal de Paris (de Janvier 1771.) sur l' Agriculture, le commerce &c

Ama Oktatásnak szerzője, mellyet Paris Városában a' Királyi Barom orvoslo Tudományak Iskolája a' Dög-izökéséről ki-adot, a' mirigyos materiát, a' tűznek szikrájához hasonlettya, melly magában még olly kicsin legyen-is, mindazáltal erejére nézve ollyanná válhatik, hogy az egész Európát Tűzes lángjaival el-foghattya, 's bé-födheti: lásd a' Parisbéli Journál de 1771. a' Földök mivoleterül, és a' kereskedések üzesserül.

Kérdés — „Vallyon a' sebessen terjedő. 163

akkor az-is nyilván valo dolog volna; hogy a' legeltető helyek nem szoktak olly igen ártalmások, 's veszedelmések lenni a' Marháknak.

Hogy a' Dög-nyavalyának mérgé a' Crifis után többé ragado erővel nem bír, ezen szavaival bizonyította az Author „ Ha a' materia a' be-
„ teg Baromnak orrából tsak akkor vetetik, midőn
„ Dög-betegség már a' Crifishez közel jár,
„ vagy a' Marha már jobbulni kezd; akkor
„ többé ragado ereje nints.

Mihelyest a' materia erre az állapotra jut, azonnal meg-szűnik a' nyavalyának közlése a' beteg, és az egészséges Marha között; én erről örömmel emlékezem. Ez olly új probákra mutat, mellyeket már régen ez előtt meg-kellett volna tenni; e' fészegeti ama kérdést; meddig kellefsék tudni-illik tulajdon képpen a' nyavalyás Marhának a' betegségben finlődni, minnek előtte az egészségeseket mérgével meg-szökheti. — Ez meg-mutattya, hogy a' meg-szökés az első orákban — 's talám a' nyavalyának még az első napjaiban-is lehetetlen légyen —, hogy a' méreg időt kíván, minck előtte a' nyavalyás testben jól meg-érhet.

Valamiket ekkoráig az Emberek a' Dögnyavalyának el-hordozásáru — a' ruházatnak, és az eledelnek &c. meg-förtöztetéséru hitte- nek semmiképpen meg nem bizonyítottak; e' dologban-is elegendő proba tételek nélkül szü- kölködünk; 's ugyan olly proba tételek nél- kül, mellyek nem tsekély heabavalóságokra; hanem fölötte hasznos dolgoknak fi fejezésére, 's nyomozására szolgálhatnának.

Ezen probákat szükség volna távul a' Nyavalyás helytül — általlyában egészséges tája- kon — a' Barmok nemére, és korára — az te- fti erőre — az eztenőnek részeire nézve kü- lömböző, de a' mellet általlyában egészséges Marhákön végbe vinni. A' probával azért ek- képpen lehetné élni.

Elsőben, hufzon négy tellyes egészségü Ö- kröknek, vagy Teheneknek más eledelt nem kel- lene adni, hanem tsak olyast, melly az egéf- ségtelen helyen termet; és ama Itállok fölött tartatott, mellybül a' Marhák mind ki-vesztek.

Másodszor, hasonlo számu, 's egészségü Mar- hák mellé olly szolgákat lehetne rendelni, kik nyavalyás Marhák körül leg-alább tizen négy

Kérdés — „Vallyon a' sebessen terjedő. 167

napig forogtak — vagy a' Döglötteknek bőrét le-huszták — kik nyavalyás Istállóknban aluttak; 's ruhájokat (a' fejért ki-vévén) ez idő alatt meg-nem változtatták. Szinte annyinak lehetne.

Harmadszor olly edényekből eledeleket nyujtani, mellyekből az egészségtelenek tápláltnak —; mellyek tisztátalan maradtak —, 's mellyekből talám gyanuságos eledel mint az első probakor nyujtatott.

Negyedszer, huszon négy darab Barom állatra olly takarot lehetne teríteni, mellyet a' nyavalyás Marhák hordoztak. — Olly vakaroval tisztítani; olly rongy ruhával törülgetni, mellyekkel a' betegeknel éltünk.

Ötödször harmintz, vagy negyven általlyában egészséges de nemek, és korokra különböző darab Marhának napjában lehetne ennyihány tsöp dög-mérget lanyás téjben, vagy hideg vízben nyujtani; 's ezen moddal Camper Urnak probáit gyakorolni.

Hatodszor, az Istállóba a' betegnek ganéjából tizenkét, vagy tizenöt egészséges Marha alá lehetne szorni, 's őket reá álléttani.

Hetedszer, egy egészséges helyen, tiz, vagy tizenkét egészséges Marhát ama fris bőrrel lehetne bé-földni, 's takarni, melly a' nyavalyás el-vezztekrül azonnal le-huzatott, 's így a' Cortivron probáit gyakorolva szemlélni lehetne. Ezeket a' bőröket mint addig kellene a' Marháknak hordozni, valameddig tellyeséggel meg nem szárodnak; némellyeket a' ször, némellyeket pedig a' hus szinnel lehetne bé-földni. A' Tehenek bőrét-is az olyanokrül kellene választani; mellyek külömbbféle napokban veszték, 's meg-döglöttek.

Nyoltzadszor, némelly egészséges helyeken, 's Istálokban ennyihány nyavalyás bőröket fel lehetne aggatni, 's látni; ha valoban meg-szökik e' a' Marhát, vagy sem? ezen probát fris, 's szároz bőrökkel vigbe lehetne vinni; az utolsókbul szijakat lehetne metélni, és az egészséges Barmoknak bőrén ször madzag gyanánt által vonni.

Ebbül kiki meg-láthattya; melly fokféle képpen lehetsék ezen probákat meg-tenni; 's
váb.

Kérdés — „Vallyon a' sebessen terjedő. 169
változtatni; senki kétséggel nem lehetne hasznokról, ha igaz Orvosi vigyázással, 's szorgalmatossággal intéztetnének; e' nélkül bizonyost rendelni, 's végezni lehetetlen; Én azért ezen dologról semmi új Törvényeket nem szabok; hanem csak olly próbákról teszek emlékeztet, mellyek talám idővel törvényül szolgálhatnak.

 MÁSODIK SZAKASZT.

Tulajdon probáim fzerént valo tapasztalás, miképpen szöki-meg tudni-illik a' természet az állatokat, midön magát a' Dög-nyavalya ki-nyilatkoztattya.

Ha a' Dög-nyavalyák külömben ki nem terjednének, 's a' Marhákat másképpen meg nem szöknék, mint a' mint ekkoráig az emberek hitték, bizonyyára fölötte keveseket ölnének —, a' világnál tsekély kárt okoznának.

Kétség kívül a' jó tett rendelések — a' Kordonok — a' Strázsák — a' Betegeknek a' Nyavalyáfoktúl valo el-távoztatása — az első Háznak, vagy Falunak bé-rekefztéfe —, ezek könnyen meg-gátolhatnák a' Dög-betegségnek el-terjedését; mind azon által se ezek, se más efféliek soha mind addig meg-nem tartoztathattyák, valameddig a' stimulus az ösztön, melly arra alkalmatofságot ad, mivelni meg-nem szünik.

Még az el-nem mulik, a' nyavalya mind addig tart; ámbár az első állat, melly a' Dög-betegbe eset, az első szempillantásban, mind azzal együtt, mellyet illetet; vagy ahoz közel volt, agyon verettefsék, és mélyen a' föld alá áfatafsék; mind azon által a' nyavalya helyben marad; 's tovább terjed.

Midön a' természet a' Dög-betegséget ki nyilatkoztattya, e' következendő dolgokat veszünk észre.

A' Betegség lankadtva támod. Hol a' szomszédnál — hol e', 's ama háznál hallyuk a' finlödö Marhának híret, keveset gondolván azzal miben állyon nyavalyája; keveset törödvén, ha mindjárt Dög-betegségben gyötrődik-is.

Ezután mint egy tizen két, vagy tizen négy nap mulva, 's sokszor még későbbén hallyuk, hogy ismét egy némelly báromról, melly a' mint tesszik hasonlo nyavalyában kinlodik, bizonyos emlétés történik.

Errül már többet hírelnek, többet szollanak az Emberek; a' mellett mindazonáltal el-nem hitetik magokkal, hogy abbúl valaha Dög-nyavalya támodgyon; kíváltképpen, ha az első

Mar-

Marha állat nyavalyájából fel-épült, 's valóságosan meg-jobbult.

Ez közönségesen, 's főképpen azon Dög-betegségekkel történik, mellyek Tavaszkor szoktak ki-fakadni. Emlékezetre méltó ez az állapot; én ezt sokszor tapasztaltam, midőn ezen nyavalyák járását meg-visgáltam, vagy azon lakosoktól tudakoltam, a' kiknél ez a' betegség először kezdődöt.

Nem kétlen az okát kiki tudja, honnend legyen, hogy az első nyavalyás Marhák többnyire Betegségekbeül meg-gyógyulnak. A' Dög-nyavalya eleinten gyöngé, 's erőtlen szokot lenni; azokról szollok, mellyek Tavaszkor támodnak; vagy leg-alább azon félyiekről, mellyek csak lassanként kezdenek gonoszabbakká válni. A' Dög-mérgének az eztenedőnek ezen részében közönségesen tsekély gyöngé erővel bir; a' testnek még elegendő tehetsége; az életnek pedig elégséges ereje vagyon. A' környül lévő állapotok-is Tavaszzi időkor még elégtelenek a' Nyári nyavalyák meg-sullyosbbitására; akkoron a' hévség még nagyra meg-nevelkedik —, és a' hideglelés olly sebessén súlyosá nem válik.

Illy tsekély szokot lenni a' Tavaszzi Dög-
betegségnek kezdeté; illy lassan nevelkedik,
még magát végtére számtalan Itállokban bé-
surja.

Az időt fel nem lehet jedzeni; mellyben
erejekre jutnak az illyen betegségek; ez az idő-
tül —, a' Constitutioitól; és az időnek nyava-
lyás mivoltától, és a' környül lévő állapotoktól
függ. A' mennyire tapasztaltam ugy tetűzik, hogy
a' Tavaszzi Dög-nyavalyák sullya a' nap hoűszűával
nevelkedik; azt mindazonáltal nem akarom erű-
fiteni, hogy a' nap hoűszűának nevelkedése oka
légyen a' betegség sullyosbbétásának.

Az Őszi, 's Nyári Dögletetűségek sullyos-
ban kezdűdnek; 's hamarabb nevelkednek; fok-
szor az első Itálloban, mellyben ki-fakadnak
— leg-ottan külömbbfűele Barmokat szoktak
meg-ölni; néha — minnyájokat el-veűzik; ki-
váltképpen az Őszi Dög-nyavalyák.

Azt mindazonáltal ezen nyavalyáknál nem
tapasztaltam; hogy ezek Házrűl Házra, Darab-
rűl Darabra szokták volna a' Marhákat meg-űzál-
lani:

Az ilyen nyavalya néha az Istálló közepén az egygyikét, néha más szegletekben a' másikat szokta meg-szökni a' Marhák közzül; ritkán történik; hogy a' Barom állat a' szomszédgyát meg-förtöztetné. Söt némellyek, ámbár mind a' kettő mellett el-veszen, mindazonáltal sérelem nélkül egészségesek maradnak.

A' mint ez az Istállóban történik, azonképpen szokot a' Falukban, s azon tájokon is meg-esni, a' hol a' Dög-nyavalya ki fakad; néha majd közepén, majd azoknak végén öli a' Marhát; szüntelen tsavarog; s jártában álhatalans

Igy szoll a' természet a' Dög-nyavalyának el-terjedéséről; ebbül könnyen észre lehet venni, melly igen különbözik ez a' közönséges híreléstül; a' mesterséges tudománytúl.

Ha az utolsonak nyelve mindenkor igazságot mondana, akkor a' Dög-nyavalyának az ő bizonyága szerént azonnal meg-kellene szünni, mihelyest ama ugy nevezett egészséges Marhák a' betegettül el-távoztatának; mindazonáltal ez az előre valo szorgalmatosság sem elég-séges, noha a' jó rendelések közé számlálom; a' Dög-nyavalya el-törlésére.

A' tapasztalás bizonyéttya, 's időjártával is meg-fogja mutatni; hogy a' beteg el-távoztott Marhák a' nyavalyás helyen a' betegségtől el-nem távoztattak.

A' Marháknek mindenkor többnyire, vagy ezen nyavalyán által kell menniek; vagy el-veszniek; ámbár idein korán a' nyavalyáfoktól el-távoztassanak —; ámbár gondvifélésekre meg szöketlen szolgálak rendeltessenek —; 's hajlékul tífza Istállók adassanak nékik.

A' ki ezen igazságoknak hitelt adni nem akar; azt kérem; tésék tulajdon próbái által, valahányszor alkalmatofságot arra talál, a' dolgot meg-visgálni; 's bizonyos vagyok benne, hogy tapasztalva látni fogja, mi igazán szollottam azokról.

Honnénd vagyom tehát, hogy a' Barom állatok, ámbár a' nyavalyáfoktól el-távoztattak — egészséges, 's tífza Istállókba helyeztetek — mindazonáltal Dög - betegségben esnek —; hogy azon helyeken, mellyeken a' nyavalyának oka féizket vert, kevés Marhák találatnak, mellyek az egészségesek nevét megérdemlenék. Honnénd vagyom, hogy többnyire közülök beteges tettel; meg-változott huf-
fal

sal — , el-hasonlot nedvességekkel — , 's megromlott vérel birnak.

Ezen állapotkor nem szükséges a' Marhák-
kal a' meg-förtöztetett Istállók — a' meg-szö-
kött állatok, a' szolgák — a' ruházat, 's egyéb
meg-förtöztetett eszközök által a' mérget köz-
lenni, e' nélkül-is némelyek hol későbben,
hol korábban a' Dög-betegségre jutnak.

Ezt maga a' nedvességek szülik; maga a'
test készíti azt; a' mérgek szülésre valo haj-
landóság a' testnek belső indulattyában lakik;
ez olly edényhez hasonló, melly minden belé
öntött nedvességeket el savanyit — , meg-vál-
toztat — , 's el-ront.

Az okok, mellyek a' Dög-nyavalyára al-
kalmatóságot adnak; ezen mérgek materiá-
ját-is el-készítik — közönségesen az idő — az
állatok tartása — , 's azoknak táplálása szoktak
erőt adni ezen gonosz szüleménynek nemzé-
sére.

Az idő hamarabb meg-romlik; mint sem
a' Marhák meg-betegednek; ö által készített-
nek némelly Helyek — némelly Tájok — , 's
bizonyos Marhák, mellyeknek nyavalyás hatha-

tosága ártalmas a' Dög-betegségnek fel-vételére; ö által tetettnek alkalmatofokká az állatok a' nyavalyára — ö által förtöztetnek meg hol többé, hol kevesbbé a' Barmok hajléki az I-ftállók — ö által rontatnak meg egy szoval a' tájok, mellyekbe etszer gonosz fajzatit bé-szök-tetheti.

Ezen Szakasztnak elein meg-mondám; hogy a' Dög-nyavalyák lassan támodnak; kiváltképpen a' Tavasz-béliek. Azon közben, valamint támodnak, azonképpen szoktak-is el-mulni, 's végezödni.

A' Betegségnek kezdete, 's vége felé a' kevés számu nyavalyáfok tartására nézve sokkal többen gyógyulnak meg betegségekbul, mint sem a' nyavalyának közepén; ez ezen két idő között szokot történni; mert ezen idő alatt többnyire mint el-vesznek a' Marhák.

A' Nyavalyának ki fakadásakor az okok erőtelenek; annak vége felé pedig meg-farottak. Azért tsak a' betegségnek közepén láttyuk, hogy a' méreg — a' körüi lévő állapotok — következendöképpen maga a' Dög-nyavalya tellyes öszve kaptsoltt ereivel a' Marhákat meg-szöki, 's meg-rontya: mert akkoron a' testek

a' betegségre már alkalmaztattak — ; arra hufok, 's vérek általlyában el-készétetett.

△ Ebben, a' mirül itt szollok, ama leg-főbb okok helyheztetnek, mellyekrül meg-ismérhetni, honnend légyen; hogy némelly Dögleletcségek olly nehezen szoktak ki-fakadni — némelly Barmok olly hamar betegségekbul ismét lábra állanak — a' nyavalya maga olly könnyen alább szál, 's meg-tsillapodik.

A' betegségnek végén a' nyavalyások meggyógyulását a' Conflutio meg-változásának tulajdonitom; mivel akkor az idő lassanként meg jobbul; 's mivel a' természet annak a' nyavalyára valo hajlandóságát; ha ugy mérem mondani, el-vefzi; 's semmivé teszi.

Mihelyest a' Barom orvos tapasztalni fogja, hogy több Marhák kezdenek gyógyulni, azonnal észre fogja venni; hogy kevesebben fognak le-betegedni, bátran jövedelheti azért, hogy rövid idő alatt meg-fog szünni a' Dög-betegség, hatonloképpen a' betegség-is akkor azonnal kevesebb erővel kezd birni, mihelyest a' környül lévő állapotok meg-kiffebbednek, meg-fogyatkoznak. Meg-erötelenedet azért, 's hatzon a-
la.r

Ianná vált a' mérég * következendőképpen a' Dög-betegségek már nem Dög-nyavalyák — nem Contagiok —; hanem közönséges betegségek.

Midön az idő —; és a' Constitutiok leginkább betegekké válnak, akkor nem tsak a' Marháknak ragados betegsége, hanem azok a' Dög-nyavalyák-is, mellyek általlyában nem ragadosok, ugy mint az Epidemiák, felette ártalmatok szoktak lenni a' Barmoknak, az utolsók néha olly veszedelmek, mint az elsők, szinte annyi Marhákat ölnek, mint ha ragadosok volnának.

A' Természet mind a' kettőt hasonlo módon szokta ki-fakasztani; néha az egyikből a' másik támod; a' Dög-nyavalyák, midön megfallyosbbodnak, néha ragados betegségekké; a' ragadosok pedig Dög-betegségekké válnak, midön tudniüllik a' Constitutio meg-jöbbul.

M 2

Az

* Hogy a' Dögletettségnek mérge a' Barmok testében megfogyatkozik erejében, és a' Crisis, az az a' nyavalyának megindulása után mérges tulajdonságit elveszti, nyilvánossággal ama Marhákon láthattuk, mellyeknek tüdőjében, vagy más egyébbut testében kelevény daganatokat maga után hagyot a' nyavalya. A' materia azért, melly akkoron a' ki-szürödöt Marhábul ki-vettetik más egészséges Marhákat többé mérgével meg-nem szál. Következendőképpen már többé nem mérges; hanem közönséges materiává vált, melly ezután lenkire nem ragadhat.

Az első akkor történik, midőn egy helyen, vagy Istállóban, mellyet a' szellő meg-nem járhat több Marhák öszve rekesztetnek — midőn a' Marhák — az Istállók — az Udvarok — és Uttzak tisztán nem tartatnak — midőn hertelen nagy hévség támad — midőn az esztendő része — az idő &c. természet felett megváltozik. Ezen közben fé a' Dög-nyavalyák, fé pedig amazok, mellyek nem ragadosok más féle Marhát meg-nem szöknek, mint a' mellyekre nézve az említett betegségek ragadosok, vagy Epidemiások szoktak lenni; ha külömben a' betegség nem olly féle, melly etzer'smind külömbb faj, 's nembéli állatoknak ártalmas lehetne.

Noha pedig a' ragados Dög-betegségek a' Marháknak szinte mint az Epidemiák, vagy közönséges Nyáj-nyavalyák nem olly halálosok, mindazonáltal ezeknél sokkal veszedelmesbbek szoktak lenni az egészséges Marháknak; 's ugyan egyenestén azon okbul, mivel ragadosok.

A' fzer, melly által a' ragados Dög-nyavalyát az Epidemiás betegségek-től meg- lehet külömböztetni, az Inokulatio, vagy-is a' béoltás szokot lenni; ezen fzer-rül a' Régiek semmit nem tudtak; 's azért hihető, hogy ezen
ok-

okbul a' Dög-nyavalyát általlyában ragadosnak tartották.

A' természet szerént valo meg-szökésnek mondja, ha bizonyos tekintetben vesztjük a' Dög-nyavalyában, és a' ragados betegségben egygyenlő; az idő a' kettőben a' testel — a' vérrel —, és az állatok test nedvességivel szokta erejét közleni.

'S ki tudja; talám ugyan ekkor a' nyavalyás Constitutiok a' legelő mezőkre-is hatnak — az az a' zöld eledelre, melly akkor nyölésben vagyon; 's nedvességiben meg-romlik; beteggé válik * ki tudgya, talám annyira mivelnek;

M 3

Hogy

* Valami a' vetemények levét meg-változtattya --- meg-rontya, és a' természettel ellenkező állapotban helyezteti, mind az azt beteggé, 's nyavalyáfsá szokta tenni. Illyen állapotkor valóságos méreg a' zöld eledel a' Marháknak; kiváltképpen, ha nékik fokáig azzal kell élni. A' Dér, Hideg, Kőd, Nedvesség, Iszap, Aradás, állo-Vizek, 's a' t. Mindezek a' Fűvekkel, és az eledeles veteményekkel ártalmas minéműségekét közlik. Tavaszkor a' Marhak idején valo ki-hajtása; őszkor pedig a' sokaig valo kin-tartása felette ártalmas a' Szarvas-marháknak; mert a' Kődök, a' Dér, a' hideg Etfzakák, az állandos Kődök, és Efsök akkor a' már felénnyire el-hervadt fűvet, melly még ott lapányos némelly helyeken zöldellik, meg-rontják. Mihelyest azért az Etfzakák, hivesek kezdenek lenni, a' Szarvas-marhákat többé a' legelő helyre nem kell hajtani. A' Falusi-embernek gazdasága, mellyet efféle ki-hajtás által üzött, valóban nem kevés kárral járt; ezereket meg foztot értékektől, 's számtalanok Marháit a' Döggel vesztette, 's rontotta.

hogy szinte fok egészséges vetemények, mellyek nyavalyában esett Marháknak fűszerfzamos táplálással szolgálának, ki sem fakadhatnak; talán a természet-is annyi fűszerfzammal bővitti a tápláló füves veteményeket, hogy azok a Barom állatoknak felette ártalmasokká válnak.

Ha ezek Igafságak; akkor nem csak az emberek, és az állatok — nem csak a Palánták, 's földi vetemények birnak bizonyos nyavalyával; hanem az idő-is beteggé, 's nyavalyásá válhatik.

Szinte így történik a világnak minden szeg-lyukában az Országokkal; mindeniknek az ő bizonyos nyavalyája meg-vagyon; mindenik ámbár leg-tisztább, leg-egészesebb légyen, mindazonáltal még-is bizonyos beteges állapot alá vettetett; melly lakosít kinazza, 's nyomorittya. Ezek a nyavalyák, mellyekről itt szollok, mihelyest a stimulus, vagy az ösztön, melly azokat okozza, mivelni kezdi; azonnal az Emberről az utolsó kukaczig; a leg-főbb Cedrusoktól fogva, a leg-kissebb fűvétskéig terjednek, 's el-áradnak.



HARMADIK SZAKASZT.

Egyéb veszedelmes Bajokrol, mellyekben a' meg-romlot idő a' mellette lévő okokbul részesül, 's mellyek a' nyavalyát gonosb-
bá tehetik; vagy önnön magoktul azt okozhattják.

Bizonyos, hogy a' társaságbéli életben a' Marhák tartása — táplálása —, 's gondviselése miatt a' dögleletcségnék mérgéhez fok, 's ujféle Bajok ütköznek: bizonyos, hogy a' szeléd állatok felette fokszor — a' vadok ellenben igen ritkán szoktak a' Dög-betegségtül megszöketni; ennek a' Hibánok mi vagyunk az oka; mert a' dolognak ki-menetele bizonyittya, hogy a' természetet nem ismerjük.

Olly állapotokrul itt nem szollok, mellyeket meg-nem lehet változtatni; mert azt jól tudom, hogy a' társaságbéli életben mindennek természet szerént valonak nem lehet lenni. Azt-is, tudom, hogy a' Barom állatoknak a' tartásban — az eledelben —; 's ve-

lek való bánásban, és a' t. többnyire el-kerülhetetlen erőszakot kell szenvednie, de ezen erőszaknak szokáson kívül valónak nem kell lenni; csak némellyekről teszék itt emlékeztet.

Mi az othon való, 's az Istállóbeli * etetőt, abrakolást helyén hadgyuk — mi a' Marháknak a' legelő helyekre való ki-hajtást megtiltyuk — mi őket ama egy Elementomtól, melly életeket oltalmazza, a' levegő-égtől tudni-illik meg-fosztjuk. Mi néha egész Nyái-selegeket olly lyukákba kergetünk, 's rekesztünk — mellyekben néha világosság nintsen — mellyek izüntelen mérget gözölgenek —; 's mellyek mindenkor a' Dög-nyavalyának bözével tellycsék.

Ezen lyukakat Barom álla hajlékoknak mondgyuk: én ugyan azokat, még tisztább — szellősbb — tágosbb —, 's világosbakká nem válnak, mind addig inkább temető firká tartanám.

A'

* Ambar az Efstendőnek részei külömbbféleiek nem volnának, ambar mindenik közzülök tulajdon magányos etedeleket nem teremene, noha a' Marhák egészségének az Efstendő részeivel, és a' veteményekkel némü némü egybe kötése nem volna, ambar bizonyos mozdulo indulásra, és fris levegő égre szüksége nem volna-is, az Istállóbeli etettel mindazonáltal ártalmas a' Marháknak, mivel azoknak testét a' nap, és a' világosság elől el-röjti, holott ez a' Marhák egészsége megtartására feletté hasznos, és szükséges szokot lenni.

Egyéb veszedelmes Bajok. mellyek. 185

A' Lako Hajlékok választásának idein mind arrul többnyire meg - feletkeziünk , a' mi leginkább az egészséget ; és a' meg - tartást illetné , mi azokat leg-közönségesbben a' posványos , 's az alatsón Helyeken szoktuk építeni.

Az illyen Istállók a' ganéjtul — a' Pokháltul — a' portul — a' sártul — ; 's egyéb ártalmas férgektül ritkán tisztitattnak : sőt a' leg-tisztátalanabbak a' köz-néptül leg-egészesb-beknek tartatnak lenni.

Fellette ritkák az Istállók , mellyeken ablakok volnának , 's ha azokkal birnak-is , igen ritkán szoktak meg-nyittatni ; többnyire tsak szalmával bé-dugott némelly Lyukak szolgálnak ablakok gyanánt nékik.

Szinte olly tisztátalanak az Udvarok — a' Házak melléki — a' Falukon valo Helyek.

A' Faluk szinte a' sárba usznak ; az Udvarokon pedig Ganéj-halmok — Büdös , 's rothadt vizbül öszve gyült Tok , mellyek szüntelen ártalmas , 's mérges Gözt botsáttanak , találtnak.

Már a százszor meg-történt, hogy ezen motskos undok Helyek — ezen irtoztato tisztátalanságok a' Házi-állatoknak Dög-nyavalyát okoztak. Sok százszor ezen Nyavalyák mind addig meg nem szünhettek; valameddig az időnek meg-változása ezen bűdös gőzöket el-nem szélleltette, vagy a' fagyos hideg az udvarokon lévő totsákat jéggel bé nem főtte.

De melly hamar láttuk ismét a' Dög-betegségnek támadását, midőn az idő meg-változott, és a' melegség ujjonnan a' jeget sárrá változtatta; ezen most emlétett mod szerént számtalan a' nyavalyának oka, 's orvosa volt a' történet; midőn azt hol el-távoztatta; hol pedig ujjonnan ki-fakasztotta.

Itt azon okokról nem szollok, mellyek a' Dög-nyavalyákra alkalmatosságot adnak —; 's mellyeket meg-nem változtathatunk: p. o. a' Nagy-viz-áradásokról — a' szük esztendőkről — a' hévségről — a' szárazságról — a' nedveségről — el-pusztításokról és a' t. ezeket mi jól tudgyuk, 's az emberi nemzet többször tapasztalta; hogy mihelyest a' természet nagy változásokat szenvedet, azonnal a' Dög-nyavalyák-is támodtak, 's következtek.

Hanem tsak az alkalmatóságbéli okokról akarok emlékezni, mellyek a' Dög-betegséget el-távoztathatnák; tudniillik a' Marhák tartásáról, 's gondvifeléséről — az Istállók, az Udvarok —; és a' Faluk tífztaságáról — a' jó, 's helyeffen tartott legellő helyekről — a' tágos, és szellős Hajlékokról és a' t.

Ne gyülölködgyék a' természet azokkal, kik véle illy vízfza élnek — kik a' Marhákat a' legellő helyekről el-tiltyák, kik a' fris levegő Égtül azokat meg-fosztyák, 's ezek helyet az Istállóban valo etetélt javafollák * valamint a' föld a' veteményeknek —, és a' viz a' halaknak szükséges, ugy a' levegő Ég nélkül se az Emberek —, 's a' Barom állatok el-nem lehetnek, e' nélkül egy sem élhet.

Va-

* Volt olly idő, mellyben azt hitték, 's tartották az emberek, hogy a' Marhákat semmi jobb szerrel meg-nem lehet a' Dög-nyavalyától őrizni, 's menteni, mintha Marhájokat otthon tartják, 's Istállói eledellel táplállyák. Ez az idő most már el-mult; ennek helyébe a' Marhák öle tettetése, és a' bé oltás állot. E' mellet azomban a' fereg nyájok a' legelő-helyek, a' Marhás-gazdák előbbeni rendtartáfokat el-vesztették. Ez a' veszteség fok Dögleleteségeket fok Dög-nyavalyákat fog támasztani. --- Bár hibáznék kívánnám. De a' Téli Dög-nyavalyák bizonytságot tesznek, hogy azokat az Istállói táplálás meg-nem gátolhattya, meg-nem tartoztathattya.

Valameddig a' házi-állatokra jobb gondot nem viselünk — valameddig azoknak tisztább — egészesebb —, 's szellösbbséget állatokat nem építünk — valameddig a' Falukon a' Házoknak — udvaroknak — az utaknak tisztítására jobban nem vigyázunk — azokat nem söpretyük — nem tömetyük — 's ebben Angliának falusi Gazdáit, kik mindenkor a' természet szerént intézik dolgokat, nem követtyük — mind addig haszontalan fegyverrel fogunk hartzolni, 's mind addig fölötte fok Dög-nyavalyák fognak benyunket szorongatni.

Olvassuk bár ezen tsapásokról irtt történetek könyveit, 's vigyázzunk arra, hol uralkodának ezek leg-többsnyire, 's hol vesztették leg-kegyelenebben a' Marhákat, nyilvánssággal tapasztalni fogjuk, hogy Anglia, mellynek ámbár még olly rosz légyen-is helyheztetése, ebben mindazonáltal minden egyéb Országoknál leg-kevesebbet szenvedet. Németh Országban a' Dög-nyavalya szünetlen gyakor —; Frantzia Országban mindenkor számos — Hollandiában pedig soha Honnyán kívül nem léfzen, ha az okot, melly arra alkalmatosságot ad, egy valaki észre nem veszi, 's meg-nem isméri.

Egyéb veszedelmes Bajok. mellyek. 189

A' Hollándusok mindenkor a' Marhájok számára nézve leg-több betegeket 's leg-több el-vezzteket fognak számlálni.

Németh Országban a' Dög-nyavalyák gyakran ki fognak ütni, de azomban mindenkor alább valok lesznek, mintsem a' többi Tartományokban, ámbár azon egyféle, 's ugyan azon egy Dög-betegségek uralkodgyanak minnyájokban.

Frantzia Ország most, 's jövendőben-is fok Marhákat a' fene Torok-fájás — a' Vérhás — még többnyire pedig a' Hasnak — a' Tüdőnek, és a' Béleknek gyulladása által fog el-vezteni.

Ezek, a' mellyekről itt szollok, nem Proféta jövendélések; hanem a' Tudománynak olly szava, mellyet kiki érthet, valaki tsak magát abban gyakorolyta.

A' többi Országokban lévő Dög-betegségekéről semmi bizonyost nem mondhatok, azoknak táját ismértem ugyan, de a' Marháknak tulajdon tartása tudomra nintsen.

 NEGYEDIK SZAKASZT.

 A' Dög-nyavalyának határirül.

A' Dög-betegségnek kerülete ámbár még annyira terjedgyen-is , azt mindazonáltal a' természet meg-árkollja, meg-határozza. Azok a' nyavalyák, mellyek nem ragadosok, hanem csak Epidemia féliek attul olly igen bé-zárva tartatnak, hogy ezen kerétéfeken kívül egy tapodásra sem léphetnek. Sött önnön magok a' ragados nyavalyák-is ezen határon kívül felette fokot vesztenek mérgek, 's ragadoságok crejébül.

Az egésztelen határookban-is fokszor a' Dög - nyavalyák egygyenlő erővel nem birnak: mert nyilvánssággal láttyuk, hogy némelly He-lyeken több, némellyeken pedig kevelebb beteg, és döglöt Marhákat találunk —; itt a' Barmok szaporábban el-halnak — amott a' betegség huzomosbban tart, 's végtére ismét a' Marhák meg-gyogyulnak, ki-merézfzené vallyon az illyen változo külömbbség mellet a' Marhák meg-ölettetését javatolni?

Bizonyosságul szolgálhatnak ebben nekünk
a' példák.

Lentius Ur a' Dög-nyavalyát vizsgáló Böh-
tseknek egygyike; a' Dög-betegségrül, melly
1774, és 1775-dik esztendőben Hannover Tar-
tományban a' Szarvas marha közöt uralkodot,
azt említi. *

„ Ez a' Dög-nyavalya Vinsfen nevü Táj-
„ nak közepén támodot, a' hová akkor bizon-
„ nyára se kutya, se egyéb féle állat más meg-
„ szököt helyrül nem ment. Lásd a' 21-dik
pag.

„ Pattenfen nevü Hannovriai Városots-
„ kánál a' Marha-nyái két Tsordára volt el-
„ ősztvá a' kö-kapu Tsordára tudni-illik, és
„ a' töltés-kapu-nevü Tsordára. A' kö-ka-
„ pu-Tsorda az egész nyáran szabad mezzön,
„ tsekély, 's kevés viz mellet legelt; a' töl-
„ tés-kapu-Tsorda pedig a' leg-hévségesbb na-
„ pokban az Erdökön tartózkodot; az első
„ Sz. András Havának vége felé tsak nem egé-
„ szen már a' Dög-nyavalya által el-veszet;
„ hol az utolsó még általlyában egészségesnek
„ lát-

* Lentius a' Szarvas Marha Dög-nyavalyái ellen való tudomá-
nya. Göttingában 1779.

„ láttatott lenni, ez a' külömbbség pedig olly
 „ nyilvánsággal mutatá magát, hogy egy Gaz-
 „ dának! a' kö-kapu-Tsordából valo Marhája ,
 „ melly a' töltés-kapu-Tsordában állot, annak
 „ közepébül ki-döglöt, hol még ez a' Tsor-
 „ da -fereg mindenestül egészséges volt , 's leg-
 „ kissebb nyavalya nélkül taláztatott. „

A' Berolinomi Ujság -Író a' Szarvas Mar-
 hák Dögleletes betegségrül irtt levelében 21-dik
 §. 32. 33. 34. és 35-dik pag. ezen emlékeze-
 tre méltó példát hozza elő. * Hallyuk maga
 szavait.

„ Néha taláztatnak olly Helyek, mellye-
 „ ken a' Marhák még a' leg-hatalmasbb , 's
 „ leg-íszonyuabb Dög-veszély közt-is minden
 „ leg-kissebb gondvifelés nélkül egészségesek ma-
 „ radnak , 's a' Dög-nyavalyátul meg-nem
 „ szökettettek.

„ Én a' magam Jóságán két emlékezetre
 „ méltó példát tapasztaltam; mellyek mivel
 „ igen ritkák, a' kegyes Olvasóval közleni el-
 „ nem mulatom.

„ 1758-

* A' Szarvas Marha Dög-nyavalyáiról , 's betegségről proba
 tapasztalás szerént valo jegyzések. Berolinomban 1779.

A Dög-nyavalyának batárivúl. 193

„ 1758 - dik esztendőben egy egész Falu-
„ mat a' közönséges Dög-nyavalya meg-láto-
„ gatta, akkor nem tsak a' magam Marhái el-
„ vefztek, hanem a' többi Jobbágyok, és La-
„ kosok Marhái közzül-is alig maradot ennyi-
„ hány életben.

„ Tsak öt Parasztkot, kik a' Falu-végen e-
„ gyütt laktak, voltak olly szerentséffek, hogy
„ Marhájuk közzül tsak egy darab sem bete-
„ gedet - le.

„ Az emlétett Parasztkot Marhája a' Falu
„ Marhájával, melly már akkor meg-betegedet,
„ egy tsordában járt — egy mezzön legelt —,
„ egy vizbül ivot. Annak ugyan végére nem
„ mehettem, ha ezen Parasztkot a' nyavalyát el-
„ lenző valamelly különös Orvofságokkal éltek
„ e', vagy sem: vagy pedig köz - mondások
„ szerént, tsak a' jó Istenre bízták Marhájukat.

„ 1765 - dik Esztendőben hasonlo szeren-
„ tsétlenség érte ismét ezen Falumat, a' hol
„ én ujjonnan a' többi Lakosokkal együtt min-
„ den Marháimat általlyában el-vefztettem.

Az öt Parasztkot, kik először Marhájuk-
„ ban semmi kárt nem vallottak, most májod-

„ szor-is az öldöklő Dög-nyavalya el-kerülte;
 „ ekkor-is Marhái közzül tsak egy darab sem
 „ betegedet le — általlyában minnyájan egéisé-
 „ gések maradtak.

„ Valamit az első Dög-nyavalyának alkal-
 „ matosságával az említett öt Paraszt Házok-
 „ nál észre vettem, most a' második Dög-ve-
 „ szélykor-is ama Házok állapottyával mindé-
 „ nekben meg-egygyezet; sőt a' mi nagyobb
 „ ezen idő közben már más, 's új Lakosok
 „ szállátattak a' Hajlékokban.

„ Ezen öt Házak a' falutul el-nem vannak
 „ szakasztva; hanem a' többiek rendivel egy-
 „ gyeznek, és tsak abban különböznek a' töb-
 „ bitül, hogy a' falu végen ketteje jobbrul,
 „ ketteje pedig balrul vagyon helyeztetve, 's
 „ hogy azokat tsak egykétfelé ágozo közép-
 „ ut választja egy másdul. „

Hat esztendővel minek előtte Lentzius Ur
 Könyvét ki-adá — ; 's tiz esztendővel, minek
 előtte a' Berolinomi Ujság-Iró leveleit ki-bo-
 tsátá, én ezeket magam-is láttam, 's tapasztal-
 taltam. Mint Szent Havában 1770-dik eszten-
 döben a' Párisbéli Királyi Barom Orvoslo Is-
 kolátul Kampaniában, és Burgundiában ama
 ször-

szörnyü Marha veszélynék el-távoztatására küldtettem, melly az időben ugyan azon Tartományokban uralkodot.

Szent Florentin Városá mellett egy Vergigny névü faluban a' Szarvas Marha közé nem tsak hatalmasan bé-ütöt a' Dög-nyavalya, hanem etfzer'mint olly ifzonyu nagyra nevelkedet Contagios ragadosága, hogy már föllebb nem lehetet; ez a' Tüdönék fene gyulladásában állot, melly némelly Marhákat 30 ora alatt —; másokat 3. 's 4. nap mulva — egyebeket pedig, mellyek nem olly igen veszedelmesek valának 9. 's 10 nap alatt foiztá meg-életektül; minek előtte én ebbe a' faluba érkeztem volna, már tsak nem az egész Tsorda belöle ki-veszet; ehez ismét közel mint egy ezer lépésnyire egy más kis falu volt, melly tizenkét Gazdákbul állot, 's mellyet már nem nevezhetek — ebben a' Marhák minnyájan egészségek voltak.

A' Pásztorok mind a' két részről öszve járanak —, a' Marhákat egy más mellett örizék — legelék — egy Patakbul itaták — a' Parasztok - is egy Templomba gyülének — egy Kortsmán ivának, 's mindazonáltal azon alá-valo Faluban; mellynek már nevét nem tudom, egy darab Marhára sem ragadot a' nyavalya.

Ezen állapoton felette nagyon meg-ütköztem, 's tudományom mellett csak nem kétségbe estem. Annak okáért izüintelen kérdezkettem — vizsgálottam — kételkedtem, egy szóval tapasztaltam, hogy tévelgésbe estem; 's hogy igaz utra nem igazodhatom: irásim — könyveim — magam, 's mások itéleti, általlyában, valamellyek után csak tudakozodtam, mind addig sötét homályban hagytak, valameddig a' természetet tanátsul nem hívtam.

Tsak egy kis Patak, mellyet bizonyos Dombotska környül foga, találtatá meg velem ama külömbbséget, melly ezen két helyek között volt; én ezt a' Dombotskát fok százszor meg-jártam, minek előtte a' külömbbségnek jelét fel-találtam; azért bátran mondhatom, 's álléthatom, hogy tsak az alatta valo völgyetske volt Vergignyában a' Marha vészelynek oka. *

Mint-

* Még harmadik holnapja nem mult, hogy hasonlo példát látának szemekkel a' Becsiek. Grafendorf nevü Helységben a' Lakófolknak tsak nem minden Marháit meg-ölte a' Dög-nyavalya; Stokerauban pedig tsak egy darab sem veszet-el. Ezek a' két Helyek, nem tsak közel vannak egy máshoz, hanem szinte öszve ragasztattak, 's egymáit érik épületek. A' mi ezen Dög-nyavalyakor történt, minden egyéb Dög-betegségeknél meg-esett, de azt lenki észre nem vette. Me egy sem találatott, a' hol bizonyos faluk, barak, és tájak, mellyek a' Marha pestistól környül vetettek, némellyek közülök meg nem mentettek, 's meg-nem tartattak volna.

Minthogy azért a' beteges Constitutionak annyi ereje nem volt, hogy ezt a' Dombotskát fellül halladhatta volna, azon okbul Vergignyán kivül a' Marhák minnyájan egészségek maradának.

Minek utánna több napok múlva ezen fontos dolognak végére jártam volna; mindjárt azon helyben a' többi helyek Tájának-is meg-visgállására magamat el-szántam; nagy kívánsággal azért, és sörénységgel azonnal Sz. Florentinba lovaglék, mind azoknak meg-szemlélésére, mellyek ottan emlékezetre méltokká találtatának lenni. Ebben a' Városban hasonló Dög-nyavalya uralkodék; de ragados nem lévén tsak kevés Marhákat öle közzülök. Az említett Város tsak nem olly magasán fekszik mint ama Falutska, és tsak abban volt köztök a' külömbbség; hogy a' Városnak fekvése lapányos, 's legellő mezei egy kevesé mélyebbek, 's alacsonyabbak valának.

Sz. Florentin Városátul fogva Flogny névü Faluig a' közben lévő falukon minden Török egészségek valának: onnénd kezdvén Chichée Tonnerreig, és a' környül való Helységekben ismét felette sok beteg Marhák találtatának. La Chapelle a' Dög-nyavalyátul meg-volt

szökve — Maligny pedig nem; noha egy más-hoz felette közel valának, 's egyébben nem kü-lömböztek, hanem tsak a' Helységnek situatio-jában, vagy-is fekvésében.

Mind ezen nyavalyás helyeken a' Marhák tüdő gyulladást szenvedtek. Azoknál mindenkor a' tüdőt, midön meg - ölettettek, majd több, majd kevesebb keménynek, 's halavány-nak találtam lenni, mellyek ennyihány hétig a' Dög-nyavalyának hideglelése előtt erőssen kö-högtek; midön pedig a' Dög-nyavalya által ta-láltak el-veszni, akkor ezen belső részek a' szo-kot keménységet meg tartották ugyan, de a' halaványságot el-nem vesztették, sőt a' gyulla-dás miatt barnás színüvé váltak. Azoknál pedig általlyában, mellyek a' Dög-nyavalya előtt kö-högének — mindenkor a' tüdejek hol több, hol kevesbbé feketék; 's fenéssék szoktak lenni, a' mint tudni-illik a' Marhák vagy korábban, vagy későbben el-veszének.

A' Barom állatokat azért, mellyeket az Emberek a' nyavalyás helyeken éppen egészsé-geknek állítottak lenni, 's minnyájoknak affé-liknek-is tartani kellett, minthogy evének — tejet adának — kérödztenek — nem köhögé-nek, 's szokot testek mivelését szabadon, 's e-
géf

A' Dög-nyavalyának batárivúl. 199

géségeffen végbe vivék, következendö képpen, mivel semmi nyavalyát nem mutatának, mind ezeket meg-ismérni, 's lassanként a' valo egéséges Marhátul olly helyesen meg-tanultam választani, minek utánna a' nyavalyás helyek táját meg-*v*isgáltam, a' melly igazán meg-ismérik, 's meg-külömböztetik a' Banyák, melly tojást tojta e', 's mellyet amaz a' Tyukok közzül.

Az ismértető-jelek, mellyeket magamnak szereztem, mellyekkel bátran bizonyoságot tehetek, 's előre meg-jövendelhetem — ez a' Marha tellyes egéséggel bir — ez a' Dög-nyavalyához közel jár — ama már meg-szökettetett: A' jelek mondám következendök; az olvaso kezivel tapogathattya, 's idővel velek hasonlo történetekkor tulajdon hasznára élhet.



 ÖTÖDIK SZAKASZT.

Az uj, 's még eddig ismételten jelek-
 ről, mellyekből meg-tudhattya az Ember; mi-
 képpen szokta a' nyavalyás idő az egészséges
 Marháknak testét meg-ízökni; és hogy mire
 kellelsék főképpen az Embernek vigyázni,
 hogy az Allatokat betegeknek, vagy egéssé-
 geseknek igazán állithassa lenni.

En ekkoráig minden Marháknál, mellyeket
 a' nyavalyás Constitutio a' Dög-betegségre
 el-készítet, ezen következő jeleket vettem
 észre:

Szemek fejére az ö területiben nagyon
 meg-tsappant — abban vagy éppen semmi,
 vagy csak igen kevés ereket lehetet észre ven-
 ni, mellyek piros vérrel lettek volna tellyesek
 — szemek szikrás fényessége el-alut —, 's mint
 egy holt színüvé váltak a' többi részek-is a'
 szemben.

Hátok szöri természet ellen nagy egyenes-
 sen fel-állottak, egészséges szinnel nem bírtak, 's
 ugy



ugy tettet mintha bizonyos fel-borzadozást éreztek, 's szenvedtek volna az Állatok; egy szoval élet erő nélkül voltak — Baromi szokot vidámság nélkül szükölködtek.

Inyek — Fogok — Nyelvek —, és az Orrok belső hufa halaványnak látzatot — színte ezen színt vettem volt észre a' Teheneknél ugyan a' szemérmes testek belső részén — az Ökröknél pedig az alfelnek belső hus színén, midőn szarának —, 's ganéjlának.

Midőn mind ezek a' részek el-halaványodtak, 's holt színüvé váltak, akkor a' Marhák köhögésbe estek — erek nehezen, 's szaporán kezde verni, 's ugy tettet, mintha jubbulni keztek volna.

Ekkor a' Szemek —, a' Nyelvek, a' Fogak hufa, és az Alfelek belső bőre pirosbbá kezdet lenni; a' Vér-tartó részek sokkal telleyesb-
bek, 's látzatosbakká válának, mintsem az előtt voltak, minek -előtte köhögni kezdetek. Ezeket a' jeleket mint addig vettem volt észre, még a' Marhákra borzadozás nem érkezet.

Ez a' Borzadozás a' Dög-nyavalyának utolsó változása volt. A' Borzadozásra hideglelés

következet — ez után szemek fejére meg-vörösödöt — a' Marha könyvezni — nyálát erefszteni kezdette — meg-szünt kérödzni — többé lenem fekiit — a' Tej el-apatot; 's leg-tovább tiz, vagy tizen két nap mulva, ha előbb meg nem gyogyulhatot Mint'Szent, vagy Karátson Havában mind meg-döglöt a' Marha. Az én eljövetelem előtt korábban el-vefzének a' Barmok hihető azért, mivel nagyobb volt akkor a' hévség.

Az ugy nevezett egészséges Marháknak Hufa, mellyek a' beteges kerületben valának, mi helyest rolok a' bőr le-huzatott, felette könnyünek találtatott lenni; a' bé-metfzések még életben valának a' Marhák, keveset vérzettek. Az Év-kötök (setatium) mellyeket rajtok huzék, ezt nyilván meg-bizonyították; de a' mellet még is a' hus, midön egy ideig a' levegö égen tartatott, pirosá vált, ez pedig mint az elevenyeknél, mint pedig a' le-vágottaknál, 's azoknál meg-történt, mellyek a' Dög-nyavalya által el-vefztek.

Ellenben azoknál, mellyek a' nyavalyás kerületen kívül voltak, tsak egy jelt fem veheték észre ezek közzül — akár eleven koro-

rokban szemléltem; akár pedig a' mézfárfoknál vizsgáltam volt légyen őket.

Ezen jelekrül kezdtem meg-ismérni, 's külömböztetni az egészséges Barmokat a' nyavalyáftul —; ezek mutaták meg a' mivelést, mellyet rajtok a' beteg Conflutio okozot — ezek jelenték ki a' Határt a' meddig ez terjedet — 's hol a' nyavalyának jobbra valo változáfa kezdődöt.

Kik a' mit mondok látni, 's tapasztalni kíványák, azok ezen igazságokkal hasonló történetekkor könnyen hasznokra élhetnek, amazok pedig, kik ekkoráig a' Marhák meg-öletetését tanáslották, ennek utánna jobb vigyázással legyenek; 's gyakrabban meg-fontolják, a' mellyekről itt emlékeztem.

A' Dög-nyavalyának, és a' mérgek természeté — a' veszedelem — ezen Tsapáfok bal, vagy jobb ki-menetele közönségeffen, ama minémüségtil, 's azon állapottul füg — mellyben a' Barmok teste —, és a' testnek tömött, vagy hig-vizes része a' mivelő okok által részesül.

A' veszedelmet; és a' ki menetelnek külömbbségét semmi olly világossan ki nem jelenti,

lenti, mint a' Juhok Himlöje, 's rühes nyavalyája.

Ha a' Himlök a' Juhokra nézve egészséges időben támodnak, ha o'ly sebessen ezen állatokra ütnek, hogy azomban a' testet — a' testnedveségeket —, és a' Juhok jó állapotját a' Nyavalyás idő meg-nem változtatta — akkor a' Himlök veszedelem nélkül valok; ha ellenben fokkal annak előtte az idő nedves — ködös — vizes — változando — gőzös — rekkenyös —, 's meleg volt — ha, minck előtte a' Dögnyavalya támodot, gyakorta a' Déli-szelek fujtak, akkor a' Juhok — vizes — rothadt — ö'zve forro, 's gonofzfele Himlöket kapnak — akkor a' nyavalya a' feregeknek, mellyek a' beteges körületben laknak; vagy nyavalyás állatokat illetnek, mérge'sé válik; tsak kevesen mentik meg életeket, minthogy a' többicknek egészséget — testi mivoltát, 's nedveségét a' Dögnyavalya elöt a' beteg Constitutio már meg-rontotta.

Egyedül ezen utolso környül lévő állapotok szokták a' Himlönek természetét —, 's jó tulajdonságit meg-változtatni; ezek nélkül a' Dögnyavalya — a' mérég —, és a' betegség
min-

mindenkor jó féle volna, 's tsak kevés Marhákat ölné.

A' mint a' Juh-Himlővel szokot történni, ugyan azonképpen történik minden egyéb Dög-nyavalyákkal, és Contagiokkal-is, mellyek a' testnek nedveségét meg-rontják; itt én femmi félet, femmi faj-bélit, tsak egyetlen egy alkotmányt fem veszek-ki.

Mindazonáltal a' leg-kegyetlenebb Pestifék-is foja olly kegyetlenek nem voltak, hogy álltallyában azon Marhákat el-vesztették volna, mellyeket meg-szállottak; még a' világnak egy szegletén fem történt, hogy ezen tsapások közül valamelly az egész Házi Marhát meg-szökte, 's hogy egyenlő erővel a' fiatal, és vén Marhákra — hogy különbbféle testi Contagiókra terjedet, 's szállot volna. Mert ha a' nyavalya hatalmassan az erőfekre üt, akkor az erőtelenekkel gyöngébben bánik —; ha a' véneket öli; akkor fok fiatalok életekben meg-maradnak.

A' mit itt a' Marhák koráról — neméről — testek mivoltáról —, 's állapotjáról szollok — azt a' Dög-nyavalyák koráról —, 's természetiről — az elztendő réizeiről — az időről — a' helységről — a' tájról — az állalok,

és

és legellő mezökrül —, és a Marhák tartásáról is &c. igen jól érthettyük; sött szükséges-is, hogy mind ezeket gyakran jól meg-is fontoljuk, 's vizsgáljuk.

Mind ezek a környül lévő állapotok a Dög-nyavalyát meg-változtatták; mindenik közülök hozzá feget, hogy ugyan azon egy tsapás ezen a helyen sok Marhákat, amazon pedig kevesebbet öl-meg — hogy ebben a Házban minnyájan, amabban pedig egy darabb sem vész el; hogy egy Faluban, vagy Helységben mérges Contagio, 's valóságos ragado Peltis, másban pedig tsak közönséges betegség szokot lenni a Dög-nyavalya.

Miolta az Emberek ezen nyavalyáknak nevét isméri, azuta soha a természet más nyelven nem szollot: Én az ő szavát bötsülöm, 's a mint a dolgot tapasztaltam, ugy szollok.

A Dög-nyavalya, mellynek meg-visgállására 1770 esztendőben a Párisbéli Királyi Barom Orvoslo Iskolátul Kampaniába, és Burgundiába küldtettem Vergignyában Contagios volt.

A midön a bőr — a hus —, és a materia, melly a Marhák orrábul foly vala, meg-szöké

Az uj, 's még eddig ismeretlen. 207

az egésségüket, midön rúzeknek egygyikével, vagy máfikával bőrök hálós szövétén által ször madzagot huztam. Sz. Florentin városában — la Chapelleben — Flognyban tsak tsupa Epidernia volt az emlétett nyavalya, sem az orbul valo materia — sem a' hus — sem pedig a' bőr, mellyet ezen helyeken a' nyavalyás Marhákutl vevék, meg-nem förtöztették az egésségüket, midön azt testekbe bé-oltottam.

Midön azért a' Dög nyavalya támod, vallyon melly Marhákat kell meg-ölnünk, 's mellyeket életben meg-tartanunk? Ezt vallyon kifogja el-végezni — talám azok, kik a' Marhák meg-ölettetését javaslották?

Orvos Tarsáim kérlek, jól meg-fontollyátok, mit tselekeztek, minek előtte ezt javasollátok! Ti pedig Ország Birái a' dolognak eleit, 's végét nyomossan meg-visgálljátok, minek előtte illy idegen szokásnak helyt adjátok: * Mert ez a' szér nem a' Dög-nyavalyát, hanem tsak a' szegény Marhát öli.

TÁ-

* Itt igaz szívű Orvosokkal, 's Hazámnak érdemes Előjáróival fróllok.



A'

TABELLÁKNAK MAGYARÁZATTYA.

A' következő két Tabellák bizonyos dolgokra nézve a' negyedik Szakaszban foglalt kérdésekhez tartoznak; ezeknek Toldaléki.

Én ezek által olly tzélyra erányozok; melly nékem már régtől fogva fontosnak látzattott; 's talám nem hibázok.

Ezen tzélynak okáért se a' Könyv meg nem bővítettik, se pedig a' Tabellák abban haszontalanok nem lesznek.

Meg-mondom mivégre szolgáljanak. Ezek az Ifju Barom Orvosokat tanítsák — azokat figyelmetefekké tegyék, 's uj dolgok meg-visgálására vezessék — ezek a' Barom orvoslo Tudományt a' Dögleletesség állapottyában killebb terjesszék — ezek még több azon dolgokat, mellyek eddig vagy meg-nem fejtettek; vagy még

még elegendőképpen meg-nem magyaráztattak; nagyobb világoságra hozzák.

A' mit ekkoráig ezen Nyavalyák járáfiról tudunk, többnyire abban áll; hogy a' Marhák vesznek, 's ha fokot tudunk, végtére az, hogy az ujságból hallyuk — mennyi darab veszet.

Ha azomban ama gondolat ütköznék egy valakinek elméjében, 's azt kérdené, mitsoda Classis alatt dühösködöt a' Dög-nyavalya — mellyikbül szököt meg többeket, 's mellyikbül vesztet többeket, a' Tehenekbül, a' Tinokbul, a' Borjukbul, a' Bikákbul, az Ökrökbül, a' vénekbül, vagy fiatalokbul, az erősök, vagy erőtlenekbül e', vagy ama szinüekbül e'; vagy ha a' dolgot, 's annak feljegyzésre méltó állapotját akár mi egyébképpen tudni akarná, bizonyára leg-kissebb világoságra nem találhatna, ámbár maga az Országban, és a' Helységben volna, mellyben a' Dög-nyavalya dühösködött.

Szinte így történne, ha egy valaki a' Nyavalyánakváltozását akarná valahol tudni, hol nevelkedet tudni-illik, vagy hol szállot alább a' beteegség — melly holnapban — az eszten-dőnek melly rézében — melly környül lévő

210 *A Tábelláknak magyarázattya.*

állapotban — 's időbeli Constitutiokor volt a' Nyavalya gyenge — süllyos — veszedelmes, vagy halálos; mikor gyógyulának — mikor veszé- nek leg-inkább a' Marhák, vagy mi történt volt légyen még egyéb emlékezetre méltó a' Dög-nyavalyának járásában.

Ezek, 's más egyéb dolgokért, mellyek a' természet vizsgálloit figyelmetesekké tefzik, készítettem a' Tábellákat.

Könyvem mellé örömeft Idő, 's Constitu- tiobéli Tabellát készítettem volna, ha tölem ki-telhetett volna; de meg-vallom, ez a' Mun- ka nékem fáradtságos. Ollyanra bizom azért, ki nálomnál tovább vizsgálodot, 's kit nem az én gondolatom, hanem tulajdon tapasztalá- sa vezetett az illyen Tabellának el-készítésére.

Most az ifju Orvosok kedvéért készítettem, a' Tabelláimat; ebbül kívánom, hogy a' Dög- nyavalyának járását — természetét — 's folyását meg-ismérjék. Kik ezekkel az elő kerülő al- kalmatofságkor Praxisban élni akarnak, azok ezek által a' Tudományokat, 's a' Barom-o- vosláft idővel meg-gazdagithattják.

A Tábelláknak magyarázattya. 211

A' proba szemlélécek, mellyekre a' Tabellák alkalmazhatóságot adnak, a' Marhák meg-ölettetésére-is fok féle képpen használnak; leg-alább meg-mutattya, melly nagy eztelesség volna azonféle Marhákat agyon ütni, mellyeknek a' Dög-nyavalya meg-kegyelmez.

Ezek a' Birodalomnak, és az Elöl-Járok-nak (mind azokrul, mellyek a' nyavalyás helyeken történnek, adando szám-adásra elégségesen szolgálnak; ezek a' külömbbséget meg-mutattya, mint változtattya magát a' Nyavalya a' Helységnek Fekvéséhez — az Idöhöz, és az Égnek Tájához képest.

Hogy illyen hasznot hajtsanak szükséges, azokat jól meg-képzíteni — jól el-rendelni — 's a' Felső Hatalmaságoknak igazán be-jelenteni.

Az illyen Tábelláknak meg-vetése az én ítéletem szerént nem keveset ártana a' Barom-orvoslásnak; mert azoknak rendetlensége, 's meg-hamisítása fok helytelen vélekedésekre, 's hamis gyanakodásokra okot adna.

Az első a' Marháknak a' Dög-nyavalyának támodása előtt valo állapottyát, számát, 's kü-

212 *A Tábelláknak magyarázattya.*

lömbségét foglalja magában ; ezek szerént kell azt el-készíteni , 's az Elöl-Jároknak mihelyest a' Dög-betegség valahol támad, bé-küldeni.

A' második az első Tabellából következik. Ez a' Holnapok számára el vagyon osztva ; 's azt minden Holnapban szükség az Elöl-Jároknak egyéb hozzás bé-jelentés helyet által küldeni. Ha közönséges Fő - Tabellává tétetik , akkor az ilyen egy fok Helyégeket , Falukat &c. sőt még több meg -szököt Tájbeli Marhákat-is foglalhat magában , ha különben a' Faluknak neve fel-jegyeztetik.



jegyzáma à Dög-nyavalyának

e á Marháknak.

ek.

Tarkás fzar.	Fejér, vagy
vas Marha.	kék Marha.

1719



n nthetni

821	2	2	20	28	821
	1	1	8		
			8		
		1	6		
			9		
	1	2	31		

Darab

Darab.

Tabella, a melly szerént tudni illik a Marhák állapotját az Elöl-Jároknak bé-jelenthetni p. o. Majusban 17

		E g é s z e s, é s b e t e g M a r h á k.																																																		
A' Marhák állaportya.		A' Betek Marhák, mellyek az Elő Majustól fogva az utolfoig szaporottak 17										A' Marhák mellyek az első Majustól fogva az utolfoig meg gyógyultak 17										A Marhák, mellyek az Elő Majustól fogva az utolfoig el veztek 17		Meg-állapo- dások.																												
A' Helységnek Neve.		Tehenek.		Bikák.	Ökrök.	Megállapo- dások.	Tehenek.		Bikák.	Ökrök.	Meg állapo- dások.	Tehenek.		Bikák.	Ökrök.	Szám a beteg Marháknak.	Szám a beteg Marháknak.	Szám a beteg Marháknak.																																		
		Korok.	Borjuk.				Korok.	Borjuk.				Korok.	Borjuk.																																							
Egészes.	Betekek.	3 Elztendőtül fogva 5ig.	5 Elztendőtül fogva 7ig.	7 Elztendőtül fogva 9ig.	9 Elztendőtül fogva 12ig.	Borjakok.	Meddök.	Ezen Elztendőbéltek.	1 Elztendőbéltek.	2 Elztendőtül fogva 2ig.	Ezen Elztendőbéltek.	3 Elztendőtül fogva 3ig.	4 Elztendőtül fogva 5ig.	6 Elztendős felett valok.	1 Elztendősfelek.	2 Elztendősfelek.	3 Elztendőtül fogva 5ig.	6 Elztendős felett valok.	Szám a szaporottaknak.																																	
	Egészes.	3 Elztendőtül fogva 5ig.	5 Elztendőtül fogva 7ig.	7 Elztendőtül fogva 9ig.	9 Elztendőtül fogva 12ig.	Borjakok.	Meddök.	Ezen Elztendőbéltek.	1 Elztendőbéltek.	2 Elztendőtül fogva 2ig.	Ezen Elztendőbéltek.	3 Elztendőtül fogva 3ig.	4 Elztendőtül fogva 5ig.	6 Elztendős felett valok.	1 Elztendősfelek.	2 Elztendősfelek.	3 Elztendőtül fogva 5ig.	6 Elztendős felett valok.	Szám a szaporottaknak.																																	
N. N.	900	4	3	6	5	2	1	1	3	2	1	1	3	2	1	4	3	44	44	856																																
		Tovább valo bé jelentés az első Juniustól fogva annak végéig.																																																		
N. N.	865	4	3	6	2	1	4	5	2	1	3	5	3	4	6	2	4	8	7	66	70	799	1	1	1	1	2	1	1	2	1	2	1	1	3	4	22	48	891	2	1	3	1	2	1	3	2	3	2	20	28	821
		Nevezet szerént.										Illy szörűek döglöttek Majusban 17										Darab																														
		Fekete Marhák.										1										8																														
		Vörös Marhák.										1										8																														
		Tarkás Marhák.										1										6																														
		Fejér, és kék Marhák.										1										9																														
		Szám.										1										31																														

Table 1. A study to determine the effect of a certain treatment on the growth of plants.

Treatment	Group 1 (Control)		Group 2 (Treatment)		Total
	Mean	Standard Deviation	Mean	Standard Deviation	
1	1.2	0.3	1.5	0.4	2.7
2	1.5	0.4	1.8	0.5	3.3
3	1.8	0.5	2.1	0.6	3.9
4	2.1	0.6	2.4	0.7	4.5
5	2.4	0.7	2.7	0.8	5.1
6	2.7	0.8	3.0	0.9	5.7
7	3.0	0.9	3.3	1.0	6.3
8	3.3	1.0	3.6	1.1	6.9
9	3.6	1.1	3.9	1.2	7.5
10	3.9	1.2	4.2	1.3	8.1
11	4.2	1.3	4.5	1.4	8.7
12	4.5	1.4	4.8	1.5	9.3
13	4.8	1.5	5.1	1.6	9.9
14	5.1	1.6	5.4	1.7	10.5
15	5.4	1.7	5.7	1.8	11.1
16	5.7	1.8	6.0	1.9	11.7
17	6.0	1.9	6.3	2.0	12.3
18	6.3	2.0	6.6	2.1	12.9
19	6.6	2.1	6.9	2.2	13.5
20	6.9	2.2	7.2	2.3	14.1
21	7.2	2.3	7.5	2.4	14.7
22	7.5	2.4	7.8	2.5	15.3
23	7.8	2.5	8.1	2.6	15.9
24	8.1	2.6	8.4	2.7	16.5
25	8.4	2.7	8.7	2.8	17.1
26	8.7	2.8	9.0	2.9	17.7
27	9.0	2.9	9.3	3.0	18.3
28	9.3	3.0	9.6	3.1	18.9
29	9.6	3.1	9.9	3.2	19.5
30	9.9	3.2	10.2	3.3	20.1
31	10.2	3.3	10.5	3.4	20.7
32	10.5	3.4	10.8	3.5	21.3
33	10.8	3.5	11.1	3.6	21.9
34	11.1	3.6	11.4	3.7	22.5
35	11.4	3.7	11.7	3.8	23.1
36	11.7	3.8	12.0	3.9	23.7
37	12.0	3.9	12.3	4.0	24.3
38	12.3	4.0	12.6	4.1	24.9
39	12.6	4.1	12.9	4.2	25.5
40	12.9	4.2	13.2	4.3	26.1
41	13.2	4.3	13.5	4.4	26.7
42	13.5	4.4	13.8	4.5	27.3
43	13.8	4.5	14.1	4.6	27.9
44	14.1	4.6	14.4	4.7	28.5
45	14.4	4.7	14.7	4.8	29.1
46	14.7	4.8	15.0	4.9	29.7
47	15.0	4.9	15.3	5.0	30.3
48	15.3	5.0	15.6	5.1	30.9
49	15.6	5.1	15.9	5.2	31.5
50	15.9	5.2	16.2	5.3	32.1
51	16.2	5.3	16.5	5.4	32.7
52	16.5	5.4	16.8	5.5	33.3
53	16.8	5.5	17.1	5.6	33.9
54	17.1	5.6	17.4	5.7	34.5
55	17.4	5.7	17.7	5.8	35.1
56	17.7	5.8	18.0	5.9	35.7
57	18.0	5.9	18.3	6.0	36.3
58	18.3	6.0	18.6	6.1	36.9
59	18.6	6.1	18.9	6.2	37.5
60	18.9	6.2	19.2	6.3	38.1
61	19.2	6.3	19.5	6.4	38.7
62	19.5	6.4	19.8	6.5	39.3
63	19.8	6.5	20.1	6.6	39.9
64	20.1	6.6	20.4	6.7	40.5
65	20.4	6.7	20.7	6.8	41.1
66	20.7	6.8	21.0	6.9	41.7
67	21.0	6.9	21.3	7.0	42.3
68	21.3	7.0	21.6	7.1	42.9
69	21.6	7.1	21.9	7.2	43.5
70	21.9	7.2	22.2	7.3	44.1
71	22.2	7.3	22.5	7.4	44.7
72	22.5	7.4	22.8	7.5	45.3
73	22.8	7.5	23.1	7.6	45.9
74	23.1	7.6	23.4	7.7	46.5
75	23.4	7.7	23.7	7.8	47.1
76	23.7	7.8	24.0	7.9	47.7
77	24.0	7.9	24.3	8.0	48.3
78	24.3	8.0	24.6	8.1	48.9
79	24.6	8.1	24.9	8.2	49.5
80	24.9	8.2	25.2	8.3	50.1
81	25.2	8.3	25.5	8.4	50.7
82	25.5	8.4	25.8	8.5	51.3
83	25.8	8.5	26.1	8.6	51.9
84	26.1	8.6	26.4	8.7	52.5
85	26.4	8.7	26.7	8.8	53.1
86	26.7	8.8	27.0	8.9	53.7
87	27.0	8.9	27.3	9.0	54.3
88	27.3	9.0	27.6	9.1	54.9
89	27.6	9.1	27.9	9.2	55.5
90	27.9	9.2	28.2	9.3	56.1
91	28.2	9.3	28.5	9.4	56.7
92	28.5	9.4	28.8	9.5	57.3
93	28.8	9.5	29.1	9.6	57.9
94	29.1	9.6	29.4	9.7	58.5
95	29.4	9.7	29.7	9.8	59.1
96	29.7	9.8	30.0	9.9	59.7
97	30.0	9.9	30.3	10.0	60.3
98	30.3	10.0	30.6	10.1	60.9
99	30.6	10.1	30.9	10.2	61.5
100	30.9	10.2	31.2	10.3	62.1



Department of Agriculture
New York



Magyar Királyság
Helytartó Tanácsa
Könyvtár

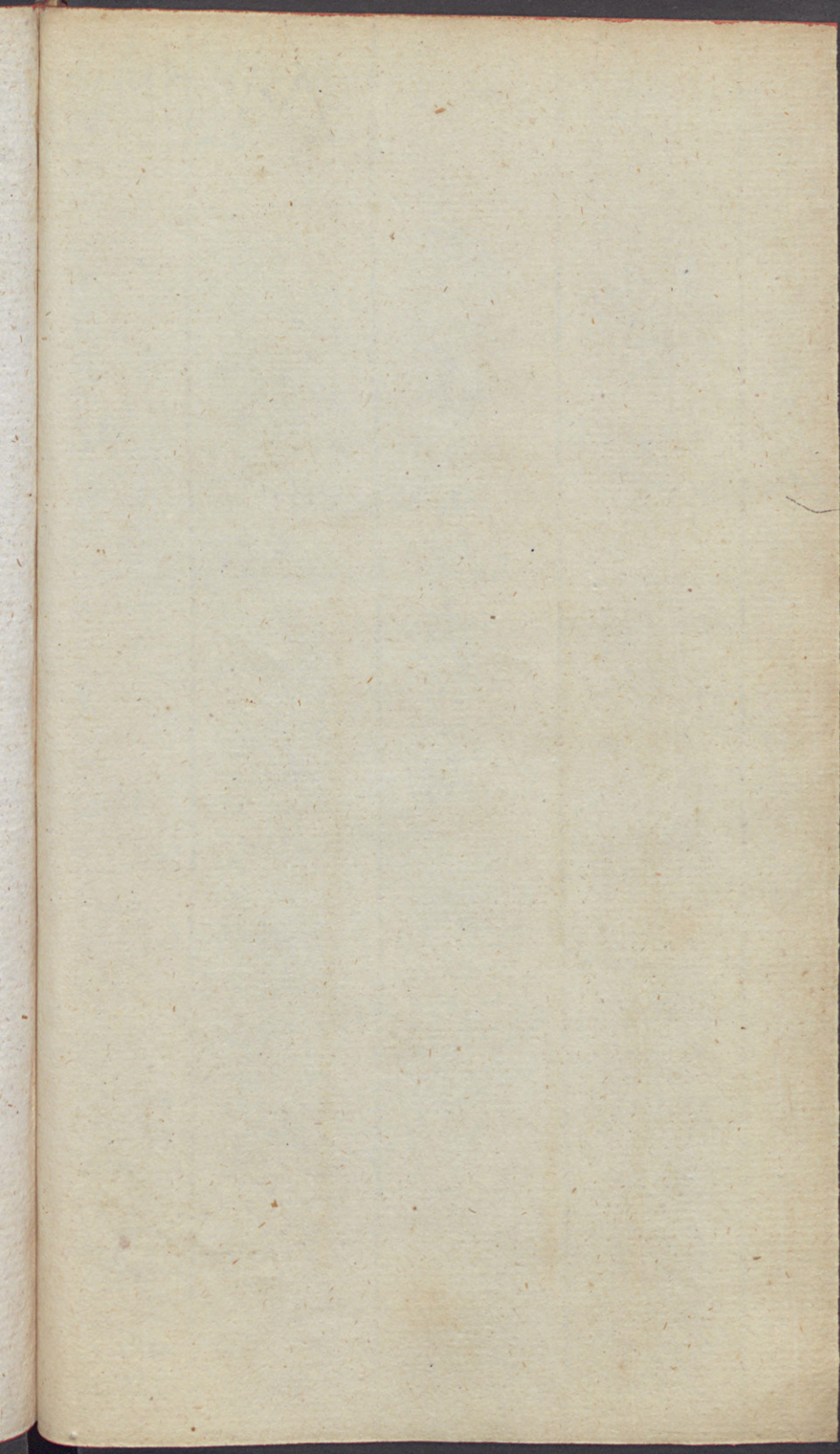
Igazításra való Hibák.

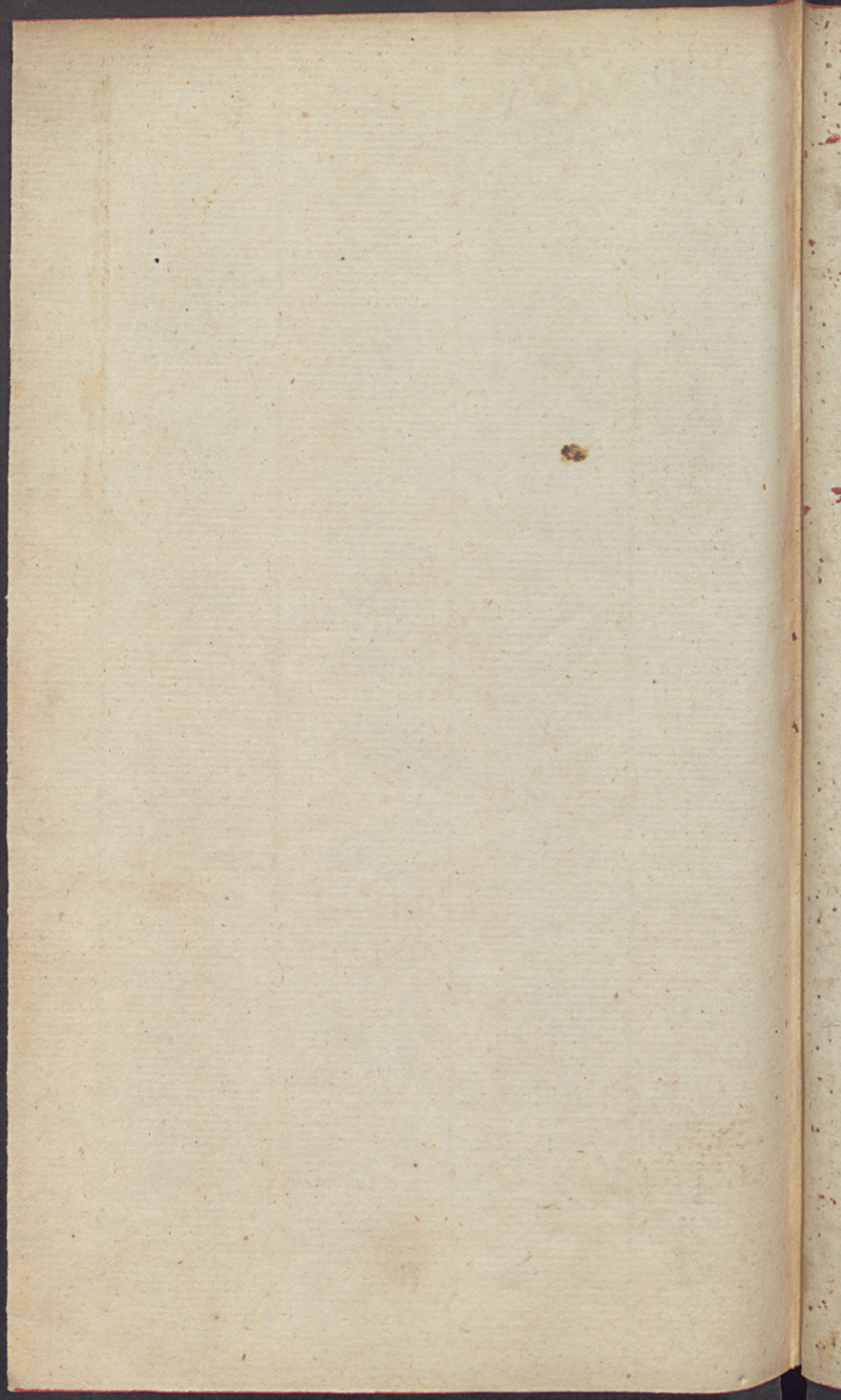
Fag. Lin.

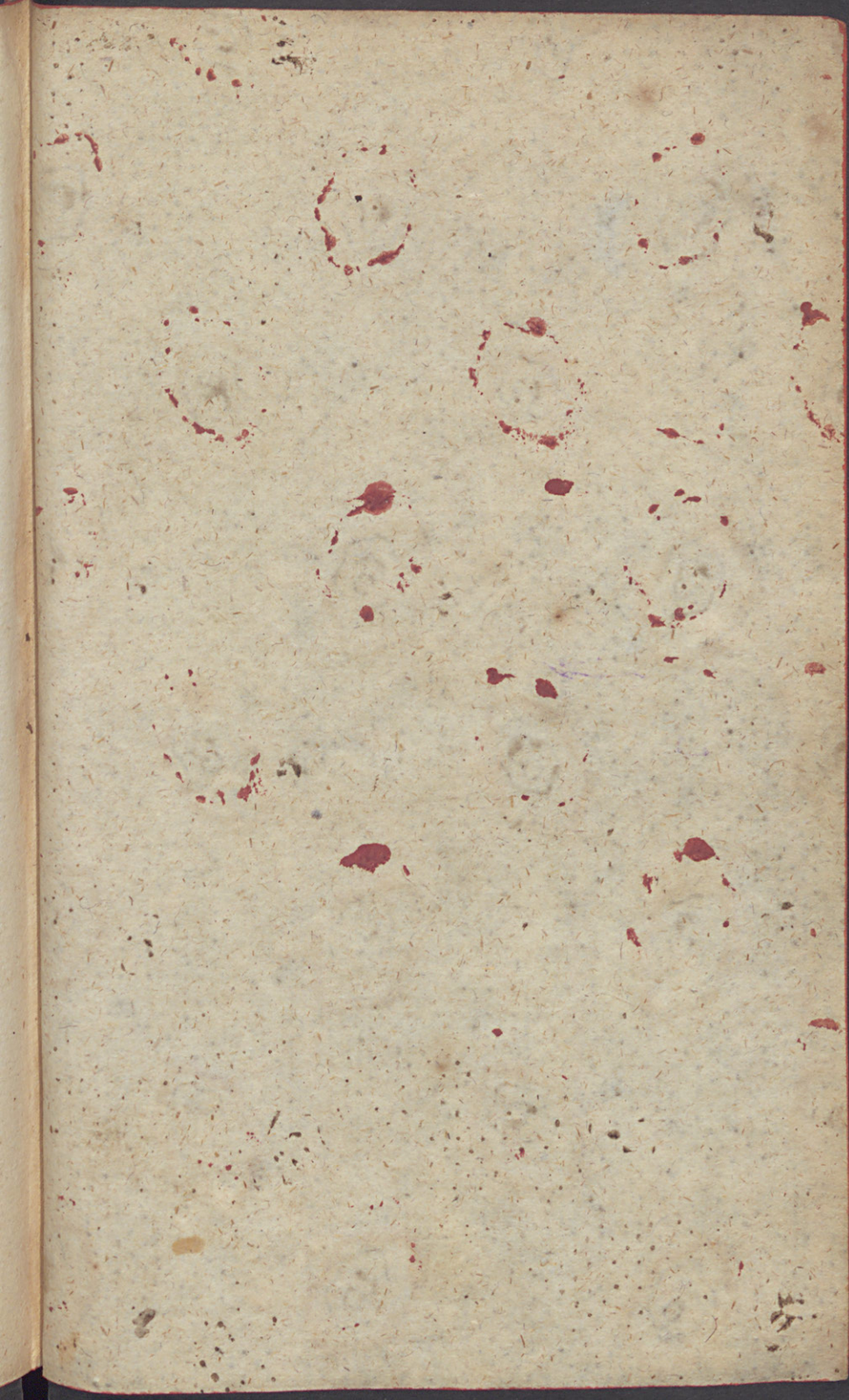
	7	A' Lajstromb. Masodik olvasd	Második
	12	mellyből	mellyekből
5	19	nálomnál	nálamnál
20	10	vallyanak	vallanak
22	13	nálom	nálam
47	19	álanak	állanak
48	1	Másod. Szak.	Harmad. Szak.
---	17	főisöbkek	felsőbkek
---	20	vának	válnak
---	22	á	fem
62	20	posványgofok	posványosok.
84	1	Első Szak. Hatod Rész	Első Rész. Hat, Szak.
90	61	idobogáfa	dobogáfa
	17	smértetik	ismértetik.
94	19	mellyek	mellynek
137	24	tüje	tüze
146	6	vesély	vezély
147	9	meg ujétya	ujitya
164	20	etiere	entiere
---	24	janvier	janvier
372	21	meg	nem
		A' Másod. Tabel. Beték	Beteg

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
4387/1952
osztályszám

7967



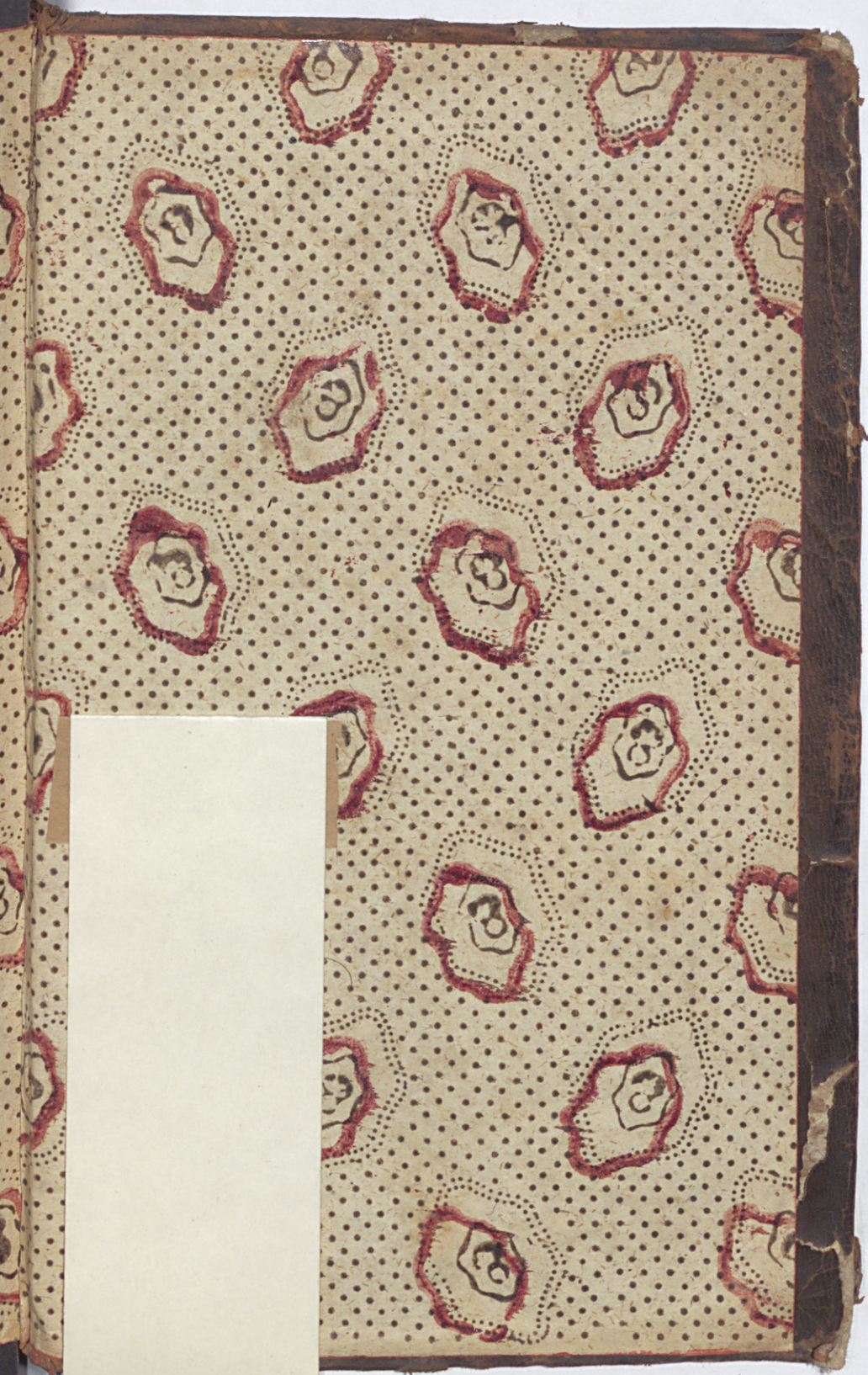






756058





756158

756058

